

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHASİBÎ VE FEHMÜ'L-KUR'AN'I

Yüksek Lisans Tezi
Tefsir-Hadis Anabilim Dalı

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Emrullah İŞLER

Danışman
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

ANKARA 1989

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>SAYFA</u>
ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	III-VIII
I. BÖLÜM : İLMİ MÜHİTİ, HAYATI, ŞEYHLERİ VE RİVAYETLERİ, ŞAHSİYETİ, EKOLÜ VE ESERLERİ	
A. İLMİ MÜHİTİ	1
B. HAYATI	4
C. ŞEYHLERİ VE RİVAYETLERİ	13
D. ŞAHSİYETİ	17
E. EKOLÜ	20
F. ESERLERİ	24
II. BÖLÜM : MİHASİBİ'NİN FEHMÜ'L-KUR'AN'I	
A. FEHMÜ'L-KUR'AN'IN KAYNAKLARI	33
B. FEHMÜ'L-KUR'AN'IN MUKADDİMESİ	35

	<u>SAYFA</u>
C. KUR'AN İLE İLGİLİ HİSUSLAR	42
1. KUR'AN'IN FAZİLETLERİ	42
2. KUR'AN OKUYANLARIN FAZİLETLERİ	50
3. KUR'AN'IN ANLAŞILMASI	54
4. USLUBU'L-KUR'AN	66
a. Takdim-Tehir	67
b. İzmar	69
c. Hurûfu Zâide	70
d. el-Mufassal ve'l-Mevsûl	71
D. USUL İLE İLGİLİ HİSUSLAR	76
1. MUHKEM-MÜTEŞÂBİH	76
2. MEKKÎ-MEDENÎ	80
3. NESİH MESELESİ	83
a. Neshin Caiz Olduğu Yerler	83
b. Neshin Caiz Olmadığı Yerler	91
c. Neshin Çeşitleri	99
4. MU'TEZİLE'YE REDDİYE	119
E. SONUÇ	135
BİBLİYOGRAFYA	139

Ö N S Ö Z

Yüksek lisans derslerimi tamamladıktan sonra, önceden belirlediğim bazı konuları incelemeye ve tez konusu olup olamayacaklarını araştırmaya başladım. Bunlar arasında, Muhasibî'nin Fehmü'l-Kur'an'ı en çok ilgimi çeken konu oldu. Böylece tasavvuf erbabının ileri gelenlerinden biri olan Muhasibî'nin Kur'an hakkındaki görüşlerini yansıtacak bir mühim eseri tez konusu olarak seçtim.

Konuyu iki bölümde incelemeyi uygun gördüm. Birinci bölümde, Muhasibî'nin ilmi mahiti, hayatı, şeyhleri, rivayetleri, şahsiyeti, ekolü ve eserlerini inceledim. İkinci bölümde ise, müellifin önemli eseri Fehmü'l-Kur'an'ı iki ana başlık altında ele aldım. Kur'an ile ilgili hususlar ve usul ile ilgili hususlar. Kur'an ile ilgili hususları; Kur'an'ın faziletleri, Kur'an okuyanların faziletleri, Kur'an'ın anlaşılması ve uslubu'l-Kur'an ara başlıkları altında, usul ile ilgili hususları ise, mihkem-müteşâbih, Mekki-Medenî, nesih meselesi ve Mu'tezile'ye reddiye ara başlıkları altında inceledim.

Sonuçta ise, kitabın genel bir değerlendirmesini yaparak, araştırmanın neticesinde varmış olduğum görüşleri belirttim.

Bu çalışmamda benden her türlü yardımını esirgemeyen, sayın hocam Prof.Dr.İsmail Cerrahoğlu'na burada teşekkürlerimi sınımayı bir borç bilirim.

Bu küçük çalışmamla bir boşluğu doldurabilmiş isem kendimi mutlu hissederim.

Başarı Allah'tandır.

Emrullah İŞLER

G İ R İ Ő

Hz.Peygamber, İslâmiyeti tebliğ edip, vazifesini tamamladıktan sonra 632 yılında Medine'de Rabbine kavuştu. Ondan sonra sırayla halife olan Hz.Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali döneminde Fütûhât, Arap Yarımadasının batı, doğu ve güneyinde devam etti.

Hz.Ömer'in vefatından sonra halife olan Hz.Osman döneminin sonlarına doğru İslâm devletinin içerisinde fitne hareketleri çıkmaya başladı. Neticede halife Osman öldürüldü, yerine Hz.Ali seçildi. Hz.Ali'nin hilafetini bazı nedenlerle onaylamayan bir grup sahabe ve taraftarlarıyla, Hz.Ali ve taraftarları arasında Cemel ve Sıffîn vak'aları oldu.

Sıffîn vak'asında Muâviye taraftarlarınının Allah'ın kitabını aralarında hakem seçme önerisi Hz.Ali taraftarlarını ikiye böldü. Çeşitli münakaşalar sonunda Hz.Ali hakemlerin karar vermesini kabul etti. Tahkim olayından sonra Hz.Ali taraftarlarından bir grup, Hz.Ali'den hata ettiğini ve hatta küfre düştüğünü kabul etmesini istedi-

ler. Hz.Ali kabul etmeyince ondan ayrıldılar. Bu grup, Hz.Ali'den ayrıldığı için hariciler olarak isimlendirildi. Etki, tepki doğurur kabilinden bu gruba karşı, Hz.Ali'yi savındıklarını ve onun taraftarı olduklarını iddia eden Şîa zuhur etti. Hariciler, şartlar tahakkuk ettiğinde herkesin halife olabileceğini savunurken, Şîa, halifeliğin Ehl-i Beyt'den Ali ve oğullarının hakkı olduğunu ve halifeliğin nâsla sabit olduğunu iddia ettiler.(1)

Müslümanlar kısa zamanda batıda ve doğuda bir çok ülkeyi fethettiler. Fetholunan ülkelerin halklarından müslüman olanlar eski kültürlerini de muhafaza ettiler. Müslümanlar o dönemde hem İran kültürüne, hem de Yunan felsefesine mütali oldular ve bu kültürlerden etkilendiler. Fütûhât bitipde müslümanlar düşünmeye başladığında kelâmî fırkalar çıkmaya başladı. En fazla düşünülen ve konuşulan konu ise irade konusu idi. Kader konusunda ilk konuşanlar Ma'bed el-Cûheni (Ö. 80/699) Gaylân ed-Dimaşki (Ö.80/699) ve İbn Yesâr'dır.(2) Bunlar insanın iradesinde hür olduğunu iddia ettiler. Bu görüşü kabul etmeyenler insanın iradesinde hür olmadığını savundular.

---

(1) Ahmed Emin, Fecrû'l-İslâm, Kahire, 1961, s.256-267; Şakir Mustafa, Devletü Benî'l-Abbas, Kuveyt, 1973, I, 30-36.

(2) Fecrû'l-İslam, s.248; Hüseyin el-Kuvvetli, el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an li'l-Muhasibî, Beyrut, 1971, s.10.

Birisi hür irade mezhebi, diğeri ise cebr mezhebi olarak çekişmeye başladılar. Kaderiye; "Allah, fiillerin oluşunu takdir etmez. Zaten Allah fiilleri meydana geldikten sonra onu bilir" derken, diğeri mezhep "herşeyde cebr vardır" dediler. Cebriye mezhebinin ileri gelenleri arasında Cehm b.Safvân (Ö.128/745) ve Ca'd b.Dirhem bulunmaktadır.(3)

Bu iki mezhebin çekişmesi karşısında bir grup tarafsız kaldı ve bu durumu Allah'a havale etti. Bu grup, Mürchie olarak bilinmektedir.

Diğeri bir grup ise, bu iki mezhep arasında orta bir yol izledi. Bu grup da Ehl-i Sûnnet grubudur. İleri gelenleri arasında ve en meşhurlarından birisi Hasan el-Basrî (Ö.110/728) dir.

Sosyal, ekonomik ve akâidi çekişmeler hicri ikinci asırla birlikte yeni bir fırkanın çıkmasına yol açtı. Mı'tezile fırkası, Vasıl b.Atâ'(Ö.131/748) nın önderliğinde Hasan el-Basrî'nin medresesinden çıktı. Bu mezhebin ileri gelenlerinden birisi de Amr b.'Ubeyd (Ö.144/761) dir.(4)

---

(3) a.g.e., s.10.

(4) Ebu'l-Feth Muhammed b.Abdülkerim eş-Sehris-tâni, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1982, I.48; el-Kuvvetli, s.11.

Çeşitli fırkalar arasında kısır çekişmeler devam ederken, Ehl-i Sünnet ulemasından fıkıh, tefsir ve hadis alanında ileri gelen âlimler sahalarında çok verimli çalışmalar yapmaktaydılar.

Fıkıh ve teşrî alanında, hicri ikinci asırda üç büyük mezhep zühur etmiştir. Bunlar; İmam Ebu Hanife (Ö.150/767) ve talebeleri, İmam Mâlik (Ö.179/795) ve İmam Şafiî'(Ö.204/819) nin mezhepleridir.

Hadis alanında ise Halife Ömer b.Abdûlaziz (Ö.101/719) Medine valisi Ebu Bekr b.Muhammed'e (Ö.120/737) hicri 100 yılında hadisleri toplatmasını emretmiştir. Bu emrin yerine getirilip getirilmediğini bilmiyoruz. Ancak bize böyle bir mecmua intikal etmemiş ve hadisler daha sonra toplanmıştır. Hadislerin tedvinine başlanması hicri ikinci asrın ortalarına rastlamaktadır. Mekke'de İbn. Cûreyc (Ö.150/767), Medine'de İbn. İshâk (Ö.151/768) ve Mâlik b.Enes, Basra'da er-Rebî b. Sabih (Ö.160/776), Said b.Ebi Arûbe (Ö.156/772) ve Hammâd b.Seleme (Ö.176/792), Kufe'de Süfyan es-Sevrî (Ö.161/777), Şam'da Evzâî (Ö.156/772), Yemen'de Ma'mer (Ö.153/770) Horasan'da İbn el-Mûbarek (Ö.181/797) ve Mısır'da el-Leys b.Sa'd (Ö.175/791) hadis tedvin etmişlerdir.(5)

---

(5) Ahmed Emin, Duha'l-İslam, Kahire, 1961, II, 106-107.

Tefsir ilmi ikinci asırda hadis ilminden ayrılarak müstakil hale gelmeye başlar. Bugün elimizde bulunan en eski sahifelerden birisi, Ali b. Ebi Talha (Ö.143/760) nın sahifesidir. İbn Abbas'dan tefsirde pek çok rivayetler nakledilmesine rağmen bizim elimize bir sahife olarak ulaşanı Ali b.Ebi Talha'nın sahifesidir. Ancak bu eser bugün elimizde tam olarak bulunmamaktadır.⁽⁶⁾ Ayrıca Mukatil b. Süleyman (Ö.150/767), Süfyan es-Sevri, Yahya b. Sellâm (Ö.200/815) ve Abdürrezzâk b. Hemmâm (Ö.211/826) ın müstakil tefsirleri vardır.⁽⁷⁾

Temelinde zühdyatan tasavvuf da hicri ikinci asırda sistemleşmeye başlamıştır Bu devirde çeşitli tasavvufi merkezler kurulmuştur. Zühd eğiliminin tasavvufa dönüşümü, sâfililerin en büyük şeyhi olan Hasan el-Basrî ile başlar. Hemen sonra meclisler ve tekkeler kurulur.⁽⁸⁾ Hasan el-Basrî Allah korkusunun temsilcisi olurken, Rabia Adeviyye (Ö.135/752) Allah sevgisinin temsilcisi olmuştur. İlk defa sâfilik lakabı 150 senesinde ölen

---

(6) a.g.e., II, 141-142; Cerrahoğlu İ., Tefsir Usulü, Ankara, 1979, s.270.

(7) a.g.e., s.269.

(8) Altıntaş H., Tasavvuf Tarihi, Ankara, 1986, s.6.

Ebu Haşim el-Kûfî'ye verilmiştir.⁽⁹⁾ Bu devirde yaşayan meşhûr zahidlerden bazıları da şunlardır: Ebu Hâzım Seleme b. Dînar el-Medenî, Malik b.Dînâr, Abdûlvâhit b. Zeyd (Ö.131/748) İbrahim b.Edhem (Ö.162/778), Davut et-Tâî (Ö.165/781), Süfyan b. Uyeyne (Ö. 198/813) ve Ma'ruf el-Kerhî (Ö.200/815)⁽¹⁰⁾

Muhasibiye kadar geçen zamana kısaca göz attıktan sonra, şimdi onun hayatını incelemeye geçebiliriz.

---

(9) Cerrahoğlu, İ., Tefsir Tarihi, Ankara, 1988, II.7.

(10) Ebu Bekr Muhammed Kelebâzî, et-Tearrîf II-Mez-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Kahire, 1969, s.37-40

I. BÖLÜM

İLMİ MÜHİTİ, HAYATI, ŞEYHLERİ VE RİVAYETLERİ ŞAHSİYETİ, EKOLÜ VE ESERLERİ

A. İLMİ MÜHİTİ

Muhasibî'nin Basra'da doğup, o zamanın en önemli merkezlerinden biri olan Bağdat'ta yaşaması, ayrıca onun bir ilme münhasır kalmayıp bütün ilimlerle iştigal etmesi ilmi muhitini çok genişletmiştir.

Yaşadığı devirde Bağdat çeşitli olaylara sahne olmuştur. Devrinde Mu'tezile ile muhaddisler arasında şiddetli bir çekişme vardır. Mu'tezile zamanla Abbasi halifeleri üzerinde etkili olmaya başlar ve devlet Mu'tezile'nin görüşünü benimser. Hicri 212 yılında Me'mun Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü kabul eder ve âlimlerden bu görüşü benimsemelerini ister. Ahmed b.Hanbel (Ö.241/855) ve İbn. Nuh bu görüşe katılmazlar. Ceza olarak Ahmed b. Hanbel ve İbn Nuh elleri bağlı olarak halifeye götürülürken yolda halifenin ölüm haberi gelir. Bunun üzerine serbest bırakılırlar ancak daha sonra İbn Nuh vefat eder.

Me'mun'dan sonra halife olan Mu'tasım ağabeyinin yolunu takip eder ve Ahmed b.Hanbel'i kırbaçlattırır. Ondan sonra halife olan Vâsık babası ve amcasının yolunu takip eder. Muhaddis Ahmed b.Nasr el-Huzâi (Ö.231/845) mihne esnasında ölür. Ahmed b.Hanbel'in evinden çıkması yasaklanır.(1)

Muhasibî, zamanındaki muhaddislerin çoğundan doğrudan rivayetlerde bulunur. Onlardan bazıları şunlardır: Hüşeym b.Beşîr (Ö.183/799), Ebu Ubeyd el-Kasım b.Sallâm (Ö.224/838), Süneyd b.Davut (Ö.226/840), Şüreyh b.Yunus (Ö.235/849), Yezid b.Harın (Ö.206/821) ve diğerleri(2)

Muhasibî'nin zikrettiğimiz bu ve diğer zevattan doğrudan rivayet yapması, onun muhaddislerden ders aldığıının alametidir.(3)

Sübki, Muhasibî'yi Şafiî'nin arkadaşları arasında ilk tabakada zikreder.(4) Muhasibî Şafii mezhebini bildiği gibi Hanefi ve Mâlikilerin de fıkhi görüşlerini

---

(1) el-Kıvvetli, a.g.e., s.22-24.

(2) Muhasibî'nin şeyhlerini incelerken bu konuya ayrıca değineceğiz.

(3) Muhammed b.İshak b.Nedim, el-Fihrist, Mısır, 1348 H., s.261.

(4) Taceddin Takıyyüddin es-Sübki, Tabakâtü's-Şafiiyye el-Kübra, Beyrut, t.y. II.37.

zikretmektedir. Ayrıca Muhasibî er-Riâye adlı kitabında Ebu Yusuf'tan rivayette bulunur.⁽⁵⁾

Muhasibî'nin tasavvuf ehlinde muasırları arasında, Şakik el-Belhi (Ö.195/810), Ma'ruf el-Kerhî (Ö.200/815), Bisr el-Hâfi (Ö.227/841), Zünnûn el-Mısri (Ö.245/859) ve Seriy es-Sakati (Ö.251/865) bulunmaktadır.⁽⁶⁾

Dr.Hüseyin Aydın, Muhasibî'nin çağdaşı olan âlimleri saha ayırımı gözetmeksizin şöyle sıralar: Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (Ö.235/849), Sümame (Ö.213/828), Cafer b. Mûbaşsar (Ö.234/848), Cafer b. el-Harb (Ö.236/850), Câhiz (Ö.255/868), Abdullah b.Kullâb (Ö.241/855), Ahmed b.Hanbel (Ö.241/855), Şafiî (Ö.204/819), Ebu Zur'a er-Râzi (Ö.264/877), Seriy es-Sakati (Ö.251/865), Ma'ruf el-Kerhî(Ö.200/815), Süleyman ed-Dârâni (Ö.215/830), Ebu Hamza Muhammed b.İbrahim el-Bağdâdi (Ö.269/882), Zünnûn el-Mısri (Ö.245/859), Abdullah et-Tüsteri (Ö.283/896), el-Harrâz (Ö.286/899), Ebu Yezid el-Bistâmi (Ö.261/874), İbn Ebi'd-Dünya (Ö.281/894), Cüneyd el-Bağdâdi (Ö.297/909), Yahya b.Muaz er-Râzi (Ö.258/871), Ebu Hafs en-Nisabûri (Ö.270/883)⁽⁷⁾.... ve diğerleri.

---

(5) el-Kuvvetli, a.g.e., s.25.

(6) a.g.e., s.25.

(7) Aydın H.Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, Ankara, 1976, s.13

B. HAYATI

Künyesi, Ebu Abdillah olan el-Hâris b.Esed el-Anezî aslen Basra'lıdır. Kaynaklar doğum tarihini vermemekle birlikte⁽⁸⁾ Hüseyin el-Kuvvetli ile Hüseyin Aydın Muhasibî'nin takribi olarak 165/781 yılında Basra'da doğmuş olacağını zikretmişlerdir.⁽⁹⁾

Sonraları Muhasibî olarak isimlendirilen Ebu Abdillah, daha çok bu isimle şöhret bulmuştur. Ebu Abdillah'a Muhasibî ismi verilmesinin nedenini kaynaklar, nefsinin çok hesaba çektiğinden, bu isimle çağrılmıştır. diye izah ederler⁽¹⁰⁾

Gerek müteber kaynaklar, gerekse kendi kitapları hayatı hakkında bize pek fazla bilgi vermemektedir. Ancak kaynaklardan öğrendiğimize göre aslen Basralı ve Basra'da doğmuş olan Muhasibî, ilk öğrenimini de orada görmüş ve genç yaşta ailesiyle birlikte Bağdat'a göçmüştür.⁽¹¹⁾

(8) Abdülfettah Ebü Güdde, Risaletü'l-Müsterşidin, Halep, 1982, s.16.

(9) el-Kuvvetli, s.12; Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, s.21.

(10) Tabakâtü's-Şafiyye, II,37; Seraceddin Ebi Cafer Ömer b.Ali b.Mılakkin, Tabakâtü'l-Evliya, Beyrut, 1986, s.175. Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b.Hallikân Vefiyâtü'l-Â'yân, Kahire, 1948, I, 249.

(11) el-Kuvvetli, s.18; Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi s.21; J.van Ess.Muhasibi Maddesi, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1971, VIII. 507.

Zengin bir aileden olduğu kaynakların hemen hepsinden anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklara göre Kaderî, bazı kaynaklara göre ise Vâkifî (Kır'an'ın mahluk olup olmadığı hususunda konuşmayanlara verilen isim) olan babasıyla arasının pek iyi olmadığı aşıkardır. Bir gün Bağdat'ın Bâbu't-Tâk mevkiinde sokak ortasında herkesin gözönünde babasıyla tartışır ve annesini boşamasını ister. Bu isteğine gerekçe olarak da babasına "O başka dinde sen başka dindesin" der.⁽¹²⁾ Cüneyd'den gelen bir başka rivayete göre babası öldüğünde gümüş bir paraya dahi muhtaç olmasına rağmen, Muhasibî babasından kalan 70 bin⁽¹³⁾ veya 30 bin⁽¹⁴⁾ dirhemi almaz ve Hz.Peygamber'in iki ayrı dinden olan birbirinin mirasını alamaz hadisini okur.⁽¹⁵⁾ Muhasibî'nin babasından kalan mirası reddetmesi onun vera ve takva anlayışının çok güzel bir örneğidir. Ayrıca Muhasibî, fazla malın, zenginliğin kalpleri değiştirdiği

---

(12) Tabakâtü's-Şafiiyye, II,38; el-Hatîb el-Bağdâdî, Tarihü Bağdat, Kahire, 1939, VIII,214; Ebu Nuaym el-İsfehâni, Hilyetü'l-Evliya, Beyrut, 1980, X,75; Şemseddin Muhammed b.Ahmed ez-Zehebî, Siyeru Â'lâm, Beyrut, 1984,XII,111.

(13) Abdülkerim el-Kuşeyri, er-Risale, t.y. s.14.

(14) Kelebâzi, s.175.

(15) Tarihü Bağdât, VIII, 214; Hilyetü'l-Evliya, X,75; Tabakâtü's-Şafiiyye, II,38; İbn Hacer el-Askalâni, Tehzibu't-Tehzib, Daru'l-Fikr, 1984, II, 116.

görüşünde olup, Kitabü'l-Vasâyâsında sahabenin mirası kalpleri fesada uğrattır diyerek terkettiğini zikreder ve "sen, kalbinin sahabenin kalbinden daha temiz olduğunu mu sanıyorsun?" diye sorar.⁽¹⁶⁾

Hüseyin el-Kuvvetli, Muhasibî'nin bu konudaki sert ve katı tutumunun yumuşadığını ve bazı kitaplarında tarafsız olarak, haram karışan malı almanın caiz olduğuna dair alimlerin görüşlerini naklettiğini zikreder.⁽¹⁷⁾

Tarihçilerin kitaplarındaki rivayetlerinden anlaşıldığına göre Muhasibî, fakrû zarûret içerisinde yaşamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz rivayet de bu konuyu aydınlatmaktadır. Ayrıca Cüneyd'den gelen bir başka rivayet de Muhasibî'nin darlık içerisinde yaşadığına işaret eder. Sübkî'nin rivayet ettiği bu haberde Cüneyd şöyle demektedir: Hâris çok darlık içerisindeydi. Bir gün ben kapının önünde otururken önümden geçti. Yüzünden çok fazla aç olduğunu anladım. Ona, ey amca! evimize girersen birşeyler bulursun dedim. Vakit geçirmeden bizim evden daha büyük olan ve içerisinde lezzetli

---

(16) Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, s.22.

(17) el-Kuvvetli, s.19.

yemeklerin eksik olmadığı amcamın evine gittim. Çeşitli yemekler getirip önüne koydum. Eliyle bir lokma aldı ve ağzına götürdü. Lokmayı ağzında doluşturıyor ama bir türlü yutmuyordu. Aniden kalktı ve benimle konuşmadan çekip gitti. Ertesi gün karşılaştığımızda amca, dün beni sevindirdin ancak sevincim uzun sürmedi dedim. Bana, oğlum, açlığım şiddetliydi ve senin sunmuş olduğun nimeti yemeğe çalıştım. Fakat, yemek şüpheli olduğunda benimle Allah arasında bir alamet hasıl olur. Dün de burnuma bir koku geldi ve bir türlü gönlüm lokmayı kabul etmedi. O lokmayı da evinizin önüne attım.⁽¹⁸⁾ Sübkî rivayeti burada bitirir ancak Kuşeyrî, benzer bir rivayetin devamında Cüneyd'in ertesi gün şöyle dediğini rivayet eder. "Amca, bugün eve girermisin dedim. Teklifimi kabul etti. Ona evde bulunan kuru ekmek parçalarından takdim ettim. Yedi ve dedi ki, eğer bir fakire birşeyler ikram edersen böyle şeyler ikram et".⁽¹⁹⁾

Sübkî, bu konuda gelen başka bir rivayette de Muhasibî'nin şüpheli bir yemeğe elini uzattığında parmağındaki bir damarın hareket ettiğini dolayısıyla o yemeği yemediğini haber verir.⁽²⁰⁾

---

(18) Tabakâtü's-Şafiiyye, II, 38; Siyerü Â'lâm, XII, 111; Hilvetü'l-Evliya, X, 74-75.

(19) Kuşeyrî, s.14; Ebü Güdde, s.28.

(20) Tabakâtü's-Şafiiyye, II, 38.

Muhasibî'den kaynaklar; fakih, muhaddis, mütekelim ve zahid olarak bahsederler.⁽²¹⁾ Hüseyin el-Kuvvetli Muhasibî'nin şöyle bir sözünü nakleder. "Otuz sene sadece aklımı dinledim. Diğer bir otuz sene ise sadece Allah'ı dinledim"⁽²²⁾ Muhasibî'nin bu sözü, onun hayatında iki farklı dönem olduğuna işaret ettiğinden dolayı çok önemlidir. Ayrıca bu rivayet Muhasibî'nin ne zaman zühhd ve tasavvufa yöneldiğini de göstermektedir.

Muhasibî tasavvufa yöneldikten sonra zamanındaki muhaddislerin hücumına uğramıştır. Mesela Ebu Zûr'a er-Razi'ye Muhasibî'nin kitapları hakkında görüşü sorulduğunda cevaben şöyle demiştir: "Sakın ha! Bu kitapların hepsi bid'at ve dalâlet kitaplarıdır. Sen hadisle iştiğal et. Hadislerde ihtiyacın olan herşeyi fazlasıyla bulursun". Ona, bu kitaplarda ibret alınacak hususlar var denilir. O da; "Kim Allah'ın kitabından ibret almazsa, bu kitaplardan da ibret alamaz. Size Malik b. Enes, Süfyan es-Sevrî ve Evzâî'nin bu tür konularda kitap yazdığı haberi geldi mi? Bu insanlar ilim ehline ters düşmüşlerdir. Bazen Muhasibî'yi, bazen Abdurrâhim

---

(21) Muhammed b.İshak b.Nedim, el-Fihrist, Kahire, 1348 H., s.261; İslam Ansiklopedisi, VIII, 507.

(22) el-Kuvvetli, s.20.

ed-Deybûli 'yi, bazen de Şakîk'i örnek getirirler." Ebu Zur'a devamla "İnsanlar bid'ate nasıl da koşuyorlar!" diyerek sözünü bitirir. (23)

İsmail b.İshak es-Serrâc'dan gelen bir haberde Ahmed b.Hanbel ona; Haris el-Muhasibî'nin senin evine çok geldiğini duydum. Bir gün beni de onun sohbetinde buldursan iyi olur der. O da Muhasibî ve arkadaşlarının evine geldiği bir gün Ahmed b.Hanbel'i çağırır. Ahmed b.Hanbel'i başka bir odaya alır ve ona Muhasibî'nin sohbetini dinletir. Sohbet dağıldıktan sonra odaya gider. Ahmed b.Hanbel'i ağlamış bulur. Ahmed b. Hanbel ona; "ben ne bunlar gibisini gördüm ne de hakikat konularında bu adamın sözü gibi bir söz işittim. Binaenaleyh onlarla arkadaşlık etmeni uygun görmem"der. (24)

Ahmed b.Hanbel'in Muhasibî'den etkilendikten ve sözlerinden hoşlandığını belirttiikten sonra, İsmail b. İshak es-Serrâc'a onunla arkadaşlık yapmamasını tavsiye etmesi; Muhasibî'nin mûhaddislerin metodundan uzaklaşmasından kaynaklanıyor.

---

(23) Tarihu-Bağdat, VIII, 215; Siyerü Â'lâm, XII, 112; Şemseddin Muhammed b.Ahmed ez-Zehebî, Mizânü'l-İtidâl, Beyrut, 1963, I, 431.

(24) Mizânü'l-İtidâl, I, 430; Tarihu Bağdat VIII, 214-15.

Sübki ve Bağdâdi, Ahmed b.Hanbel'in ilmi kelamla ilgili konularda konuşanlardan hiç hoşlanmadığını rivayet ederler. Bundan dolayı Ahmed b.Hanbel'in Muhasibî'nden hoşlanmadığını ve insanları onunla görüşmekten menettiğini belirtirler.(25)

Zehebî, Mizânü'l-İtidal'da bu rivayeti zikrettikten sonra; "bu haberin senedi sahih, ancak kabul edilecek gibi değil ve benim kalbime yatmamaktadır. Ben Ahmed b.Hanbel'in böyle bir şey yapacağını tahmin etmiyorum. Muhasibî ise, sadûk bir insan olmasına rağmen bazı kitaplarından dolayı eleştirilmiştir" demektedir.(26)

Sübki ise, Muhasibî ile Ahmed b.Hanbel arasındaki anlaşmazlığa farklı bir açıdan yaklaşarak bu konuda şöyle bir nasihatda bulunur. Sübki, alimler arasında vuku bulan bu tür ihtilaflar karşısında onlara karşı saygısızlıkta bulunmamamızı ve edep yolundan ayrılmamamız gerektiğini belirtmiş, sahabeyi kirâm arasında geçen anlaşmazlık karşısında nasıl susuyorsak, alimler arasında da vuku bulan ihtilaflar karşısında da susmamız gerektiğini vurgulamıştır.(27)

---

(25) a.g.e,VIII,214;Tabakâtü's-Şafiyye,II,39.

(26) Mizânü'l-İtidal, I.430.

(27) Tabakâtü's-Şafiyye, II,39.

Ebu Gudde'de, muhaddisler nazarında ilim, sened ve metinden ibaret olduğu için, herhangi bir konuda araştırarak görüş açıklayanın onların hucumuna uğradığını belirtir ve Muhasibî'nin de muhaddislerin hucumuna uğrayanlardan biri olduğuna işaret eder. Ayrıca Ebu Gudde, Zehebî'nin görüşünden hareketle bu rivayetin sıhhatinden şüphe ettiğini ortaya koyar. Rivayet doğru kabul edilse bile, Ahmed b. Hanbel'in Muhasibî ve arkadaşlarını övdüğünün gözardı edilmemesi gerektiğini vurgular. (28)

Sonuç olarak diyebiliriz ki; her ne kadar Ebu Zırr'a Muhasibî'nin tasavvufi yönünü eleştirmişse de, Ahmed b. Hanbel onu kelami konularda konuşmasından dolayı eleştirmiş ve ondan uzak durmuştur. Ahmed b. Hanbel yukarıda zikrettiğimiz haberde de Muhasibî'nin konuşma uslubuna hayran olduğunu dile getirmiştir.

İbn Salah, Ebu Mansur'un Muhasibî'yi Şafii'ye arkadaşlık edenlerin ilk tabakasında zikrettiğini, onu, fıkıh, tasavvuf, hadis ve kelam ilminde müslümanların imamı diye tanıttığını ve Şafii'nin arkadaşları arasında fıkıh, kelâm, usul, kıyas, zühd ve vera' konularında Muhasibî'den başka kimse olmasa o, muhaliflerine yeterdi dediğini nak-

---

(28) Ebu Gudde, s.23-24.

leder. Ancak İbn Salah, Muhasibî'nin Şafii'ye arkadaşlık ettiğini Ebu Mansur'dan başka kimsenin zikretmediğini ona da bu işin ehli olmadığı için güvenilemeyeceğini belirtir. Sübkî ise, Muhasibî'yi Ebu Âsım el-İbadî'nin Şafiiyle aynı asırda yaşayanların ilk tabakasında zikrettiğini binaenaley Ebu Mansur'unda bu hususu kastedmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. (29)

Hüseyin el-Kuvvetli, Muhasibî'nin Hanefi, Şafii ve Malikîlerin fıkhi görüşlerini bildiğini İmam-ı Âzam'ın en büyük öğrencisi Ebu Yusuf'tan "er-Riaye"de rivayette bulunduğunu belirtir. Ayrıca Muhasibî'nin, muhaddislerin ve Hasan el-Basrî, İbrahim b.Edhem, Davut et-Tâî ve el-Fudeyl b.İyâd gibi mutasavvıfların mezheplerine muttali olduğunu ifade eder. (30)

Muhasibî, son yıllarını uzlet içerisinde geçirmiştir. Onun bu yalnızlığa itilmesinde muhaddislerin payı büyüktür. Hicri 243⁽³¹⁾ Miladi (857) yılında Bağdat'ta ölen Muhasibî'nin ölüm tarihi üzerinde ittifak vardır. Kaynakların çoğu, Muhasibî kelâmî meselelerde

---

(29) Tabakâtü's-Şafiiyye, II,37.

(30) el-Kuvvetli, s.25.

(31) Tabakâtü'l-Evliya, s.175; İzzettin İbn el-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Beyrut, 1984, VII,84; Abdülhay İbn el-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, Beyrut, 1979, II,103; Mizânü'l-İtidâl,I,431; Vefiyâtü'l-Âyân, I,349; el-Fihrist, s.261; İslam Ansiklopedisi, VIII,507.

konuşunca Ahmed b.Hanbel'in onunla ilişkisini kestiğini, Muhasibî'nin yalnız yaşamaya başladığını ve öldüğünde cenazesinde sadece 3-4 kişinin bulunduğunu zikretmektedir. (32) Zehebi ise, bu haberin munkati olduğunu söylemektedir. (33)

Bağdâdi, Muhasibî'nin son anında yanında bulunan Ebu Sevr'den gelen bir haberi şöyle nakleder. Muhasibî yanındakilere "hoşuma giden bir şey görürsem size tebessüm ederim. Aksi olursa yüzümden belli olur" demiştir. Ebu Sevr ise, "tebessüm etti ve sonra öldü" demiştir. (34)

C. SEYHLERİ VE RİVAYETLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi gerek kaynaklar, gerekse Muhasibî'nin kendi kitapları bize hayatının kesitleri ve kimlerden ders aldığı hususunda pek fazla

---

(32) Tarihu Bağdât, VIII, 216; Ebu'l-Fida İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut, 1987 X, 356.

(33) Mîzânü'l-İtidâl, I, 430.

(34) Tarihu Bağdât, VIII, 215.

bilgi vermemektedir. Kaynakların çoğunda Yezid b. Harun (Ö.206/821)⁽³⁵⁾ ve muhasırlarından doğrudan rivayette bulunduğu zikredilir.⁽³⁶⁾ Muhasibî'nin şeyhleri ve rivayetleri konusunu Hüseyin el-Kıvvetli teferruatlıca ele almıştır. Ona göre Muhasibî, Hüseyim b. Beşîr (Ö.183/799)⁽³⁷⁾ den doğrudan rivayette bulunur. Muhasibî'nin Hüseyim'den doğrudan rivayette bulunması onun genç yaşta Bağdat'a gittiğinin ve orada yetiştiğinin alametidir.

Muhasibî, Fehmü'l-Kur'an'da daha çok Ebu İbeyd el-Kâsım b.Sallam (Ö.224/838),⁽³⁸⁾ Haccâc b.Hammâd b. Seleme⁽³⁹⁾, Süneyd b.Davut (Ö.226/840),⁽⁴⁰⁾ Şüreyh b.Yunus (Ö.235/849)⁽⁴¹⁾ Yezid b.Harun (Ö.206/821) dan rivayette bulunur. Hüseyin el-Kıvvetli, Yezid b.Harun'un Muhasibî'nin en büyük hocası olduğunu zikreder.⁽⁴²⁾

(35) Yezid b.Harun b.Zâdî b.Sâbit el-Vâsitî, Bkz.Takribu't-Tehzib, II,372.

(36) Tarihu Bağdât, VIII, 211; Tabakâtü's-Şafiiyye, II,37; Siyerü Â'lâm, XII,110; Şezerâtü'z-Zeheb II,103; Mizânü'l-İtidâl, I, 430.

(37) Hüseyim b.Beşîr b.el-Kâsım, Ebu Mûâviye, Bkz. Mizânü'l-İtidâl,IV, 306-308; Takribu't-Tehzib, II.320.

(38) Ebu İbeyd b.el-Kâsım b.Sallam, Bkz.Takribu't-Tehzib, II,117; Mizânü'l-İtidâl,III,371.

(39) Haccâc b.Hammad b.Seleme, Bkz.el-Kıvvetli, s.16.

(40) Süneyd b.Davut el-Masisî, Bkz.Mizânü'l-İtidâl, II,236, Takribu't-Tehzib, I,335.

(41) Şüreyh b.Yunus, Bkz.el-Bidâye ve'n-Nihaye, X, 315

(42) el-Kıvvetli, s.16.

Muhasibî'nin bu rivayetleri, hadis hocalarının en meşhurlarına işaret etmektedir. Hadis alanındaki ilk rivayetlerinden fıkıhla ilgilendiğini anlıyoruz. Şüreyh'den yaptığı rivayetler; iddet, zina edenin tevbesi, zekat miktarı ve sadaka konularını içermektedir. Muhasibî, sonraları Bağdat'da Şafiî'den de ders almıştır.

Lügat ve Kur'an ilimlerini o devrin en meşhur âlimi olan, "Garibü'l-Hadis" ve "el-Emvâl" kitaplarının müellifi, Ebu 'Ubeyd el-Kâsım b.Sallam'dan almıştır. Ondan yapmış olduğu rivayetler; dil ile ilgili hususlar, hâs ve âm, nasih ve mensûh konularıyla ilgilidir.⁽⁴³⁾

Muhasibî ayrıca Fehmü'l-Kur'an'da Mervan b.Şüca' (Ö.184/800),⁽⁴⁴⁾ Vekî'b.el-Cerrah (Ö.197/812),⁽⁴⁵⁾ Abbâd el-Avvâm (Ö.185/801),⁽⁴⁶⁾ Ali b.Âsım (Ö.201/816),⁽⁴⁷⁾ Süleyman b.Davut et-Tayâlisi (Ö.203/818),⁽⁴⁸⁾ Ebu Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (Ö.219/834),⁽⁴⁹⁾ Ebu Bekr b.Ebi Şeybe

(43) el-Kıvvetli, s.17.

(44) Mervan b.Şüca'Ebu Amr el-Cezeri, Bkz.Mîzanü'l-İtidâl,IV,91; Takribü't-Tehzîb,II,239.

(45) Vekî'b.el-Cerrah b.Melih er-Rûâsi,Bkz.Mîzân,IV,335.

(46) Abbâd b.el-Avvâm el-Vasıtî, Bkz.Mîzânü'l-İtidâl,II, 135-38, Tehzibu't-Tehzib, V.86.

(47) Ali b.Âsım Ebu'l-Hasen el-Vâsıtî,Bkz.Mîzanü'l-İtidâl,II,135-38; Takribü't-Tehzib,I,323.

(48) Süleyman b.Davut et-Tayâlisi, Bkz.Mîzânü'l-İtidâl,II,203-204; Takribü't-Tehzib, I,323.

(49) Ebu Nuaym el-Fadl b.Dükeyn el-Kûfi, Bkz. Mîzânü'l-İtidâl, III,350-51; Takribü't-Tehzîb, II,110.

(Ö.235/849),⁽⁵⁰⁾ Yahya b.Bükeyr (Ö.209/824),⁽⁵¹⁾ Abdullah b.Bekr (Ö.208/823),⁽⁵²⁾ ve Huceyn b.el-Müsennâ (Ö.185/801)⁽⁵³⁾ ve diğerlerinden rivayette bulunur.⁽⁵⁴⁾ Muhasibî, Fehmü'l-Kur'an'da toplam olarak otuzyedî kişiden rivayette bulunmaktadır.

Kaynaklarda ayrıca Muhasibî'den rivayette bulunanların bir kısmının isimleri zikrolunur. Bazıları şunlardır: Ebü'l-Abbas b.Mesrûk (Ö.289/901),⁽⁵⁵⁾ Ahmed b.el-Hasan b.Abdülcebbâr es-Sûfî⁽⁵⁶⁾ Cüneyd b.Muhammed (Ö.297/909),⁽⁵⁷⁾ İsmail b.İshak es-Serrâc⁽⁵⁸⁾ ve Ebu Ali el-Müseyyib b.Hayrân el-Fakîh.⁽⁵⁹⁾

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Muhasibî'nin kendisinden yaşça büyük alimlerden doğrudan rivayette bulunması, hepsinden olmasa bile onların bir çoğundan ders aldığına işaret eder. Nitekim biz en çok rivayette bulunduğu alimlerin isimlerini daha önce zikrettik.

(50) Ebu Bekr b.Ebi Şeybe Abdullah b.Muhammed, Bkz. Mizânü'l-İtidâl, II, 578; Takrîbü't-Tehzîb, I, 448.

(51) Yahya b.Bükeyr, Bkz.a.g.e., II, 344.

(52) Abdullah b.Bekr b.Hahîb el-Bâhîli, Bkz. ag.e. I.404; Tehzîbu't-Tehzîb, V, 142.

(53) Huceyn b.el-Müsenna el-Yemâni, Bkz.a.g.e., II.190

(54) el-Kuvvetli, s.13-17.

(55) Ebu'l-Abbas b.Mesrûk, Bkz.Kuşeyri, s.27.

(56) Ahmed b.el-Hasan b.Abdülcebbâr es-Sufi, Bkz. Mizânü'l-İtidâl, I, 91.

(57) Cüneyd b.Muhammed Ebü'l-Kâsım, Bkz.Kuşeyri, s.22.

(58) İsmail b.İshak es-Serrâc, Bkz. Siyerü Âlâm, XIII, 490.

(59) Tehzîbu't-Tehzîb, II, 116; Siyerü Âlâm, XII, 110.

D, SAHSİYETİ

Bir kişinin şahsiyetini, özellikle de ilmi şahsiyetini bilmek için, onun sözlerine ve onun hakkında diğer âlimlerin söylemiş olduğu sözlere bakmamız gerekir. Bundan dolayı biz önce Muhasibî'nin sözlerinden bazılarını, daha sonra da başkalarının onun hakkında söylediklerini zikredeceğiz.

Muhasibî'nin sözlerinden bazıları :

- Herşeyin bir cevheri vardır. İnsanın cevheri ise aklıdır. Aklın cevheri ise tevfik (başarı) dir.⁽⁶⁰⁾

- Dünyayı hatırlayarak terketmek zâhidlerin sıfatı, tamamen unutup terketmek ise âriflerin sıfatıdır.⁽⁶¹⁾

- İlim; Allah korkusunu, Zühd; rahatlığı, marifet; inabet (Allah'a rucu) i doğurur. Bu ümmetin hayırlıları, dünyaları ahiretlerini, ahiretleri de dünyalarını unutturmayanlardır.⁽⁶²⁾

---

(60) Tarihu Bağdât, VIII, 213; Sübkî, aynı rivayeti "aklın cevheri ise sabırdır" diye rivayet eder. Bkz. Tabakâtü's-Şafiiyye, II,41.

(61) Tarihu Bağdât, VIII, 213.

(62) Tabakâtü's-Şafiiyye, II,41.

- Kim içerisini ihlas ve mırâkabe ile düzeltirse Allah'da onun zahirini mücahede ve sünnete uymakla süsler. (63)

- İnsanlar övse de, zâlim nâdim (pişman) dir. İnsanlar yerse de, mazlum sâlim (kurtulmuş) dir. (64)

- Kanaatkâr insan aç da olsa zengindir. Hırslı ise elinde bulundursa bile fakirdir. (65)

- Vacibi terkederek kişinin vera' peşinde koşmasına gerek yoktur. (66)

- Kim, bir şeyde Allah'tan müstağni olduğunu hissederse, Allah'ın kadrini bilmemiş olur. (67)

- Üç şeyi kaybettik; Günahlardan korunamayarak güzel yüzü, emanete riayet etmeyerek güzel sözü, vefakârlıkta bulunmayarak güzel kardeşliği. (68)

---

(63) Kuşeyrî, s.14.

(64) Tabakâtü'l-Evliya, X,76; Tabakâtü'ş-Şafiiyye, II,42.

(65) Tabakâtü'l-Evliya, X,76.

(66) a.g.e., X, 75-76.

(67) a.g.e., X.76; Tabakâtü'ş-Şafiiyye, II,42.

(68) Tabakâtü'l-Evliya, X,76; Tarihu Bağdât, VIII, 212.

Muhasibî Hakkında Söylenenler :

- Zamanında ilim, vera', muamele ve hal olarak eşsizdir. (69)

- Zahir ve batın ilimlerinde, zühd ve marifet kendisinde toplananlardan biridir. (70)

- Zamanın ariflerinin önderi, bütün insanların ustası, zâhir ve batın ilimlerini kendisinde toplayan birisidir. (71)

- İbadet, zühd, mevâiz konularında konuşan zahidlerden biri olup, fakih ve mütekellimdir. Hadis yazmış, nâsiklerin mezheplerini öğrenmiştir. (72)

- Ebu Abdillâh b.Hafif şöyle der: "Şeyhlerimizden beşine uyun diğerlerini kendi haline bırakınız. Bunlar: Haris el-Muhasibî, Cüneyd b.Muhammed, Ebu Muhammed Ruveym, Ebu'l-Abbas b.Atâ ve Ömer b.Osman el-Mekki." (73)

- Muhasibî, hakkı gözetler ve korur, Hz.Peygamberin sünnetine yardımcı olup onu izlerdi. Kitapları müdevven

---

(69) Kuşeyri, s.14.

(70) Tarihü Bağdât, VIII, 211.

(71) Tabakâtü's-Şafiiyye, II,37.

(72) a.g.e., II,37; Kuşeyrî, s.14.

(73) a.g.e., s.14; Tabakâtü's-Şafiiyye, II,37.

sözleri meşhur, ahvâli ise mezkurdur. Usul ilminde köklü bir bilgiye sahipti. Hakyoldan ayrılanların karşısında durur, müridlere nasihat ederdi. (74)

- İbnü'l-Îmâd, Onu zahid ve hikmetli söz söyleyen birisi olarak vasıflar. (75)

- Kelebâzi, Mıhasibî'yi muâmelatda kitap yazan, fıkıh, kelâm, lügat ve Kur'an ilimlerini bilenler arasında zikretmektedir. (76)

E. EKOLÜ

Hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren tasavvuf yayılmaya başladı. Halkalar genişledi. Tasavvuf şeyhleri İslâm âleminin her tarafında çoğaldı. Usulleri aynı olmasına rağmen, yetişmiş oldukları çevrenin kendileri üzerinde ister istemez farklı tesirleri hissediliyordu.

---

(74) Tabakâtü'l-Evliya, X, 73-74.

(75) Şezerâtü'z-Zeheb, II, 103.

(76) Kelebâzi, s.45-46.

Bağdat'taki tasavvuf medresesinin en önemli şahsiyetlerinden birisi şüphesiz Muhasibî'dir. Bağdat ekolünün geliştirilip, sistemleştirilmesine el-Kerhî ve Bişr el-Hâfi de büyük katkıda bulunmuştur.⁽⁷⁷⁾ Sülemi, Muhasibî hakkında "O, Bağdatlıların çoğunun hocasıdır demektedir.⁽⁷⁸⁾ Attar ise, "O, Bağdat şeyhlerinin şeyhi, zamanının evliyalarının mercii, devrinin âlimlerinin her ilimde yegane müracaat kaynağı idi" demiştir.⁽⁷⁹⁾

Muhasibî'nin tasavvufi mertebesinin yüksekliğine, daha önce Muhasibî'nin şahsiyetini incelerken zikrettiğimiz Ebu Abdillah b.Hafif'in "Şeyhlerimizden beşine uyun, diğerlerini kendi hallerine bırakın..." sözü delalet etmektedir. Rivayetde İbn Hafif, Muhasibî'yi bu beş kişinin başında zikretmiştir. Geriye kalan dört kişi, başta Cüneyd olmak üzere hemen hepsi Bağdat'ta yaşamış, Muhasibî'den ders almış, yahut en azından fikirlerinden etkilenmiştir.⁽⁸⁰⁾

---

(77) Tasavvuf Tarihi, s.67.

(78) Muhammed b.el-Hüseyin es-Sülemi, Tabakâtü's-Süfiyye, Kahire, 1963, s.56.

(79) el-Kuvvetli, s.54.

(80) Bkz.Kuşeyri, ilgili başlıklar.

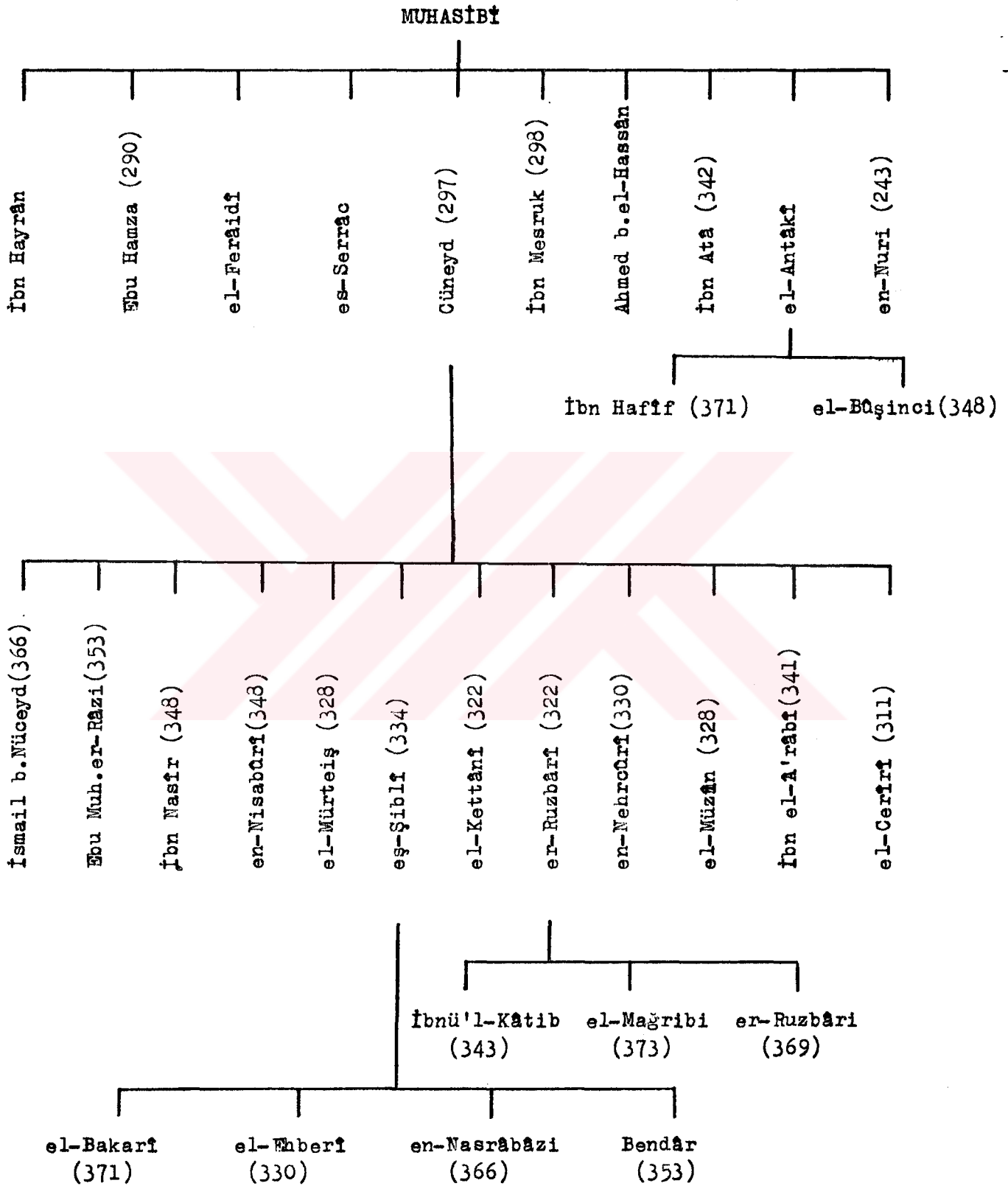
Zamanla Bağdat tasavvufu, Basra ve Medine tasavvufunun mirascısı olmuş ve onu sistemleştirmiştir. Bundan dolayı Bağdat ekolünde, Mu'tezile'den etkilenen Basra medresesinin zühdü ile, hadisten etkilenen Medine ehlinin zühdünü buluyoruz. En fazla bu hususun tezahür ettiği kişi ise Hâris b.Esed el-Muhasibî olmuştur. (81)

Hüseyin el-Kuvvetli, Kuşeyrî başta olmak üzere diğer kaynaklardan da yararlanarak Muhasibî'nin ekolünden kabuledilen kimseleri aşağıda sınavacağımız bir şema ile vermektedir. (82)

---

(81) Ebû'l-Alâ Afifi, et-Tasavvuf, es-Sevre er-Ruhiyye fi'l-İslâm, Daru'l-Marife, 1964, s.87.

(82) el-Kuvvetli, s.56.

F. ESERLERİ

Ebu Gudde, Muhasibî için "Ebu Abdillah bütün vaktini hayırda harcardı. Vaktini ya zikirle, ya te'lifle, yahut ibadetle geçirirdi" der.⁽⁸³⁾ Muhasibî'nin geride çok eser bırakmasının başlıca sırrı, onun vaktini değerlendirmesinde gizlidir.

Sübki, Muhasibî'nin kitapları hakkında çok faydalı dedikten sonra bazı kimselerin kitaplarının sayısının 200'e ulaştığını söylediğini nakleder.⁽⁸⁴⁾

Bağdâdî ise, Muhasibî'nin zühd, dinlerin esasları, Mu'tezile, Rafıza ve diğer muhaliflere reddiye konularında çok faydalı kitapları olduğunu zikreder.⁽⁸⁵⁾

İbnü'l-İmâd, Muhasibî'nin sülûk ve usul alanında çok nefis kitapları vardır demektedir.⁽⁸⁶⁾

İbn Hallikân, Muhasibî'nin zühd ve usul alanında kitapları vardır dedikten sonra, "er-Riâye" kitabının onun olduğunu söyler."⁽⁸⁷⁾

---

(83) Ebu Gudde, s.17.

(84) Tabakâtü's-Şafiiyye, II,37.

(85) Tarihu Bağdât, VIII, 211.

(86) Şezerâtü'z-Zeheb, II,103.

(87) Vefiyâtü'l-Âyân, I,348.

İbnu'n-Nedim, kitaplarından "et-Tefekkür ve'l-İtibâr" adlı kitabını zikreder.(88)

İslâm Ansiklopedisinde Muhasibî'nin kitaplarından on tanesinin ismi zikredilmekte olup, kitapların konusu, matbu olup olmadığı, yazma ise hangi kütüphanede bulunduğunu hakkında bilgi verilmektedir.(89)

Ebu Gudde, kitaplarından yirmiüç tanesinin ismini verir.(90)

Hüseyin el-Kuvvetli, onbeş kadar kitabını zikreder ve kitaplar hakkında geniş bilgi verir. el-Kuvvetli, Muhasibî'nin kitaplarını zikrederken onları iki kategoride ele almıştır. Birincisi, Muhasibî'nin hayatındaki değişiklik dönemi (195-207) yılları arası, diğeri ise tedris dönemi (207-236) yılları arası.(91)

Hüseyin Aydın ise, Muhasibî'nin incelediğimiz kitapları ve yararlanma imkanı bulamadığımız kitapları baş-

---

(88) el-Fihrist, s.261.

(89) İslam Ansiklopedisi, VIII, 507-509.

(90) Ebu Gudde, s.31-32.

(91) el-Kuvvetli, s.63-75.

lığı altında, Muhasibî'nin otuziki kitabını zikretmekte birkaçı hariç diğerleri hakkında bilgi vermektedir.⁽⁹²⁾

Muhasibî'nin eserlerinin çoğu ders muhavereleri halinde, umumiyetle ismi mâlûm olmayan bir talebenin "Kultu" sözü ile başlayan sorular sorması ve Muhasibî'nin hoca sıfatı ile "Kâle" ile başlayan cevaplar vermesi halinde bize intikal etmiştir.⁽⁹³⁾

Muhasibî'nin bu kadar çok kitabı olmasını Hüseyin el-Kuvvetli doğrular, ancak bunların çoğunun ufak tefek risaleler olduğunu belirtir.⁽⁹⁴⁾ Hüseyin Aydın kitaplarının bu rakama ulaşabileceği kanaatinde olup, bugün çoğu kitabının elimizde bulunmamasının sebebini; kitaplarının bid'at ile dolu olduğunu iddia eden Hanbeliler ve bazı sûfiler tarafından imha edilmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak izah eder.⁽⁹⁵⁾

---

(92) Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, s.24-30.

(93) İslâm Ansiklopedisi, VIII, 510.

(94) el-Kuvvetli, s.61.

(95) Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, s.24.

Kitaplarından Bazıları :

1. er-Riâye li-Hukukillah ((الرعاية لحقوق الله))
2. et-Tevehhüm ((التوهم))
3. Kitabu'l-Vasâya ((كتاب الوصايا))
4. Risaletü'l-Müsterşidîn ((رسالة المسترشدين))
5. el-Mesâil fi'z-Zûhd ve ((المسائل في الزهد وغيره))
Gayrihi
6. el-Mesail fi-Âmâli'l- ((المسائل في أعمال القلوب))
Kulup ve'l-Cevârih ((والجوارح))
7. el-Mekâsib ve'l-Vera' ((المكاسب والورع))
8. Şerhü'l-Mârife ((شرح المعرفة))
9. Âdâbu'n-Nufûs ((آداب النفوس))
10. Kitabu Mâiyyetü'l-Akl ((كتاب مائة العقل))
11. Kitabu Bed'u Men Enabe ((كتاب بدء من أناب الى الله))
İla'llah
12. Kitabu'l-Halva ((كتاب الخلوة))
13. Kitabu'l-Azame ((كتاب العظمة))
14. Muhtasaru Kitabu Fehmi's ((مختصر كتاب فهم الصلاة))
Salât
15. Kitabu'n-Nasiha li't- ((كتاب النصيحة للطالبين))
Talibîn
16. Kitabun fi'd-Dima ((كتاب في الدماء))
17. Kitabu's-Sabr ((كتاب الصبر))
18. Kitabu'l-İlm ((كتاب العلم))
19. Kitabu't-Tenbih ((كتاب التنبيه))

20. er-Reddu alâ Ba'du'l-İlema min el-Ağniya
(الردة على بعض العلماء من الأغنياء)
21. el-Kasdu ve'r-Rucu (القصد و الرجوع)
22. Muhasebâtu'n-Nufus (محاسبات النفوس)
23. Muhtasarü'l-Meâni (مختصر المعاني)
24. İhkâmü't-Tevbe (أحكام التوبة)
25. Kitabu'l-Gaybe (كتاب الغيبة)
26. Kitabu't-Tefekkür (كتاب التفكير)
27. Kitabu'l-Ba's ve'n Nuşûr (كتاب البعث والنشور)
28. Fehmü's-Sünen (فهم السنن)
29. el-Hıbbu Li'llah (الحب لله)
30. Risaletü'l-Murâkabe(رسالة المراقبة)
(96)

Muhasibî'nin kitaplarından bu kadarını zikretmekle yetinip, şimdi bizim üzerinde çalışacağımız kitabını tanıtalım.

---

(96) Bu kitapların basılıp basılmadığı hakkında geniş bilgi için Bkz. Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, s.24-30; Ebu Gıdde, s.31-32; el-Kuvvetli, s.60-75; İslâm Ansiklopedisi, VIII, 507-509.

Fehmü'l-Kur'an ve Meânihi

Muhasibî'nin bu kitabı yakın zamana kadar kayıp olarak biliniyordu. İslâm Ansiklopedisinde diğer kısımları kaybolan ve L.Massignon tarafından keşfolunan bir tefsir parçası diye bahsedilir. (97)

Abdülkadir Ahmed Atâ ise et-Tefsir es-Sufili'l Kur'an adlı kitabında, bu kitabın bugün elimizde bulunmadığından üzülererek bahsetmekte ve İbn Teymiye'nin Minhâc es-Sünne adlı kitabında Fehmü'l-Kur'an'dan alıntılar yaptığına işaret etmektedir. Ayrıca Üstaz Abdülhalim Mahmud'un bu kitabı araştırmakta olduğunu belirtmekte ve ona çalışmalarında başarılar dilemektedir. (98)

Ahmed Atâ'nın Fehmü'l-Kur'an için kayıp dediği yıllarda başkaları onu bulmuş ve üzerinde çalışmaya başlamışlardı bile. Muhasibî üzerinde doktora yapan Hüseyin el-Kuvvetli, Fehmü'l-Kur'an'ı nasıl ele geçirdiğini kitabının mukaddimesinde şöyle anlatır: Muhasibî üzerinde çalışma yapan ve Almanca olarak "Muhasibî'nin

---

(97) İslâm Ansiklopedisi, VIII, 509.

(98) Abdülkâdir Ahmed Atâ, et-Tefsir es-Sûfi li'l-Kur'an, Kahire, 1969, s.50.

Fikir Dünyası" adlı kitabı yazan Josef van Ess, Muhasibî'nin birçok kitap ve risalesinin fotokopisini alır. Kuvvetli'ye Muhasibî'nin herhangi bir yazmasının tahkikini yapmasını öneren Dr.Ferid Cebr, Josef van Ess'den Muhasibî'nin kitap ve risalelerinin fotokopisini ister. O da içerisinde Fehmü'l-Kur'an'ın fotokopisi de bulunan, bazıları neşrolunan ve bazıları neşrolunmayan bir çok kitabın fotokopisini gönderir. Böylece el-Kuvvetli, Muhasibî'nin tahkikini yapmak istediği "el-Akl" kitabı ile birlikte "Fehmü'l-Kur'an"ında kısmen tahkikini yaparak neşreder.

Hüseyin el-Kuvvetli, Fehmü'l-Kur'an'ın yazması hakkında bize şu bilgiyi verir. Edirne Selimiye Kütüphanesi 951 no.da kayıtlıdır. 8x13 ebadında yaklaşık 100 sayfadan ibaret olup, her sayfada 23. satır bulunmaktadır. Hattı, nesihdir. Dünyada bilinen tek nüshası bu nüshadır. (99)

Muhasibî, Fehmü'l-Kur'an'da adından da anlaşıldığı üzere Kur'an'ın nasıl anlaşılacağı üzerinde durmaktadır. Kitabının girişinde Allah'ı Ehl-i Sünnet inancına göre zatına yakışmayan sıfatlardan tenzih ettikten sonra,

akıl nimeti üzerinde durur. Bu konuyu açıklar ve Allah'ın kitabını, akıl sahiplerinin anlayacağını vurgular. Kur'an-ın nasıl okunması gerektiğini yani tilavet adâbını gayet güzel açıkladıktan sonra, "Kur'an-ı anlamama yardımcı olacak hususlar nelerdir" diye bir soru sorar. Cevaben "Kur'an'ın muhkem-müteşâbih, Mekkî-Medenî, nâsîh-mensûh ayetleri vardır. Bunları iyi bilmek gerekir" der ve bunları gerek rivayetler zikrederek, gerekse izah ederek açıklamaya çalışır. Özellikle nâsîh-mensûh konusunu; neshin caiz olduğu yerler, neshin caiz olmadığı yerler ve neshin çeşitleri başlığı altında geniş bir şekilde ele alır. Bu konuda Mu'tezile ile tartışmaya girer. Onların görüşlerini zikrettikten sonra, güzel bir uslubla Mu'tezile'nin fikirlerini çürütmeye çalışır.

Kitabın son kısmında esalibü'l-Kur'an konusunu ele alır. Bu konuyu takdim-tehir, izmâr, hurûf zâide ve el-mufassal ve'lmevsûl başlıkları altında işler.

Muhasibî, diğer kitaplarında olduğu gibi bu kitabında da soru-cevap ikilemini zaman zaman kullanmıştır. Soruda "kultü" cevapda ise "kâle" lafzını kullanmaktadır. Bazen okuyucuya muhatap zamiri ile hitap ederek ne yapması gerektiğini söylemektedir.

Hüseyin el-Kuvvetli, konuya göre ara başlıklar koymuş ve kitabı 7 bölüme ayırmıştır. Bizim anladığımız ilmi manada tam anlamıyla kitabın edisyon kritiğini yapmasına rağmen güzel bir çalışma ortaya koymuştur.

II. BÖLÜM

MUHASİBÎ'NİN FEHMÜ 'L-K'UR'AN'I

A. FEHMÜ 'L-K'UR'AN'IN KAYNAKLARI

Muhasibî'nin kitabının kaynakları, diğer ulûmu İslamiye kitablarında olduğu gibi, Kur'an'ı Kerim, hadisler, sahabe ve tabiînin sözleri ve konuyla ilgili şahsi görüşlerinden ibarettir.

Muhasibî, konuyla ilgili pek çok ayetten istifade etmiştir. Ayrıca az da olsa yerine göre bazı hadisleri rivayet ederek onlardan istişhad etmiştir.

Muhasibî, kitabında toplam 37 kişiden 100 kadar haber zikretmiştir. Bu haberlerin çoğunda tabiî'nin konuyla ilgili görüşlerini rivayet eder. Bazılarında sened sahabeye kadar varır, onların görüşlerinden istişhadde bulunur. Kitabında en çok haber rivayet ettiği kişilerin bazılarının isimlerini verelim: Süneyd b. Davut, Şûreih b. Yunus, Yezid b. Harun, Hüseyim b. Bişr. b. el-Kâsım, Haccâc b. Hammâd b. Seleme, Ebu Ubeyd

el-Kâsım b.Sallam, Halef b.Hişam el-Bezzar, Yunus b. Muhammed, Vekî'b. el-Cerrah... ve diğerleri. Muhasibî, isimlerini verdiğimiz zevatın içerisinde en fazla Şüreyh b. Yunus'tan rivayet eder. İsimlerini vermediğimiz diğer zevattan ise genelde tek rivayette bulunur. Muhasibî'nin kitabında bu kadar çok rivayette bulunması, onun hadisci ve hadiscilere çok yakın olduğunun bir alametidir.

Muhasibî'nin eserlerinden istifade ettiği müfessirler ise şunlardır: Mücahid (Ö.103/721), İkrime (Ö.107/725) Hasan el-Basrî (Ö.110/728), Katâde (Ö.117/735), el-Kelbi (Ö.146/763), Ebu Ubeyde (Ö.210/825).

Muhasibî, ayrıca Abdullah b.Mes'ud (Ö.32/652), Abdullah b.Abbas (Ö.68/687) Ebu Reca el-Utaridi (Ö.105/723), Ubeyde b.Amr es-Selmâni (Ö.72/691) ve Abdülmelik b.Abdülaziz b.Cüreyc .(Ö.150/767) in görüşlerini sanki onların kitaplarından naklediyormuş gibi zikreder. Bugün, biz bu zevatın tefsirle ilgili kitapları olmayıp, görüşleri olduğunu biliyoruz. Özellikle İbn Mesud ve İbn Abbas tefsir sahasının temel taşını oluştururlar. Acaba Muhasibî'nin yaşadığı devirde onların görüşleri derlenmiş miydi? Yoksa haberleri senetle zikretmeye özen gösteren Muhasibî tesahülde bulunarak yukarıdaki zevatın görüşlerini senetsiz mi zikretti? Kanaattimize göre Muhasibî, onların görüşleri hoşuna gittiği, senedini de tesbit edemediği ve doğruluğuna kanaat getirdiği için zikretmiş olabilir.

Muhasibî'nin kitabının büyük bir kısmını kendi görüşleri oluşturuyor. Özellikle Mu'tezile ile tartışırken ve nâsih-mensûh konusunu işlerken konuyla ilgili görüşlerini uzun uzun zikreder.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Muhasibî, zamanında bulunan kitaplara müracaat etmiş, sahabe ve tabiiilerin görüşlerini senediyle nakletmiş, yeri geldiğinde de kendi görüşlerini ortaya koymış, düşüncelerini güzel bir usulla açıklamaya çalışmıştır. Kitabını incelediğimizde bu konu daha fazla açıklığa kavuşacaktır.

B. MUKADDİMESİ

Muhasibî, kitabına Allah'tan yardım dileyerek başlar, hamd ve senâda bulunarak Cenab-ı Hakkı, Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygun olarak "kıdem" ve "ilim" sıfatıyla vasıflandırır. Böylece devrinde yaygın olan, kıdem ve ilim sıfatını inkar eden Mu'tezile'ye⁽¹⁾ ve daha önce bu görüşleri savunan Cehmiyye'ye⁽²⁾ cevap verir. Muhasibî'nin

(1) Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1982, I.44-46; Abdülkadir b. Tahir el-Bağdâdî, el-Farku Beyne'l-Fırak, Beyrut, t.y. s.114.

(2) el-Milel ve'n-Nihal, I,86-87; el-Farku Beyne'l-Fırak, s.211-212.

kitabının başında kelim konusundaki görüşünü ortaya koymas-
sı; Onun fikirlerini açık açık savunduğunun ve bunu yapar-
ken kimseden çekinmediğinin en güzel örneğidir.

Muhasibî, daha sonra Cenab-ı Hak'kın insanı yarat-
tığını, bunu yaparken hiçbir zorlukla karşılaşmadığını ve
yapmak istediği hususlarda insanlardan bir yardım bekleme-
diğini belirtmiş, Allah'ın insanı yaratmakla insanlar ara-
sında rahmetini yaymayı ve insanlar arasından dilediğini
seçmeyi arzuladığını söylemiştir. Muhasibî devamla Cenab-ı
Allah'ın insanları boşa yaratmadığını, onları başı boş bı-
rakmadığını ve zatını, açık ayetleri ve kati delilleri ile
insanların tanımasını istediğini, böylece insanların zati-
na karşı olan borçlarını ödemesi gerektiğini, itaat edip
iyi işler yapanların karşılığını göreceğini, isyan edip
kötü işler yapanların cezasını çekeceğini açıklamıştır.

Muhasibî, hayatın espirisini bu şekilde açıkladı-
ktan sonra, Allah'ın, Âdem ve zürriyetini seçtiğini, onla-
rı akıl ile donattığını ve onlardan söz aldığını, ayrıca
peygamberler göndererek görmekte oldukları ayetlere dik-
katlerini çektiğini, zatının insanlara bizzat hitap etme-
yip, peygamberler aracılığıyla hitap ettiğini belirtmiş
ve peygamberlerin neyi bilip neyi bilemeyeceğini ve gö-
revlerinin ne olduğunu açıklamıştır. Allah'ın peygamber-
lerini ilahi mesajla insanlara gönderdiğini, sıfatlarını,
isimlerini açıkladığını, neyin hoşuna gidip neyin hoşuna

gitmediğini, Allah'a itaat edip emirlerini yerine getiren-
lere ahiretde neler hazırladığını, inkar edip kötü işler
yapanların ne gibi bir azâba düçâr olacaklarını belirtmiş
ve artık insanların bundan sonra herhangi bir özür ileri
süremeyeceklerini ifade ederek bu konuyla ilgili aşağıdaki
ayetleri zikretmiştir. "Peygamberlerden sonra insanların
Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için"⁽³⁾, Ehl-i Ki-
taba hitaben de, "Bize müjdecî ve uyarıcı gelmedi dersin-
iz diye, size açıkça hitab eden peygamberimiz geldi.
Şüphesiz o, size müjdecî ve uyarıcı olarak gelmiştir.
Allah herşeye kâdirdir."⁽⁴⁾ Daha sonra Allah'ın insanla-
rı uyardığına dair iki ayeti kerime zikretmiştir: "O'nun
sözlerini değiştirecek yoktur."⁽⁵⁾ "Allah'tan daha doğru
sözlü kim vardır?"⁽⁶⁾

Muhasibî, başka bir konuya, akıl konusuna geçer.
Allah'ın insanlara akıl aracılığıyla hitap ettiğini aşağı-
daki ayetleri zikrederek açıklar. "Ancak akıl sahipleri
ibret alırlar"⁽⁷⁾ "Düşünen kimseler için"⁽⁸⁾ "Tefekkür
eden kimseler için"⁽⁹⁾. Sonra aklın meziyetlerini zikreder

---

(3) Nisa, 165.

(4) Maide, 19.

(5) Kehf, 27.

(6) Nisa, 122.

(7) Râd, 19.

(8) Bakara, 164; Râd, 4; Neml, 12, 67; Ankebût, 35;
Rûm, 24, 28; Câsiye, 5.

(9) Yunus, 24; Râd, 3; Nahl, 11, 69; Rûm, 21; Zümer,
42; Câsiye, 13; Enâm, 126; Nahl, 13.

ve şöyle der: Allah akıllı; hikmet kaynağı, görüş, anlayış, ilim merkezi ve gözlerin nuru kılmıştır. Gayb hakkında bildirilen hususlar akılla öğrenilir. Akıl vasıtasıyla insanlar, bir işin ne gibi sonuçlar doğuracağını bilirler ve yine akıl ile Allah'ın emirlerine boyun eğip O'na itaat veya boyun eğmeyip O'nun emirlerine isyan ederler.

Muhasibî, daha sonra Cenab-ı Hak'kın insanlardan iki grup seçtiğini söyler ve bu grupların özelliklerini şöyle zikreder :

Allah kulları arasından, kendi sözünü akılla anlayayan, Allah'a ve gayba inanan ve daha sonra kendisine ârız olan şüpheyi Allah'ın lutfu keremiyle defeden bir grup seçmiştir. Bu grup, mevcut olup da insan için gayb olan ve yine ilerde olabilecek gaybi konular hakkında Allah'ın vermiş olduğu haberleri sanki gözleriyle görüyormuş gibi kabul ederler. Böylece onlar, Allah'ın gayb hakkındaki haberlerini yalanlamayıp doğrularlar ve ondan şüphe etmezler.

Muhasibî ilk grubu zikrettikten sonra, Allah'ın bu ilk grup arasından da ikinci bir grubu seçtiğini şöyle anlatır: Allah, bu ilk grup arasından, rububiyetini kabul eden, sözünü doğrulayan, zâtını yücelten, Ondan korkan ve utanan, ikâbından çekinen, bütün kötülüklerden arınan, bedenleri ve kalbleriyle Allah'a koşan, O'nu, zâtına yakışmayan herşeyden tenzih eden ve tüm sıfatlarıyla vasıflandıran bir grup seçmiştir.

Bu grup, sadece Allah'tan korkar, Ondan ümit eder, O'na güvenir ve en güzel şekilde O'na tevekkül ederler. Onlar, vücutlarını dünyaya hizmetten kurtarmışlardır. Mevla'larının rızasına nâil olmak ve gazabından kaçınmak için O'na hâlisane kulluk ederler. Allah'ın vaatlerini ve uyarılarını bilirler. Onun vaatlerine nâil olmak için canla başla çalışırlar. Onlar, Allah'ın kitap ve sünnetde göstermiş olduğu doğru yolu bilerek tutarlar. Teşvik edilen güzel ahlak üzere olup, diğer müslümanlar arasında Allah'ın lutfuyla saygınlığa erişirler. Bunlar, doğru yolun göstericileri, müttakilerin önderleri, ilim meşaleleri, din ve kurtuluş yolunu arayanların sığınağıdır.

Allah, onlara amellerinin mükafatını ve kendilerine tabi olanların amelleri kadar da onlara sevap verir. (10) Allah, onlara bu mükafatı kendisine ve emirlerine inandıkları için değil, bilakis kitabında tezkir, tefkir, tesbit ve tedbir ile ilgili söylediklerini anladıkları için vermiştir.

Onlar, meseleyi tekrar, tekrar gözden geçirdiler. Konuyu etraflıca düşündüler. Âkibet hakkında tedebbüre

---

(10) Burada Muhasibî, Müslim'in rivayet etmiş olduğu
 مِنْ سَنِّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً..... الخ .
 hadisine işaret ediyor. Bkz. Müslim, IV,
 259-60.

daldılar. Delillerin manasını anlamak istediler. Kalble-riyle ahireti müşahade ettiler. Vucutlarıyla dünyada, ruhlarıyla ahirette oldular. Dünyada vucutları bir tahta parçası gibi olup, akılları melekût âlemiyle meşguldu. Onlar bu mertebeye kendileri erişemediler. İstediler, fakat elde edemediler. Allah, onlara bu mertebeyi lutfetti ve onları kulluğuna kabul etti.

Allah, size ve bize onların yollarını takip etmeyi nasib eylesin. Onların makamlarına bizleri de yüceltsin ve kendi yanında onları ve bizleri arkadaş eylesin. Çünkü onlar Allah'ın en akıllı kullarıdır. Zira onlar Allah'ın kitabını anlamışlar, sözlerinin manalarını anlamak için tedebbüre dalmışlardır. Bundan dolayı Allah onlardan razı olmuş, onlara senâda bulunmuş ve onların derecelerini yükseltmiştir. Allah c.c. şöyle buyuruyor : "Ey insanlar! İşte size, Rabbinizden bir öğüt, kalblerdeki şüphelere bir şifa ve müminler için bir hidayet ve rahmet olan Kur'an geldi."(11)

Onlar bu gerçeği anladıklarında, Kur'an'dan şifa, hidayet ve rahmet almak istediler. Kur'anla kalblerinin kasvetini tedavi ettiler, onunla günahlarının kirlerini yıkadılar. Kur'anla vicdanlarındaki kötü niyetleri def-

---

(11) Yunus, 57.

ettiler ve gönüllerindeki şiddeti giderdiler.⁽¹²⁾

Muhasibî, ikinci grubu da bu şekilde açıkladıktan sonra Fezailü'l-Kur'an-ı zikretmeye başlar. Biz Fezailü'l-Kur'an konusuna geçmeden bu ikinci grup hakkında bir iki söz söylemek istiyoruz. Muhasibî'nin tasavvufi yönü dik-kate alındığında sanki Muhasibî bu grupla tasavvuf ehlini anlatmak istiyor kanaati bizde hakim olmaktadır. Bunu böyle kabul ettiğimiz taktirde tasavvuf eşittir İslâm sonucuna varırız. Konuyu biraz daha açacak olursak tasavvufun İslâm'ın ruhundan, özünden kaynaklandığını ve İslâmın ruhuna ve özüne kesinlikle ters düşmediğini görürüz. Aslında İslâm'daki "zühd" ve "takva" kavramlarıyla tasavvuf bir yerde eş anlamlıdır. Farklı olan, Hicri 2.asırdan sonra tasavvufun sistematik hale gelmesi ve ondan sonra bir ekol, bir mezheb olarak devam etmesidir.⁽¹³⁾ Her mezhebin her görüşün iyi ve kötü yönleri olabileceği gibi tasavvufun da iyi ve sakıncalı yönlerinin olup olmadığı ve ne derece İslâmî olduğu tartışılabilir. Biz burada pek tabii böyle bir tartışmaya girmeyeceğiz. Burada bizim söylemek istediğimiz, ilk devirlerde tasavvufun İslâmın ruhu ve özünden farklı birşey olmadığı hususudur. Muhasibî belki de bu ikinci grupla Allah'ın kitabında "veli" olarak tanımladığı kimseleri anlatmak istemiş de olabilir.

---

(12) Fehmü'l-Kur'an, s.263-270.

(13) Tasavvuf Tarihi, s.6.

C. KUR'AN İLE İLGİLİ HUSUSLAR

1. KUR'AN'IN FAZİLETLERİ

Muhasibî, bu bölümde bazen şeyhlerinden bazen de zamanındaki diğer âlimlerden Kur'an hakkında bazı rivayetler zikreder.

Şeyhi Süneyd'den rivayet ettiği bir haberde,
 " اللَّهُ تَزَلُّ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا " (14) (Allah, kelamın en güzeli olan Kur'an-ı ayetleri birbirine benzer bir kitap olarak indirdi.) ayeti hakkında Katâde'nin "helal ve haramda, hiç bir şeyde ihtilaf yoktur. Ayet ayete, harf harfe benzer" (15) dediğini zikreder.

İsmail b.İbrahim el-Bağdâdî'den (236/850) rivayetinde (كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَتَانِي) ayeti hakkında Hasen el-Basrî, "Allah kitapda hükmü mükerrer olarak açıklamıştır. Yani surenin birinde bir ayet, diğer bir surede ise benzer başka bir ayet bulunmaktadır" (16) der.

---

(14) Zümer, 23.

(15) Muhammed b.Cerir et-Taberi, Camiü'l-Beyân, Mısır, 1968, XXIII, 210; Ebu'l-Fida b.Kesir, Tefsiru'l-Kur'an i'l-Azîm, Beyrut, 1969, IV. 50.

(16) Taberi, XXIII, 210; İbn Kesir IV,50.

Bu ayeti kerimenin " مَتَانِي " kelimesini ikri-me'nin aynen Hasen el-Basri gibi açıkladığını, Mücahid'in ise " مَتَشَابِهًا " kelimesini "biri diğerini doğrular" (17) şeklinde izah ettiğini söyler. Ayrıca Katâde, " مَتَانِي " kelimesini Allah (kitabı) mükerrer kıldı (18) olarak açıklar. Ebu Mâlik ise, Kur'an'ın tümü mesâni'dir (19) der.

Muhasibî, aynı ayetin devamını

" تَقَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ " (Öyle ki, Rablerinden korkanların derileri, ondan ürperir. Sonra derileri de, kalbleri de Allah'ın zikrine yumuşar) ele alır. Ayetin bu kısmını İbn Cüreyc, "Ateş, cehennem ve tehditi işittiklerinde derileri ürperir, daha sonra Cennetin adı geçtiğinde derilerindeki o ürperti gider" (20) diyerek açıklar.

Katâde ise ayeti okuduğunda, "bu, Allah dostlarının sıfatıdır" (21) demektedir.

Allah, Kur'an inmeden önce kendilerine ilim verilenleri İsra suresinde şöyle vasıflar. "Kur'ân'dan önce

(17) Tefsiri Mücahid'te yok. Bkz. Mücahid b. Cebr, Tefsiri Mücahid, Beyrut, t.y. II.557.

(18) Taberi, XXIII, 210; İbn Kesir IV, 50.

(19) Ebu Mâlik'in bu görüşü, Taberî ve İbn Kesir'de yoktur.

(20) İbn Cüreyc'in bu görüşünü Taberi ve İbn Kesir'de bulamadım.

(21) İbn Kesir, IV, 51.

'kendilerine Tevratla ahir zaman Peygamberinin vasfına dair ilim verilenler Kur'an okunduğu zaman, yüzleri üstü secdeye kapanıyorlar ve şöyle diyorlar: "Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi yerine getirilmiş bulunuyor. Hem ağlayarak yüzleri üstü secdeye kapanırlar, hem de bu Kur'an'ı işitmek onların kalb yumuşaklığını arttırır."(22)

Muhasibî, bu konuda kısa bir açıklamada bulunur. Bizden önce kendilerine ilim verilenlerin korkularının ve ürpertilerinin sebebini Allah, onların kitabını anlamaları ve ayetleri hakkında tefekküre dalmaları olarak izah eder. Allah, Ümmeti Muhammed'den de kim Kur'an'a tabi olursa, onu dünyada dalaletten koruyacak, ahiret saadetine erdirecek ve şakâvete düşürmeyecektir. Zira Allah, Kur'an'da şöyle buyurmuştur. "Kim benim hidayetime uyar- sa, işte o, sapıklığa düşmez ve ahirette zahmet çekmez." (23)

Bu hususla ilgili olarak İbn Abbas, "Kur'an sahibi, dünyada dalaletten, ahirette de zahmetden emin olur"(24) der ve yukarıdaki ayeti kerimeyi okur.

---

(22) İsra, 107-109.

(23) Tâ-Hâ-123.

(24) İbn Abbas, Abdullah, Tenviru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas, Ebu Tahir Muhammed b. Yakup el-Feyruz-âbâdineşri, Kahire, 1316H. s. 198.

Ayrıca, Cenab-ı Hak, Kur'an ile ilgili olarak Râ'd suresinde şöyle buyurur : "Bir Kur'an ki, eğer onunla dağlar yürütülse veya onunla arz parçalansa veya onunla ölümler konuşdurulsa yine o kafirler, ona iman etmezler. Fakat bütün iş ve kudret, yalnız Allah'a mahsustur." (25)

Bu ayet hakkında Katâde şöyle bir rivayetde bulunur: Kureyşliler, Hz. Peygambere sana tabi olmamızı istiyorsan Tihame dağlarını yürüt, Haremimizi genişlet ki hayvan sürüleri ve bahçeler edinelim. Cahiliyet döneminde ölen falan, falan kişileri dirilt, şayet sana tabi olurlarsa, biz de sana iman ederiz dediler. Buna binaen Cenab-ı Hak yukarıdaki ayeti indirdi. Bunları sizin Kur'anınızdan başka bir Kur'anla yapacak olsa, bu Kur'anla yapar ve onunla ölümlerle konuşurdu. (26) Allah Kur'an-ı burhan, nur, rahmet, meviza, beyan, hak, mecid, basair, hüda, fûrkan ve kalplerdekilere şifa olarak isimlendirmiştir.

Allah, müminlere karşı Kur'an'ı yüceltmiş, tazim etmiş, Tâki onlar Kur'an'ın kıymetini bilsinler, onu anlasınlar ve onunla kalplerinin şifasını bulabilsinler.

---

(25) Ra'd, 31.

(26) Taberi, XIII, 152; İbn Kesir rivayetin son kısmını alır. Bkz. II, 515.

Allah Kır'an hakkında şöyle buyurmuştur. "Eğer biz, bu Kır'an'ı bir dağın üzerine indirseydik, muhakkak o dağı, Allah korkusundan baş eğmiş, parçalanmış görürdün. Bu benzetmeler yok mu, işte biz onları insanlar için yapıyoruz: olur ki düşünürler."⁽²⁷⁾ Bu ayeti kerimeyi Cenab-ı Hak örnek vererek kitabında indirdiğini kim anlamazsa, onun kalbinin taştan daha katı olduğunu belirtmiş, ayrıca, Kır'anda olanları dağlar anlayabilselerdi, Allah korkusundan dağların Ona boyun eğeceklerini de Allah bu misalle açıklamış oluyor.

Bu ayetten başka Cenab-ı Hak, Kır'an'ın her sözden ve her türlü kıssa'dan daha güzel olduğunu bize şu ayeti kerimeyle belirtmiştir. "Sana en güzel kıssayı anlatıyoruz." Ayrıca Allah kelimelerinin değiştirilemeyeceğini ve bitmeyip tükenmeyeceğini haber vermiş ve şöyle demiştir: "De ki, eğer Rabbimin kelimeleri için bütün denizler mürekkep olsa, muhakkak ki Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizleri tükenirdi."⁽²⁸⁾

Allah kendisini "çok yüce, hikmet sahibi"⁽²⁹⁾ olarak kelamını da "Gerçekten o, bizim katımızdaki ana kitapda (Levh-i Mahfuz'da) şanı çok yücedir, hikmet doludur."⁽³⁰⁾ diye isimlendirmiştir.

---

(27) Haşr, 21.

(28) Kehf, 109.

(29) Şîra, 51.

(30) Zuhruf, 4.

Bu hususta Katâde, şayet onu (kitabı) hafife alırsanız "O, bizim katımızdaki ana kitapda şanı çok yüce hikmet doludur."(31) der.

Allah Kur'an-ı en güzel ve en yüce isimlerle adlandırmış ve "O, çok şerefli bir kitabdır."(32) demiştir.

Muhasibî, Cenab-ı Hakkın Kur'an'dan önceki kitapların Kur'an'ın tasdikçisi olduğunu ve katından başka bir kitabın O'nun hükümlerini değiştirmek için gelmeyeceğini aşağıdaki ayetle haber verdiğini belirtmiştir. "Ona ne önünden, ne ardından batıl yaklaşamaz. O, Hamîd, hikmet sahibi Allah'tan indirilmedir."(33)

Muhasibî, Şeyhi Süneyd'den yaptığı rivayette Katâde'nin bu ayet hakkında "Şeytan Kur'an'dan bir doğrunu değiştiremez ve ona bir yanlışı da ilave edemez" (34) dediğini zikreder. Ayrıca Mücahid'in de aynı ayetdeki "batıl" kelimesini "şeytan"(35) olarak açıkladığını rivayet eder.

---

(31) İbn Kesir, II,122.

(32) Fussilet, 41.

(33) Fussilet, 42.

(34) Taberi, XXIV, 125.

(35) Tefsiri Mücahid'de yok. Taberi de sadece Südiy'in görüşünü zikrediyor. Bkz. XXIV. 125.

Haccac'ın yaptığı bir rivayette, el-Haris (Ö.65/684)⁽³⁶⁾ mescide girdiğinde insanların hadisler hususunda ileri geri konuştuklarını görür, Hz.Ali'ye gelir ve "Ey müslümanların emiri! İnsanlar hadisler hakkında ileri geri konuşuyorlar" der. Hz.Ali, bunu yaptılar mı? diye sorar. Evet dedim. Ali, ben Hz.Peygamberin "bir fitne olacak" dediğini işittim. Bu fitneden kurtuluş nedir? Ey Allah'ın Resulü diye sordum. Hz.Peygamber cevaben şöyle dedi: "Sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberi, aranızdaki ihtilafların hükmü içerisinde bulunan Allah'ın kitabıdır. O, hak ile batılı ayırıcı, bir zalimin yanında onu terkedeni, Allah'ın cezalandıracağı ve ondan başkasında hidayet arayanı Allah'ın dalalete düşüreceği Kur'an'dır. O, Allah'ın sağlam ipi, zikri hakimi ve sırâtı müstakimdir. Onunla insanların nefisleri kötülüğe meyletmez. Onu okurken diller dolaşmaz. Alimler ona doyamazlar. Onun ilginç yönleri son bulmaz. O, cinler onu işittiğinde hakkında "biz çok hoş bir Kur'an işittik" dediği Kur'an'dır. Kim onunla konuşursa doğrulanır. Kim onunla amel ederse mükafatını görür. Kim onunla hükmederse doğru ve adaletle hükmeder. Kim de ona çağırırsa doğru yola erişir."⁽³⁷⁾

(36) el-Haris b.Abdillah el-A'var. Bkz. Mizânü'l-İtidal, I, 437; Takribü't-Tehzîb, I.141.

(37) Ebu Muhammed Abdüllah b.Abdurrahman ed-Darimî, Sünen ed-Dârimî, Dâru İhya es-Sünne, t.y. II 435.

Halef b.Hişam el-Bezzâr'dan (Ö.229/843)naklettiği bir rivayette,birisi Ebu Said el-Hudri'ye (Ö.65/684) gelir ve ona "Ey Ebâ Said! Bana nasihat et" der. O da ben bunu senden önce Resulullah'a sordum. O, bana (Herşeyin başı olan takvaya sarılmanı tavsiye ederim. Cihada sarıl, çünkü o, İslâm'ın rıhbanlığıdır. Zikrullah ve Kur'an okumaya devam et, zira o, senin gökyüzündeki ruhun, yeryüzündeki zikrindir. Doğru, hak olan dışında susmaya devam et, bunu yaparsan şeytanı yenersin)⁽³⁸⁾ dedi.

Başka bir rivayette ise Ka'b el-Ahbar (32/652) "Kur'an'a sarılın zira o, aklın anlayacağı hikmetin nuru, ilim kaynakları ve Rahman hakkında en yeni kitabdır."der.

Abdullah b.Mes'ud Hz.Peygamberin "Her terbiyeci Allah'ın edebi ile edeblenmelidir. Allah'ın edebi ise Kur'an'dır."⁽³⁹⁾ dediğini rivayet eder.

Muhasibî, bütün bunları zikrettikten sonra Katâde'nin, " وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ " (kime ki hikmet verilmişse)⁽⁴⁰⁾ ayetindeki "hikmet" ten maksadı Kur'an ⁽⁴¹⁾ olarak açıkladığını belirtir.⁽⁴²⁾

(38) Bu rivayetin Kur'an okunmasıyla ilgili benzer bir rivayeti için Bkz.Abdülazim el-Münziri, et-Terğib ve't-Terhîb, Mısır,1933, II.349.

(39) Dârimî,II, 433.

(40) Bakara, 269.

(41) Taberi, III, 89.

(42) Kur'an'ın Faziletleri konusu için Bkz.Fehmü'l Kur'an, s.271-90.

2. KUR'AN OKUYANLARIN FAZİLETLERİ

Muhasibî, Kur'an'ın faziletlerini ele alıp o konuda çeşitli görüş ve rivayetlerle meseleyi inceledikten sonra, Kur'an okuyanların faziletlerini zikretmeye başlar. Bu kısımda da yine çeşitli hadis ve haberleri senedleriyle birlikte zikrederek konuyu incelemeye koyulur.

Ebu Umame el-Hımsî'den gelen bir rivayette, Resulullah (S.A.S.) şöyle buyurmuştur: "Kim, Kur'an'ın üçte birini okursa, peygamberliğin üçte biri ona verilir. Kim Kur'an'ın üçte ikisini okursa, peygamberliğin üçte ikisi ona verilir. Kim de Kur'an'ın tamamını okursa, peygamberliğin tamamı ona verilir."⁽⁴³⁾

Hasan⁽⁴⁴⁾ (R.A.) Resulullah'(S.A.S.) ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kim Kur'an'ın üçte birini alır ve onunla amel ederse, peygamberliğin üçte birini alır. Kim Kur'an'ın yarısını alır ve onunla amel ederse peygamberliğin yarısını alır. Kim de Kur'an'ın tamamını alır ve onunla amel ederse, peygamberliğin tamamını alır."⁽⁴⁵⁾

---

(43) Alaeddin el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, Beyrut, 1979, I, 524.

(44) Hasan el-Basrî

(45) Kenzü'l-Ummâl, I, 524.

Ebu'n-Nadr (Ö.207/822)⁽⁴⁶⁾ dan rivayet ettiği ve Hz.Âişe'den gelen bir rivayetde, Rasûlullah (S.A.S.) şöyle buyurmuştur: "Kur'an-ı okuyan ve onu hıfzeden sefereyi kiram ile beraberdir. Hâfız olmadığı halde Kur'an-ı okumaya çalışan kişiye ise iki sevap vardır."⁽⁴⁷⁾

Muhasibî der ki; Allah Kur'an okuyanı cennetin en yüksek derecelerinde sakın eyledi. Kim, ondan bir şey okursa Kur'an ayetlerinden okuduğu sayı kadar cennette derecesi yükselir.

Bu hususla ilgili olarak Muhasibî aşağıdaki hadisleri rivayet eder.

Abdullah b.Amr radiya'llahu anh'dan, Resûl-i Ekrem (S.A.S.) şöyle buyurmuştur : "Cennetteki yerin, son okuduğun ayetin olduğu yerdir."⁽⁴⁸⁾

Umrân b.Hattân (Ö.84/703) Ümmü'd Derdâ'ya⁽⁴⁹⁾ Kur'an'ın faziletini bize anlat der. Ümmü'd-Derdâ "Cennetteki dereceler Kur'an ayetleri sayısındadır. Kur'an'ı bilene, oku ve yüksel denir." diye cevap verir.

(46) Ebu'n-Nadr Haşim b.el-Kasım b.Müslim el-Bâğdâdî, Bkz. Takribu't-Tehzîb, II,214.

(47) Ebu İsa et-Tirmizi, Sünen et-Tirmizi, Mısır, 1965, V, 171; Süleyman b.el-Eş'as Ebu Davûd, Sünen Ebi Davûd, Mısır, 1950, II,95; Ahmed Abdurrahman el-Benna, Fethü'r-Rabbânî li-Tertibi Müsnedi Ahmed b.Hanbel, Lübnan, t.y., XVIII, 13; Darimi de başka bir lafızla Bkz. II.444.

(48) Tirmizî, V, 177; el-Benna, XVIII, 6-7.

(49) İm ed-Derdâ Hecîme yahut Çehime, Bkz. İbn.Kesîr el-Fidaye, IX, 47; Askâlânî, el-İsabe, Beyrut, t.y., IV. 430.

Ahvas⁽⁵⁰⁾ (R.A.) Abdullah'ın⁽⁵¹⁾ şöyle dediğini rivayet eder: "Kur'an-ı öğrenin, onu okuyun, her harf için on sevap vardır. Elif, lâm, mim bir harf demiyorum. Elif bir harf, lâm bir harf, mim bir harftir."⁽⁵²⁾

Ferve b.Nevfel,Habbab b.el-Eret'in kendisine şöyle dediğini rivayet eder: "Allah'a yaklaşmak istersen O'na kendi kelamından daha güzel bir şeyle yaklaşamazsın."

Muhasibî, Allah'ın tilavet ehlini tilavetlerinden dolayı üstün kıldığını ve emirlerini yerine getirdiklerini aşağıdaki ayeti kerimeyle haber verdiğini söyler: "Gerçekten Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı gereği üzere kılanlar, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden gizli ve aşikar harcayanlar asla ziyan etmeyecek bir ticaret umabilirler."⁽⁵³⁾

Osman b.Afvan (R.A.)'dan gelen bir rivayetde Rasulullah (S.A.S.) şöyle buyurmuştur: "Sizin hayırlınız Kur'an-ı öğrenen ve öğretendir."⁽⁵⁴⁾

---

(50) Avf b.Malik b.Fadlâ Ebu'l Ahvas el-Kûfi, Sahabîdir. Bkz. Takribu't-Tehzib, II,90.

(51) Abdullah b.Mesud

(52) Tirmizi, V, 175; Dârimi, II.429.

(53) Fâtır, 29.

(54) Tirmizi, V,173; Ebu Davut, II,95; Darimî, II,437; el-Benna, XVIII,5.

Ebu Seleme b. Abdurrahman (Ö.104/722) (R.A.) dan gelen bir rivayetde Rasûlullah (S.A.S.) şöyle buyurmuştur: "İnsanların en çok ibadet edeni Kur'an'ı en çok okuyandır. İbadetlerin de en efdali duadır."⁽⁵⁵⁾

Zûrâre b.Evfa⁽⁵⁶⁾ (R.A.) gelen bir rivayetde Peygamber efendimize birisi kalkar "Ey Allah'ın resûlu! hangi amel Allah'a daha sevgilidir? diye sorar. Allah'ın resûlu: "el-hâl el-mürtehil" diye cevap verir. Adam, kimdir o, ey Allah'ın resûlu? diye sorar. Allah'ın resûlu; "Kur'an'ı bastan sona ve sondan başa okuyan ve her sona varışında başa dönen kişidir."⁽⁵⁷⁾ diye cevap verir.

Muhasibî, Allah'ın Kur'an okuyan ve onu ezberleyene diğer insanlara nazaran daha fazla mesuliyet yüklediğini söyler ve aşağıdaki ayeti zikreder. "Beşerden hiç kimseye yakışmaz ki, Allah ona kitap versin, anlayış versin, peygamberlik versin de sonra insanlara şöyle desin: "Allah'ı bırakıp bana kıl olun." Fakat öğretmekte ve ders alıp vermekte olduğunuz kitap sayesinde, bildiği ile âmel eden âlimlerden olun, der."⁽⁵⁸⁾ Cenabı Hak bu ayeti kerimeyle kendilerine, kitap, hikmet ve peygamberlik verilen

---

(55) Kenzü'l-Ummâl, I, 510.

(56) Zûrâre b.Evfa en-Nakîi, Sahabî Hz.Ösman zamanında ölmüştür. Bkz.Takribu't-Tehzib, I.259; el-İsabe, I.525.

(57) Tirmizî, V,172; Darimî, II, 469.

(58) Âli İmran, 79.

herkesi, Allah'ın mesajını insanlara tebliğ etmekle görevlendiriyor ve onlardan Kur'an'dan öğrendikleri ve öğrettikleriyle âlim ve fakih olmalarını istiyor. (59)

3. KUR'AN'IN ANLAŞILMASI

Muhasibî, Kur'an'ın ve Kur'an okuyucularının faziletlerini zikrettikten sonra, Kur'an'ın fıkhi yani anlaşılması konusuna geçer ve Kur'an'ın nasıl anlaşılacağı, nasıl okunması gerektiğini misaller vererek genişçe açıklamaya çalışır.

Bu bölümde Muhasibî, ayrıca diğer usul kitaplarında zikredilmeyen bir konuyu ele almış olur. Muhasibî bu konuyu okuyucuya seslenerek izaha çalışır :

Bildiğin gibi, Kur'an-ı anlamakta kurtuluş, ondan bihaber olmakta ise helak vardır. Şayet yerdekiler, gökdekiler Allah'ın kelamını işitince eriseler veya Onun yüceliği karşısında hepbirlikte ölseler bu onlar için çok bir şey değildir. Zira Allah, yedi kat semanın üzerindeki arş-ı âlâsından onunla (Kur'an'la) kendisinden bahsetmiştir. Kalbinde, Kur'an'la konuşan (Allah'ı) yüceltirsen, senin yanında, Onun kelamını dinlemekten ve

(59) Bu konu için bkz. Fehmü'l-Kur'an, s.290-301

anlamaktan daha yüce, daha faydalı ve daha tatlı hiçbir şey olmaz. Onun söyleyicisi şân-ı yüce Allah olduğuna göre, söylenenin sevgisi söyleyenin sevgisiyle eş değerdedir.

Aynı şekilde insanlarla olan muamelemiz de bu esas üzerine oturmıştır. Kardeşimizin, dostumuzun, âlim veya saygıdeğer birisinin sözünü, ona olan sevgimiz oranında sever ve hatırını o oranda sayarız. Bizim yanımızda bir âlimin sözü, bin cahilin sözünden değerli, saygıdeğer bir insanın sözü de basit ve düşük bir insanın sözünden daha değerli ve daha tatlıdır. Keza, bize iyiliği dokunan bir insanın sözü, bize karşı iyiliği olmayan birisinin sözünden, bize şefkatle nasihat eden bir insanın sözü de bize acımayan ve nasihat etmeyen bir insanın sözünden daha tatlıdır. Kişi annesinin kendisine olan sevgi ve merhametini bildiği için; onun sözünde başka insanların sözünde bulamadığı tatlılık ve şefkati bulur.

Bizim katımızda Allah'tan daha yüce ve daha değerli kimse yoktur. Aksine Allah'ın değer ve şeref vermediği kimsenin, ne şerefi ne de değeri vardır. Allah'tan daha âlim ve bize daha yakın, daha şefkatli kimse de yoktur. Bilakis bize nasihat eden ve şafkatte bulunan kişi, nasihat ve şefkatini, Allah'ın onun kalbine koymuş olduğu nûsh ve şefkatten yapar.

Abdullah b.Mes'ud'un "Kim Allah'ı sevdiğini öğrenmek isterse, Kur'an'a baksın, onu seviyor mu?" sözünü işitmedin mi?"

Abdurrahman b.Yezid (Ö.83/702)⁽⁶⁰⁾in Abdullah b. Mes'ud'dan yapmış olduğu başka bir rivayette ise İbn-i Mes'ud şöyle der : "Kim Allah ve Resulünü sevdiğini öğrenmekle mutlu olursa, Kur'an'a baksın. Şayet, Kur'an-ı seviyorsa Allah ve Resulünü de seviyordur."

Böyle bir insana Allah, kendi nefsi de dahil olmak üzere herşeyden daha sevgilidir. Böyle olan insanın Kur'an okuması ve onu anlamaya çalışması ona herşeyden daha tatlı, kendisi için de daha faydalıdır. O kişi, Kur'an okumaktan sıkılmaz ve onu okumakla kalmayıp, Allah'ın tilavet olunandan istediği manayı anlamaya çalışır. Onlar, Ahireti kazanmak, orada başarılı olmak ve helakdan kurtulmanın; sadece her türlü kurtuluşa sevkeden ilimle olacağını bilir ve orada kurtuluş ve saadetin sadece ve sadece o ilime bağlanmakla mümkün olacağına kâni olur. Bu gerçeği bildikten sonra ahirette kurtuluş ve saadete erişmek için o ilmi öğrenmeye rağbet eder. Ayrıca ilmin, alimin seviyesiyle irtibatlı olduğunu bilir. Bunun için de âlimlerin en bilgelisinin ilmi, diğerlerinin ilminden onun daha fazla hoşuna gidir.

---

(60) Abdurrahman b.Yezid b.Kays en-Nak'î, Bkz. Takribu't-Tehzib, I.502.

Peygamberlerin sözlerinin insanların yanında daha itibarlı olduğunu bilmez misin? Çünkü onlar ilimlerini Allah'tan almışlar ve dinde hata etmekten mâsumdurlar. Peygamberlere ilim açısından tâbi olmak diğer insanlara tâbi olmaktan daha üstündür.

Bunu böyle bil. Daha sonra Kır'an'ın kimin kelamı olduğunu düşün. Kır'an'ı söyleyenden ve onunla insanlara hitab eden (Allah) den daha bilgili birisi var mıdır?

Madem ki senin nazarında Allah, ilim sahiplerinin en bilgilisi ve ilim sahipleri de ilimlerini Allah'ın ilminden almışlardır. O halde, Allah'ın şu sözünü işitmedin mi? "Her ilim sahibinin üstünde bir âlim vardır."⁽⁶¹⁾ Böylece bütün ilimler Allah'dan kaynaklanır ve onda son bulur.⁽⁶¹⁾

Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: "Kim ilim öğrenmek isterse Kır'an-ı okusun. Çünkü onda geçmişlerin ve geleceklerin ilmi vardır." Durum senin nazarında böyle olunca, herhangi bir ilmi, Allah'ın kelamından daha üstün tutma, onu anlamak, söyleyenine olan sevgin, saygın ve hürmetinden dolayı senin için en tatlı ve en güzel şey olmalıdır. Allah Kır'an'ı, insanlar zatını tanısinlar, doğru yolu onunla bulsunlar ve şeytanın aldatma, hile ve vesveselerini insanlar onunla yok etsinler diye indirmiştir.

---

(61) Yusuf, 76.

Kur'an, Allah'ın doğru yoludur. Ona sarılan bütün tehlikelerden emin olur. Allah katında büyük derecelere erişir ve Allah, onun kıyamet gününde sıkıntılarını azaltır. Kim, Kur'an'ı anlarsa hikmetli konuşur. Dili güzel sözlerde bulunur ve o kişi Allah'ı en iyi bilenlerden biri olur. Kim, Allah'ın söylediğini anlarsa, o kişi ondan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz, onunla her türlü süfli şeylerden kurtulur. Onu çok okuması onun tadını kaçırmaz. Çünkü söyleyeni daim olan ve değişmeyen Allah'tır. Zâti değişmediği gibi, kelamı da çok okumalarına rağmen müminlerin kalbinde değişmez.

Diğer yandan şu da bilinen bir gerçektir ki: Peygamber, dost, hatib ve şair bir kişinin sözünün çok okunmasından insan sıkılır. Çünkü bu, insanın yaratılışından olup bu konuda akıl sahipleri ihtilafa düşmemişlerdir.

Buraya kadar olan kısımda Muhasibî, insanın sevdiği kişi, dostu, âlim ve kendisine merhamet eden birisinin sözünü dinlemekten hoşlandığı noktasından hareket ederek bize, en sevgili, merhametli, sonsuz bilgi sahibi ve gerçek dost olan Allah'ın kelamı Kur'an'ın da o derece sevgili, değerinin de o denli üstün olduğu ve onun tilâvetinden müminin sıkılmadığını, çok okumasına rağmen tadının eksilmediğini belirtmiş ve Kur'an'ın hidayet, saadet ve mutluluk kaynağı olduğunu vurgulamıştır.

Bundan sonraki kısımda ise Muhasibî, daha ilginç bir görüş zikrederek, Allah'a karşı ne derece saygılı olmamız gerektiğini belirtmiştir. Muhasibî şöyle demiştir :

Şayet Allah c.c. Kur'an'ı anlamadığımız bir dille indirmiş olsa ve onun benzeri bulunmayan Allah katından geldiğini bilsek, bizler, yer ve gök ehli o kelim karşısında erisek, bu durumda bizler ve onlar çok birşey yapmayıp üzerimize düşeni yapmış oluruz.

Yahut insanlar, Allah'ın kelamı olduğunu işitseler ve onu dinlememiş olsalar, sonra da hep birlikte onu, söyleyenin yüceliği karşısında tâzim etseler, onların bu tâzimleri yerinde olup çok bir şey yapmış sayılmazlar.

Veya Allah'ın kelamını birisi Arapça okusa ve biz onu işitse ancak manasını anlamasak, fakat okunanın Allah'ın kelamı olduğunu bilsek ve söyleyenin yüceliğine binaen, söylenene hürmet ve saygıdan dolayı hepimiz ölsek çok bir şey yapmış olmayız. Bu durum bizim fıtratımızda da mevcuttur. Biz insanlar, sevdiğimiz kişinin anlamadığımız halde sesini dinlese, onun sesini duymak bizi sevindirir, günlümüzü ferahlatır. Sevdiğimiz kişilerin sözlerine karşı durumumuz bu olursa yaratıcımız olan Allah'ın kelamı karşısında tavrımız nasıl olmalıdır?

Bizler, kendisine değer verdiğimiz insanın dünya ve ahirette bize hiç faydası olmayacak, sadece gördüğü ve isittiklerine dayanan sözlerini dinler, anlamaya çalışırız. Yine sevdiğimiz bir kişiyi, başka birisinden dinlemekten hoşlanır ve ona kulak veririz. Bütün bunları sevdiğimiz ve saydığımız için yaparız. Hal böyle olunca bizi yaratan ve çok sevdiğimiz, yüceltip, tâzim ettiğimiz Allah'ın, bizleri doğru yola, hidayete, mutluluğa erdiren, bize zâtını, nimetlerini, emir ve yasaklarını anlatan kelamını dinlememiz, ona kulak verip anlamamız bizimimizin borcu olur.

Muhasibî, daha sonra Kur'an'ı nasıl okumamız ve anlamamız konusuna geçmekte ve bu konuda şöyle demektedir.

"Allah, Kur'an'ı kalbimiz dünyayla meşgul olduğu halde okumamıza rıza göstermez. Allah, bizi okuduğumuza kulak verip, onu kalbimizle anlamaya gayret göstermedikten sonra okuduğumuzu anlamayacak şekilde yaratmıştır. Allah'ın kelamını, gönlümüzde yüceltmez ve onun rıza ve gazabına değer vermezsek anlayamayız Allah'ın kelamına da, dünyayla fazla istigal ettiğimiz ve Allah'ın zikrinden kaçındığımız takdirde değer veremeyiz. Kur'an'ı ancak onu düşünerek, akıl süzgecinden geçirerek okuduğumuz zaman anlar, gaybi ilimleri akıl gözümüzle müşahade eder, sevap ve cezasını da yine akıl gözüyle görürüz.

Allah'ın kitabını anlamak kalbte bir karar ve sebat meydana getirir. Bu durumda okuyan kişi Rabbini va'd ve vaidini görür gibi olur. Ubey b.Ka'b'dan yapılan bir rivayet bu durumu destekler mahiyettedir. Ubey b. Ka'b birisinin Kur'an okuduğunu işitir. Adamı alır ve Rasulullah (S.A.V.) a getirir. Hz.Peygamber adamı okutturur ve ona iyi ettin der. Ubey der ki, Hz.Peygamber göğsüme vurdu ve "Ey Allah'ım ondan şüpheyi götür" dedi. Sonra ben terledim ve içerim korkuyla doldu der. (62)

Biz insanlar bir yakınımız,dostumuz veya kardeşimizden gelen mektubu göndereni sevdiğimiz için defalarca okuyup ne dediğini en ince teferruatına kadar anlamaya çalışırız. Şayet anlamadığımız veya okuyamadığımız bir kelime olursa, onu birisine sorup anlamaya çalışırız. Buna rağmen anlamadığımız bir yer olursa gönderene karşı saygısızlık yapmış olacağımızdan onunla karşılaşmaktan çekiniriz. Aynı şekilde yarın Allah c.c. ile buluşacağız. Bize kendisiyle hitab ettiği Kur'an'dan soracaktır.Acaba onu anladık mı? Onunla amel ettik mi? Onu gereği gibi tâzim edip, yap dediğini yapıp, yapma dediğinden sakındık mı?

---

(62) Benzer bir rivayet için, Bkz.el-Emir Alaeddin b.Bülban, el-İhsan fi Tertibi Sahih b.Hibban, Beyrut, 1987, II, 60-61.

Yarın kıyamet gününde Cenab-ı Hak insanlara ve cinlere hitaben şöyle diyecektir: "Ey cin ve insan topluluğu! Size ayetlerimi anlatan, bugünle karşılaşmanızdan sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"⁽⁶³⁾ Başka bir ayette ise Allah c.c. şöyle buyurmuştur : "Ayetlerim size okunmuyormuydu?"⁽⁶⁴⁾ Bir diğer ayette ise Mevla şöyle hitab eder: "And olsun ki Biz onlara bir kitab getirdik, inanan bir millet için yol gösterici ve rahmet olarak onu bilgiyle uzun, uzun açıkladık. Kitabın haber verdiği sonuçtan başka bir şey mi bekliyorlar? Sonuç gelip çattığı gün, önceleri onu unutmuş olanlar, "Rabbimizin peygamberleri şüphesiz bize gerçeği getirmişti. Şimdi bize şefkat edecek var mı ki şefâat etsin, yâhut geriye çevrilsek de işlediklerimizin başka türlüünü işlesek" derler."⁽⁶⁵⁾

Muhasibî, Kur'an'ın nasıl anlaşılacağı ve nasıl okunması gerektiği konusunda "Kultu" ile sorar "Kale" ile cevap verir.

- Okuduğum veya okunan ayetleri anlamak için ne yapmalıyım?

---

(63) En'âm, 130.

(64) Mü'minîn, 105.

(65) A'râf, 52-53.

- Düşünmelisin. Böyle yaptığın takdirde anlarsın. Allah'ın sözünü işitmedin mi? "Doğrusu bunda, kalbi olana veya hazır bulunup kulak verene ders vardır."(66)

Mücahid, bu ayet de geçen "şehid" kelimesi için "aklıyla kulak veren" der.(67)

- Aklımı okurken nasıl hazır bulundurmalıyım? Tâki okuduğum Rabbimin ayetlerini anlayabileyim.

- Zihnini toplayarak, yani Kur'an okurken zihnin başka şeyle meşgul olmayacak.

- Peki, zihnimin okuduğumdan başka bir şeyle meşgul olmamasını nasıl sağlayacağım?

- Aklını Kur'an'ı anlamaktan başka bir şeyle meşgul etmeyeceksin.

- Pekâlâ aklımı nasıl toplayacağım?

- Uzunlarını aklını meşgul etmekten men edeceksin. Yani her uzvunu anlamana yardımcı olacak şekilde kullanacaksın. Sağa sola bakmayacaksın. Bir yandan okuyup diğer yandan elinle, gözünle başka işlerle meşgul olmayacaksın. Şayet başka şeylerle meşgul olmazsan aklını toplarsın. Aklını topladığında zihnin berraklaşır. Zihnin berraklaşınca anlamaya muktedir olursun.

---

(66) Kâf, 37.

(67) Tefsiri Mücahid, II. 612.

Allah c.c. Kur'an'ı dinlemeye gelen cinlerden övgüyle şöyle bahsetmiştir: "Onlar, Kur'an'ı anlamaya hazır olunca "susun" dediler."⁽⁶⁸⁾ Kur'an'ı anlayıp milletlerine döndüklerinde "Ey milletimiz! Doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendisinden öncekileri doğrulayan, gerçeği ve doğru yolu gösteren bir kitap işittik. Ey kavmimiz! Allah'a çağıran Muhammed'e uyun ve ona inanın da Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi can yakıcı azabdan korusun. Allah'a çağıran Muhammed'e uymayan kimse bilsinki, Allah'ı veryüzünde âciz bırakamaz; onların ondan başka dostları da bulunmaz. İşte onlar apaçak sapıklıktadırlar dediler."⁽⁶⁹⁾

Diğer yandan Allah c.c. Kur'an'ı dinlerken başka şeylerle meşgul olanları şöyle yermiştir. "Seni dinledikleri zaman neye kulak verdiklerini ve gizli toplantılarında zâlimlerin siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz dediklerini Biz çok iyi biliriz."⁽⁷⁰⁾ Allah'ın zemmettiği bir alışkanlığın sende olmamasına gayret et. Cenab-ı Hak bize Kur'an'ı dinlememizi ve rahmete kavuşmamızı aşağıdaki ayeti kerimeyle emret-

---

(68) Ahkâf, 29.

(69) Ahkâf, 30-32.

(70) İsrâ, 47.

miştir."Kur'an okunduğu zaman ona kulak verin,dinleyin ki merhamet olunacaksınız." (71) Başka bir ayette de Mevla,Kur'an'ı dinleyen ve onunla güzel bir şekilde amel edenleri akıl ve hidayetle müjdelemesini Rasulüne şöyle emretmiştir."Ey Muhammed! Dinleyip de,en güzel söze uyan kullarımı müjdele.İşte Allah'ın doğru yola erıştirdiği onlardır.İşte onlar akıl sahipleridir." (72)

Allah,samimiyetle Kur'an'ı anlamak isteyenlerin yardımındadır.Cenab-ı Hak,Nahl suresinde şöyle buyuruyor."Allah şüphesiz sakınanlarla ve iyilik yapanlarla beraberdir." (73)

Kur'an'ı anlamak istemeyenler ve onu dinlemeyenler anlamazlar.Cenab-ı Hak bu konuda şöyle buyuruyor."Allah onlarda bir iyilik görseydi onlara işittirirdi.Onlara işittirmiş olsaydı yine de yüz çevirirlerdi.Zaten onlar dönektirler." (74)

Allah onlarda bir iyilik görseydi onların Kur'an'ı anlamalarını sağlardı.Çünkü onlar sağır değillerdi.Hz.Peygamberin okumasını işitiyorlardı.Ancak onlar Kur'an'ı anlamak istemiyorlardı.Cenab-ı Hak,bu hususu şu ayeti kerimeyle çok güzel izah ediyor."Onların kalbleri vardır ama anlamazlar,gözleri vardır ama görmezler,kulakları vardır ama işitmezler.İşte bunlar hayvanlar gibi,hatta daha da sapıktırlar.İşte bunlar gâfil-lerdir." (75)

---

(71) A'râf,204.

(72) Zümer,17-18.

(73) Nahl,128.

(74) Enfâl,23.

(75) A'râf,179.

Böylece Muhasibî, Kır'an'a karşı nasıl saygılı olmamız, nasıl okumamız ve onu anlamak için ne gibi çaba sarfetmemiz gerektiğini açıklar ve Kır'an'ı dinleyip anlayanlarla ilgili övücü ayetleri zikreder. Ayrıca Kır'an'ı anlamak istemeyenler konusuna değinir ve bu konuyla ilgili de bir kaç ayeti kerime zikreder ve başka bir konuya, muhkem-mûteşabih konusuna geçer. (76)

4. USLUBU'L KUR'AN

Esasen bu konuyu Muhasibî, kitabının sonunda ele almıştır. Ancak biz, tez planımızda bu konunun "Kır'an ile ilgili hususlar" arasında incelenmesini amaçlamıştık. Binaenaleyh tez planına mütâabık kalarak bu konuyu burada ele almaktayız.

Bilindiği gibi Hicri ikinci asırdan itibaren Arapça'nın gramerine olan ilgi artmış ve bu alanda kitaplar telif edilmeye başlamıştı. İkinci ve daha sonraki asırlarda yetişen alimler de ister istemez sarf ve nahiv konularıyla ilgileniyorlardı. Muhasibî'de o devir âlimlerinden olarak kitabının sonunda nahiv ve belagat konularına değinir. Muhasibî, özellikle bu tür konulara

---

(76) Kır'an'ın anlaşılması konusu için Bkz. Fehmü'l-Kır'an, s.302-324.

"Karibu'l-Hadis" kitabında değinen üstâdı Ebu Ubeyd el-Kasım b.Sallam'dan etkilenmiş olabilir.⁽⁷⁷⁾ Muhasibî, bu bahiste aşağıdaki noktaları ele almaktadır.

a. Takdim-Tehir

Arapça'nın özelliklerinden biri de takdim-tehir yapılması yani önce gelenin sonra, sonra gelenlerin de önce zikredilmesi. Araplar Kur'an-ı Kerim nazil olmadan önce takdim ve tehir yaparlardı. Arapça'nın temel taşını oluşturan Kur'an'ı Kerim'de Arapça'nın bu özelliğini ihmal etmemiştir. Bir çok ayeti kerimede takdim ve tehir yapılmıştır.

Muhasibî, bu hususa kısaca işaret ettikten sonra takdim-tehir olan ayetlerden örnekler verir.

" فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرٍ " ⁽⁷⁸⁾ ayetinde Cenab-ı Hak önce "azab kelimesini daha sonra uyarı manasına gelen "nuzur" kelimesini zikreder. Halbuki Allah c.c. hiç bir kavmi peygamberler aracılığıyla uyarmadıktan sonra helak etmeyeceğini Şuarâ suresinde "Hiçbir kasaba halkını kendilerine öğüt veren uyarıcılar gelmeden yok etmeyiz"⁽⁷⁹⁾

(77) Fehmü'l-Kur'an, s.259.

(78) Kamer, 16.

(79) Şuarâ, 208.

ayetiyle haber vermiştir. Ayrıca Yûnus suresinde de "Yarı-
rılanların söz dinlemeyenlerin sonlarının nasıl olduğuna
bir bak"⁽⁸⁰⁾ ayetiyle önce uyarıldıklarını, söz dinleme-
dikleri için de sonunda cezalandırıldıklarını Cenab-ı Hak
haber vermiştir.

Nisâ suresinde anne ve babadan arta kalan mirası
çocukların nasıl paylaşacağını anlatırken Cenab-ı Hak
" مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ أَوْ قَيْمٍ " (Yaptığı vasiyetten veya
borcundan arta kalanın)⁽⁸¹⁾ der ve önceden vasiyetin yeri-
ne getirilmesini daha sonra borcun verilmesini ve geri ka-
lanın dağıtılmasını ister. Buna karşılık Rasulullah efen-
dimiz farklı bir uygulamada bulunarak borcun önce veril-
mesi gerektiğini belirtmiştir. Hz.Ali şöyle der : siz "Yap-
tığı vasiyetten veya borcundan arta kalanın" ayetini okur-
sunuz. Ancak Rasulullah, borcu vasiyetten önce yerine ge-
tirdi. Şayet Rasulullah'ın bu uygulaması olmasaydı, kulla-
rın Allah'ın zikrettiği gibi önce vasiyeti yerine getirme-
leri gerekirdi. Aynen "rûku edin, secdeye varın" dediği
gibi."

Bir başka ayeti kerimede Cenab-ı Hak şöyle buyurur:
" لَهُمْ عُرفٌ مِّنْ فَوْقِهَا عُرفٌ مَّبِينَةٌ " ⁽⁸²⁾ (Rablerinden sa-
kınanlara üst üste bina edilmiş köşkler vardır.) Bu ayette
de takdim ve tehir vardır. Aslında ayetin şöyle olması ge-
reker. " لَهُمْ عُرفٌ مَّبِينَةٌ مِّنْ فَوْقِهَا عُرفٌ "

(80) Yûnus, 73.

(81) Nisâ, 11.

(82) Zümer, 20.

Bakara suresindeki " تَأْتِي بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا " (83) ayetinde takdim vardır. Aslında " تَأْتِي مِنْهَا بِخَيْرٍ " olması gerekir. (84)

Suyuti bu konuyu "İtkân" da ele alır ve takdim-tehir yapılmasının sebeplerini on grupta toplar. Suyuti takdim-tehir konusunu Muhasibî'den daha geniş ve daha sistemli bir şekilde ele almıştır. (85) Zerkeşi ise bu konuyu çok teferruatlı bir şekilde "Burhan" da incelemiş, takdim-tehir yapılmasının sebeplerini yirmibeş grupta toplamıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak Suyuti'nin de ele almadığı bir çok hususu kitabında tafsilatlıca anlatmıştır. (86)

b. İzmar

İzmar yani gizleme konusunda da Muhasibî bir kaç örnek verir.

Bakara suresinde Cenab-ı Hak " وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمْ " (87) (İnkarları yüzünden buzağı (sevgisi) kalblerine sindirildi) der. Bu ayetten kasdolunan, buzağı sevgisinin onların kalblerine sindirildiğidir. Yani Cenab-ı Allah, ayeti kerimede "sevgi" kelimesini gizlemiştir.

(83) Bakara, 106.

(84) Bu konu için Bkz. Fehmü'l-Kur'an, s.476-487.

(85) Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, Mısır, 1978, II, 18-20.

(86) Zerkeşi, Bedrettin Muhammed b. Abdillah, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, t.y. III, 239-288.

(87) Bakara, 93.

Başka bir ayette ise Cenab-ı Hak, " وَإِن سَأَلِ الْقَرْيَةَ " (88) (şehir sor) der. Yani şehir halkına sor. Diğer bir ayette ise " وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا " (89) (biz nice memleketler helak ettikki) buyurmuştur. Dikkat edilirse bu iki ayeti kerime de "halkı" kelimesi gizlenmiştir.

Allah c.c. ayrıca birşeyi benzeri bir isimle adlandırır, teşbihde bulunur. Mesela kafirleri Bakara suresinde "çağırma ve bağırmandan başkasını duymayarak haykıran birine" (90) benzeter. Bu tür teşbihler Arap dilinde yaygındır. (91)

Zerkeşi, bu konuya Hazf başlığı altında değinmiş ve geniş bir şekilde ele almıştır. (92)

c. Hurûfu Zâide

Hurûfu Zâide yani fazla harfler konusunda Muhasibî ayetlerden örnekler verir.

Mesela, " غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ " (93) ayetindeki " غَيْرِ " kelimesinin son harekesi zamme olacak ve ayet " غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَالضَّالِّينَ " manasını alacaktır.

(88) Yusuf, 82.

(89) A'raf, 4.

(90) Bakara, 171.

(91) Bkz. Fehmu'l-Kur'an, s.487-88.

(92) el-Burhan fi-Ulumi'l-Kur'an, III, 103-129.

(93) Fatiha, 7.

" خَلَقْتُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ " (94) ayetindeki " مِنْ " harfi fazladır.

" مَا مَنَّكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ " (95) ayetindeki " لَا " harfi zaid olup tekid için kullanılmıştır.

" إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بُعِثَ قَتَا فَوْقَهَا " (96) ayetindeki " مَا " harfi zaid olup tekid için kullanılmıştır.

" مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ " (97) ayetinde " مِنْ " harfi zaidir.

" وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ " (98) ayetindeki " إِذْ " harfi zaid olup, " وَ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ " olmalıdır. (99)

Zerkeşi Burhan'da bu konuyu ele almış ve zaid harfler için ayetlerden çeşitli örnekler vererek konuyu geniş bir şekilde incelemiştir. (100)

d. el-Mufasssal ve'l-Mevsûl

Genab-ı Hak ayeti kerimede şöyle buyurur.

" وَلَقَدْ وَصَلْنَا لَهُمْ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ " (101)

(Gerçekten o kafirlere Kur'an ayetlerini, birbiri ardına inzal ve beyan ettik ki ibret alıp iman etsinler.)

-
- (94) Bakara, 21.
 (95) A'raf, 12.
 (96) Bakara, 26
 (97) A'raf, 102.
 (98) Bakara, 34.
 (99) Bkz. Fehmü'l-Kur'an, s.488-92.
 (100) el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, III, 75-90.
 (101) Kasas, 51.

Bir kelimenin diğerk bir kelimedenden faslı yani ayrılması her iki kelimenin ayrı manalarda kullanılmasıyla olur ve mana her iki kelimenin peşisıra kullanılmasıyla yani vasl edilmesiyle tamam olur. Bu durumda cümle hem mufassal hem de muvassal olur. Başka bir açıdan Kur'an'ın tamamı mufassaldır. Yani açıklanmıştır. Bu konuda Cenab-ı Hak şöyle buyurur. " وَفَصَّلْنَا تَفْصِيلًا " (102) (Biz her şeyi apaçık olarak beyan ettik), " أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ " (103) (Ayetleri en sağlam bir nazımla kuvvetlendirilmiştir. Sonra hikmet sahibi, her şeyi bilen Allah tarafından, bu ayetler, hüküm ve öğütlerle açıklanmıştır), " كَذَلِكَ نَقُصُّكَ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ " (104) (Böylece ayetleri, bilen kimselere açıklıyoruz). Muhasibî bu konuyla ilgili daha bir kaç ayet zikreder.

Daha sonra Muhasibî, Kur'an'ın Arapça indirildiğine değinir ve Kur'an'ın apaçık Arapça olarak indirildiğine dair Şuara suresinden " بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ " (105) (Açık bir Arap dili ile) ayetini zikreder ve Arapçanın kendine has fusul ve vusullerinin olduğunu kısacası her dilin edebi özelliklerinin bulunduğunu belirtir.

---

(102) İsra, 12.

(103) Hud, 1.

(104) A'raf, 32.

(105) Şuara, 195.

Mâna bazan bir, iki , üç veya daha fazla kelimeyle tamam olur. Daha sonra mûtekellim yeni bir şey ifade etmek için başka kelimelerle konuşur. Yani ilk mâna tamam olduğunda cümleyi noktalar, ikinci bir mâna bir anlam için ise yeni bir cümleye başlar.

Meselâ, kişi " ذَهَبْتُ أَنَا وَفُلَانٌ " der ve durursa, hem kendisinin hem de o kişinin beraber gittiklerini belirtir. Ancak " ذَهَبْتُ أَنَا وَفُلَانٌ لَمْ يَدْهَبْ مَعِي " der ve " فُلَانٌ " kelimesinden sonra durmazsa o zaman sadece kendisinin gittiğini belirtir, Aynı şekilde Cenab-ı Hak (106) " إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَكَادُوا وَاللَّصَّارِي ... " ayetinde manayı vav ile belirtmiş iman edenlerle diğerlerinin arasını ayırmıştır. Yine " السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ " ve " الْأَكْثَرُ وَالْأُنْثَى " sözleri vav ile ayrılmıştır. " الْأَكْثَرُ وَالْأُنْثَى " veya " السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ " demek caiz olmaz. Böyle dendiği zaman ikisi aynı manaya gelir.

Cenab-ı Hak, " هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ... " (107) ayetinde gayb ile şهادeti birbirinden vav ile ayırmıştır. Aynı şekilde " مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ " sözünü " مُحَمَّدٌ وَرَسُولُ اللَّهِ " şeklinde söylemek caiz olmaz. Bu durumda Muhammed ayrı Rasulullah ayrı bir kişi olmuş olur.

(106) Bakara, 62.

(107) Haşr, 22.

Binaenaleyh, fasl mananın vasl ile tamam olduğu yerde, vasl da mananın fasl ile tamam olduğu yerde caiz olur. Bundan sonra Muhasibî, bazı durulması yani fasl edilmesi gereken yerde durmamanın veya durulmaması yani vasl edilmesi gereken yerde durmanın zahirde küfür olduğunu belirtir ve bunlara örnekler verir.

Meselâ, " فَأَعْلَمَ أَنَّكَ لَا إِلَهَ .. " , " لَا إِلَهَ " (108) " قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ .. " (109) deyip durup " إِلَّا اللَّهُ " sözünü zikretmemek küfürdür. Aynı şekilde " إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي " (110) deyip " أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَبْعُوضَةً " sözünü söylemek, keza " وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي " (111) deyip " مِنْ الْحَقِّ " sözünü hazf etmek küfürdür. Buna benzer olarak " إِنَّمَا قَوْلُنَا " (112) deyip durmak caiz değildir. Mana tamam olması için " كُنْ فَيَكُونُ " sözü zikredilmelidir. Bu verdiğimiz örnekler durulmaması gereken yerde durmanın yanlışlığını gösteriyor. Muhasibî, bundan sonra durulması gereken yerde durmamanın yanlışlığına örnekler verir.

---

(108) Muhammed, 19.

(109) Neml, 65.

(110) Bakara, 26.

(111) Ahzâb, 53.

(112) Nahl, 40.

" لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ " Mesela, kişi " (113) ayetini okuyup durması gerekir. Şayet durmayıp " وَاللَّهُ " deyip durursa kafir olur. Böyle olmaması için " مَثَلُ السَّوْءِ " sözünü " وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى " deyip hafifçe durduktan sonra okuması gerekir. Aksi takdirde Cenab-ı Hak'ka kötü sıfatlar atfetmiş olur. Bu da küfürdür.

İNَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (114) der. Burada mana tamam olur. Şayet her hangi bir kimse " وَالَّذِينَ كَفَرُوا " diye devam ederse kafirleri de iman edenlerle birlikte cennete sokmuş olur. Diğer bir ayette ise Allah Teâla " مَنْ بَعَثْنَا قَدَامًا " (115) der durur. Sonra " مِنْ مَرْقَدِنَا " (116) diye başlar. Bu ayette ilk söz kabirlerinden kaldırılanlara aittir. İkincisi ise meleklerin onlara cevabıdır.

Bu konuyu Suyuti, lafzen mevsul, manen mefsul olan hususların açıklanması başlığı altında kısaca ele alır. (117) Zerkeşi ise Burhan'da el-fasl ve'l-vasl başlığı altında vasl ve fasl edatları üzerinde durur. (118) Yani Mıhasibî'den tamamen farklı bir şekilde konuyu ele alır.

(113) Nahl, 60.

(114) Muhammed, 14.

(115) Yâsin, 52.

(116) Yâsin, 53.

(117) el-İtkan, I, 118-120.

(118) el-Burhan, I, 417-23.

Biz bu kadar örnekle yetinip diğer konuya geçeceğiz. Ancak burada şu hususu bir kere daha hatırlatmak istiyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Uslubu'l-Kur'an konusunu Muhasibî, kitabının sonunda ele almıştır. Kitabın muhakkiki Hüseyin el-Kuvvetli mufassal ve muvas-sal konusunun sonunda bir iki sayfanın eksik olduğunu belirtir.⁽¹¹⁹⁾ Kanaatimce Muhasibî, bu eksik sayfalarda yukarıda verdiğimiz örneklere devam etmektedir. Şayet böyle ise kitapda hemen hemen hiç eksiklik yok demektir.⁽¹²⁰⁾

D. USUL İLE İLGİLİ HUSUSLAR

1. MUHHEM-MÜTEŞÂBİH

Muhasibî, Fıkhu'l-Kur'an konusunu tamamladıktan sonra, Kur'an'ı anlamaya girişmeden önce neyi bilmem gerekir diye bir soru sorar. Cevap olarak da, "Kur'an'ın nâsihi-mensûhu, muhkemi-müteşâbihi, mukaddemi-muahhari, hâsı-âmi, mevsulu-mefsûlu ve sadece sünnet veya icma ile bilinen ayetleri vardır." demektedir.

---

(119) Fehmü'l-Kur'an, s.502.

(120) Bu konu için Bkz. Fehmü'l-Kur'an, s.476-502.

Daha sonra Muhasibî, bu hususla ilgili bazı rivayetler zikreder. Ali b. Ebi Talhâ el-Kureşî'nin İbn-i Abbas'ın " **مَوَالِدِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْ آيَاتٍ مُحْكَمَاتٍ هُنَّ أُمٌّ** " (121) ayeti hakkında, "Muhkemat Kur'an'ın nasihi, helalı, haramı, farzları ve inanılıp amel edilenidir" dediğini rivayet eder." (122)

Ali b. Ebi Talha el-Kureşî İbn-i Abbas'ın " **وَمَنْ يُوْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا** " (123) ayeti hakkında, "Kur'an-ı bilmek; nâsîhini-mensûhunu, muhkemini-müteşâbihini, mukaddemini-muahharini, helalını-haramını ve emsalini bilmekle olur." (124) " **وَمَا يَعْلَمُ** " (125) ayeti hakkında ise "Kıyamet gününde sadece Allah bilir" (126) dediğini rivayet eder.

Muhasibî, Ebu'l-Ahvas'dan Abdullah b. Mesud'un "Allah'ın kitabında her ayetin zahiri, batını, haddi ve matlaı vardır" dediğini rivayet eder ve kendisi bunu Kur'an'ın zahiri; tilaveti, batını; te'vili haddi de onu en iyi şekilde anlamak olarak açıklar." (127) Muhasibî,

(121) Âli-İmran, 7.

(122) Abdullah b. Abbas, Tenviru'l-Mikbas, Kahire, 1316 H., s.34; Taberi, III, 172; İtkân, II, 13

(123) Bakara, 269.

(124) Taberi, III, 89.

(125) Âli-İmran, 7.

(126) Taberî, III, 181.

(127) Ancak Muhasibî, Kur'an'ın matla'nın ne olduğunu açıklamaz.

böylece Allah'ın Kur'an-ı okuyan, tefsirini bilen fakat onu en ince teferruatıyla anlamayan arasında ayırım yaptığını ve kimin doğru, kimin yalancı olduğunu bildiğini belirtir.

Daha sonra Muhasibî, İbn-i Abbas'ın "Kur'an dört vecih üzere indirilmiştir: Muhakkak bilinmesi gereken helal ve haram, alimlerin bildiği tefsir, Arapların anladığı Arapça ve Allah'dan başka kimsenin bilmediği ve ilim ehlinin de iman ettik hepsi Allah katındandır dedikleri, te'vil"⁽¹²⁸⁾ dediğini rivayet eder.

Katade'nin muhkem, amel edilen; müteşâbih ise mensuh olup amel edilmeyen dediğini⁽¹²⁹⁾, Kelbî'nin de müteşâbih hakkında " ألم ", " المر ", " ألمص " ve benzeri⁽¹³⁰⁾ dediğini zikreder. İbn-i Abbas müteşâbih hakkında; takdim-tehir, makta-mevsul, hâs ve âm dır⁽¹³¹⁾ der. Mücahid ise " مِنْ أُمَّ الْكِتَابِ " ayeti hakkında kitapda helal ve haramın dışında kalan her şey müteşâbihdir der.⁽¹³²⁾

---

(128) İbn Abbas'ın bu sözünü Zerkeşi, Burhan, II, 74, Suyuti İtkan, II,5 de rivayet eder.

(129) Taberî, III, 172.

(130) Taberî, bazılarının bu görüşte olduğunu zikreder, ancak isim vermez.Bkz.III,174.

(131) Taberî, III, 172.

(132) Mücahid'in bu görüşünü Suyutî İtkan, II,3 de zikreder.

Muhasibî daha sonra Malik b. Enes'e " وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ " (133) ayeti hakkında, Kur'an'ın te'vilini ilim sahipleri bilir mi? diye sorulduğunu, onun cevaben hayır dediğini ve Kur'an'ın te'vilini sadece Allah'ın bileceğini ilim sahiplerinin ise inandık hepsi Allah katındandır dediklerini rivayet eder.

Ebu Ubeyde " وَأَخْرَجَ مُتَشَابِهَاتٌ " hakkında bazısı bazısına benzer der. (134) Muhasibî, son olarak da Mücahid'in âlimlerin Kur'an'ın te'vilini bildiklerini ve inandık dediklerini (135) ve bazı dilcilerin sanki ayetin manası; " وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ قَائِلُونَ آمَنَّا بِهِ " gibi dediklerini zikreder.

Muhasibî, muhkem-müteşâbih konusunda bu rivayetleri zikretmekle yetinir. Herhangi bir görüş belirtmeden nâsîh-mensûh konusuna geçer. Muhkem-müteşâbih konusunu Zerkeşi Burhan'da (136), Suyuti İtkan'da (137) Zerkâni'de Menahili'l-İrfan'da (138) genişçe ele alır.

(133) Âli İmran, 7.

(134) Ebu Ubeyde Ma'mer b.el-Müsenna, Mecazü'l-Kur'an, Mısır, 1954, I.86.

(135) Ebu'l-Haccâc Mücahid b.Cebr, Tefsiru Mücahid, Beyrut, t.y. s.122.

(136) el-Burhan, II, 66-67.

(137) el-İtkân, II, 13-17.

(138) Muhammed Abdülazim ez-Zerkâni, Menahilü'l-İrfân, Beyrut, t.y. II, 270-300.

2. MEKKÎ--MEDENÎ

Muhasibî nâsih-mensûh konusunu işlerken Mekki-Medenî konusuna değinir. Medine'de inen ayetlerin, hüküm açısından Mekke'de inen ayetleri nesh ettiğini belirtir ve bu konuyla ilgili bazı rivayetler zikreder.

Şeyhi Şüreyh b.Yunus'dan yaptığı bir rivayette Urve b.Zübeyr babasının "Had ve fariza ile ilgili ayetleri Allah Medine'de, geçmiş milletler ve devirler hakkındaki ayetleri de Mekke'de indirmiştir" dediğini zikreder. (139)

Muhasibî'nin Şüreyh'den yaptığı diğer bir rivayette ise Katâde, Medenî sureleri zikreder. Bunlar : Bakara, Âli-İmran, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Râd, Hicr, Nahl, Nur, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurât, Hadîd, Mücadele, Mümtehine, Sâf, Cuma, Mûnafikûn, Teğabun, Küçük Nisâ (Talak), Tahrîm, Nasr, İhlas. Katâde, Maun suresinin Mekki mi Medenî mi olduğunda ise şüphe eder. (140)

Abdullah b.Bekir'den yaptığı diğer rivayette ise Katâde, Medine'de inen sureleri şöyle sıralar : Bakara,

---

(139) Bu rivayeti Zerkeşi, Burhan I, 189'da zikretmiştir.

(140) Bu rivayeti Suyuti, İtkân I, 11'de zikretmiştir.

وَإِنَّمَا أَنزَلْنَاهُ لِقَوْمٍ يُذَكَّرُونَ " (141) ayeti,
 Enfal, Berâe, Râ'd " (142) ayeti hariç İbrahim suresinin başından " أَلَمْ تَرَ إِلَى
 الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كِبْرًا " (143) ayetinin sonuna ka-
 dar, Hac " وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ " (144) ayetinden " إلی عَذَابٍ يَوْمَ عَقِينِمْ " kavli-
 ne kadar, dört ayet hariç Nur, Ankebut suresinden on ayet
 Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurât, Rahmân, Mücadele, Haşr,
 Mûmtahine, Sâf, Cuma, Mûnafikûn, Talak, Tahrim, Beyyine,
 Zilzal, Nasr. Katâde, rivayetin sonunda diğer surelerin
 Mekki olduğunu belirtir. (145)

Muhasibî'nin Abdullah b. Bekr'den yaptığı bir ri-
 vayetde Alkame; Kur'an'da " يَا أَيُّهَا النَّاسُ " diye
 başlayanlar Mekki " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا " diye baş-
 layanlar Medeni'dir der. (146)

(141) A'râf, 163.

(142) Râd, 31.

(143) İbrahim, 28.

(144) Hac, 52.

(145) el-Burhan, I, 194; el-İtkân, I, 14-15;
 Menna el-Kattân, Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'an,
 Beyrut, 1983, s.55 de Mekki ve Medeni sure-
 leri zikrederler.

(146) Zerkeşi Burhan, I, 189 da aynı rivayeti
 zikreder.

Muhasibî'nin bu konuda yapmış olduğu rivayetlerin hepsi bu kadardır. Kendisi bu konuda herhangi bir görüş belirtmemiştir. Mekkî-Medenî konusunu Zerkeşi ve Suyuti tafsilatlıca ele alır. Mekkî-Medenî konusunda yapılan üç tarifi ikiside zikreder, daha sonra Mekkî ve Medenî sureler üzerinde dururlar. Mekkî ve Medenî surelerin alâmeti fârikalarını belirtirler.⁽¹⁴⁷⁾ Zerkânî'de Menahili'l-İrfan'da bu konudaki üç tarifi zikrettikten sonra Mekkî ve Medenî sureleri bilmenin faidelerini belirtir ve Mekkî-Medenî surelerin isimlerini zikreder, alâmeti farikalarını açıklar, son olarak da Mekkî ve Medenî ayetler arasındaki uslub farklılıkları hakkında ileri sürülen şüpheleri cevaplar.⁽¹⁴⁸⁾ Dr.Subhi Salih Mekkî-Medenî konusunu çok geniş olarak ele alır. Müsteşriklerin bu husustaki yanlış görüşlerini tek tek cevaplar.⁽¹⁴⁹⁾

---

(147) el-Burhan, I, 187-205, el-İtkân I, 11-24.

(148) Menahili'l-İrfan I, 192-238.

(149) Salih, Dr.Subhi, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Dersaadet, İstanbul ,s.164-233.

3. NESİH MESELESİ

Nesih konusunu Muhasibî, kendisinden sonra bu konuda telif yapanlardan farklı bir şekilde ele almıştır. (150) O, neshin lügat ve ıstılah manalarını zikretmediği gibi, neshin kısımlarını, içerisinde nâsîh-mensûh ayet bulunup bulunmayan surelerin adlarını da zikretmemiştir. Muhasibî, bu konuyla ilgili olarak sadece neshin caiz olup olmadığı hususlar ile neshin çeşitlerini geniş olarak ele alır ve nesihle ilgili bazı hususlarda Mu'tezileye cevap verir. Biz, önce neshin caiz olduğu yerler hakkında Muhasibî'nin görüşünü zikrederek nesih konusunu inceleyeceğiz.

a. Neshin caiz olduğu yerler

Muhasibî'ye göre nesih; sadece, emir-nehiy, hudud ve dünya ile ilgili cezalar içeren ayetlerde, başka bir ifadeyle ahkâm ile ilgili ayetlerde caizdir. Bu konu da Zerkeşi, (151) Suyuti (152) ve Kattân (153) aynı görüştedir. Bu alimler neshin caiz olduğu yeri belirtmişler, ancak niçinini izaha girişmemişlerdir. Muhasibî ise bu hususun niçinini açıklamak için fikir yürütmüş, yerine göre ayetlerden istidlalde bulunmuştur.

---

(150) el-Burhân, II, 28-34; el-İtkân, II, 27-28, el-Menâhil, II, 175-76; Subhi Salih, s.259-62; Kattân, s.232-37; Tefsir Usûlü, s.122-28.

(151) el-Burhân, II, 33.

(152) el-İtkân, II, 27.

(153) Kattân, s.233.

Muhasibî, neshin caiz olduğu yeri belirttikten sonra bu hususu şöyle izaha çalışır :

Allah'ın bir hükmü başka bir hükümle nesh etmesi; hâşâ onun sonradan, bir şey öğrenerek (el-bedâ)⁽¹⁵⁴⁾ veya bir ilimden yararlanarak bu işi yaptığı anlamına gelmediği gibi, doğrudan vazgeçtiği veya yalandan doğruya rucû ettiği anlamına da gelmez.

Bunu Muhasibî şöyle izah eder. Allah bir işin veya hükmün belirli bir vakte kadar yapılmasını, onunla amel edilmesini ister. Yani Allah belirli bir süre sonra başka bir emirle neshettiği ilk emri ve onun yerine vazettiği ikinci emri istemeye devam eder. Allah, ilk emri sonradan öğrendiği bir şeyle veya neşhederek değiştirmemiş, sadece bir memuru (emrolunanı) başka bir memurla nesh etmiş (değiştirmiş) tir. Değişiklik, bir memurun başka bir memurla değiştirilmesinde olmuştur. Her ikisi de Allah'ın kelamı olup; onun ilk sözünden, gerçek ve hikmete mebni olmadığından dolayı döndüğü anlamına gelmez.

Muhasibî, bu tezini İbrahim aleyhisselamın oğlu İsmail'le olan kıssasını anlatarak izaha çalışır ve bu

---

(154) el-bedâ: Gizlilikten sonra açıklık veya mevcut olmayan bir görüşün meydana gelmesi. Bkz. Tefsir Usûlü, s.122, Subhi, Salih, s.271.

olayın hikmetini şöyle izah eder. İbrahim eline bıçak alır, oğlunu yatırır ve bıçağı boğazına dayar İbrahim bütün bunları Allah'ın emrine teslim olarak sabırla yapar. Oğlu İsmail'de Allah'ın emrine boyun eğerek ve O'nun rızasını kazanmak amacıyla babasına itaat eder. Koç ise onların Allah'a teslimiyetlerinin karşılığıdır. Allah bu iki olayın (İsmail'in kesilmek üzere yatırılması ve bıçağın boynuna dayanması ile daha sonra koç gönderilmesi) farklı zamanlarda gerçekleşmesini istemiştir. Şayet, Allah İbrahim'den oğlunu kesmesini istemiş olsaydı bundan kurtuluş yoktu. Çünkü Allah'ın istemiş olduğu her şey gerçekleşir ve Allah olmayacak bir şeyi haber vermez. Olacak diye haber verdiği her şey de muhakkak olur.

Allah'ın Hz.Peygamber ve müminlere, müşriklerle savaşmamalarını emretmesinden maksat; İslam'ın kuvvetlenmesi ve müslümanların Medine'ye hicret etmelerine kadar onların eza ve cefalarına sabretmeleri ve müslümanlar savaşacak güce geldiğinde müşriklerle savaşmalarını emretmesidir. Allah'ın önce savaştan menetmesi sonra savaş yapmalarını müminlere emretmesi onun isteği, muradı olarak devam etmektedir.

Allah, belirli bir vakte kadar birisinin yapılmasını emretmiş, diğerini de öncekinin yerine vacib kılmış ve ilk emrin terkinini istemiştir. Aynı şekilde

Allah, önce müminlerin Kudüs'e yönelerek namaz kılmalarını emretmiş daha sonra Kabe'ye yönelmelerini emretmiştir. Bu ve benzeri örnekler Allah'ın ahkamla ilgili emirlerinde çoktur. Allah biriyle diğerini farklı zamanlarda değiştirmek istemiştir. Ancak her ikisinde Allah'ın isteği, muradıdır. Birisiyle muayyen bir vakte kadar amel edilmesini emrediyor. Vakit tamam olduğunda da onun yerine başka bir şeyin yapılmasını ve ilk emrin terkedilmesini önceden bildiği ve istediği için emrediyor.

Başka bir hüküm tarafından nesh edilen her hükmün böyle olduğunu açıkladıktan sonra Muhasibî, bu tür şeyleri insanların dayattığını belirtir ve şu misali verir. Efendi hizmetçisine tarlasında çalışmasını emreder. Ancak onun ziraat zamanı orada çalışmasını ister ve daha sonra evinde hizmet etmekle görevlendirir. Dikkat edilirse her iki emirden önce de irade yani isteme vardır. Kişi ayrıca hizmetçisine öğleye kadar veya ayın başına kadar şöyle şöyle yap, ayın başında ise başka bir işi şu şekilde yap diyebilir. Bu durumda her iki işin farklı vakitlerde yapılması emri önceden verilmiştir. Yahut efendi hizmetçisinden iki işten birisini belirli bir vakitte yapmasını ister, aynı zamanda birinci iş tamam olduğunda ikincisini emretmek ister. Bu durumda sonraki, evvelkinin yerini alır. İlkiyle muayyen bir vakte kadar amel etmesini, vakit tamam olduğunda ise onu bırakıp diğerini yapma-

sını emreder. Kişi bunu cehaletinden, bilmediğinden değil, bilakis bildiği ve öyle istediği için yapar. Madem ki, yaratılmış olan insan bunu böyle yapabiliyor, o halde her şeyin akibetini önceden tam ve noksansız bir şekilde bilen tek ve kahhâr olan Allah bunu yapamaz mı?" (155)

Muhasibî, neshin hakikatini böyle çok güzel bir şekilde örneklerle açıkladıktan sonra der ki; nesih, Allah'ın vermiş olduğu haberlerde ve sıfatlarında caiz olmaz sadece ahkam ile ilgili emirlerde caiz olur görüşümüzü, dalâlet ehlinde bir grup savunur. Ancak onlar bu görüşlerini desteklemek için Kur'an'ın mahluk olduğunu iddia ederler ve Allah'ın kelamını başka bir kelamı ile neshettiğini ileri sürerler.⁽¹⁵⁶⁾ Bu hususta Kur'an'ın mahluk olduğu ve bazısının, bazısını neshe-deceği görüşüne sığınırılar. "Şayet Kur'an mahluk olmasa onda nesih veya değişiklik caiz olmazdı." derler.

Muhasibî, cevaben şöyle der. Onlar, meselenin gerçeğini anlamadılar ve doğrudan uzaklaştılar. Çünkü Allah, kelamını başka bir kelamı ile neshetmedi. Allah,

---

(155) Bu konu için Bkz. Fehmü'l-Kur'an, s.359-63

(156) Muhasibî, burada sözü geçen dalâlet ehlinde Mu'tezileyi kastediyor. Kur'an'ın mahluk olduğunu ilk ileri sürenler onlardır. Bkz. el-Milel ve'n-Nihal, I,45, el-Farku Beyne'l-Fırak, s.114.

bir emrini başka bir emirle neshetti ve birini diğerinin yerine koydu. İkisi de onun kelimeleridir. Yalancı olan, sözünden dönen kimse ancak kelamını başka bir kelam ile nesheder. Çünkü Allah, kullarına kelamıyla amel etmelerini daha sonra da onun yerine başka bir kelamıyla amel etmelerini emretmedi. Allah, onlara bir şeyi yerine getirmelerini, onunla amel etmelerini emretti. Sonra da o ameli değiştirerek, onlara diğer bir işle amel etmelerini gerekli kıldı. Böylece öncekini neshetti, sonrakini de onun yerine koydu. Zira Allah, Kur'an'da şöyle buyuruyor. " لا مَبْدَأَ لِكَلِمَاتِهِ " (157) (O'nun sözlerini değiştirebilecek bir kuvvet yoktur), " يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلِمَ اللَّهِ " (158) (Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar). Çünkü Hz.Peygamber onlara daha önce " كُنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا " (Artık benimle beraber ebediyen sefere çıkamazsınız) demişti. Şayet onlar peygamberle beraber çıksalardı o zaman Allah'ın kelamı yalanlanmış olacaktı. Eğer onlara izin verseydi o zaman bu Allah'ın ilk sözünün yerini alacaktı. Nitekim onlar, peygamberle beraber çıkmak istediklerinde, Allah, Peygamberine onlar "Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar" dedi. Böylece Allah, sözünün, kelamının değiştirilmesinin, yalanın kabulü anlamını taşıdığına işaret ediyor. Zira Allah, sözünü değiştirip neshetmez. Ancak farzını başka bir farzla değiştirir ve ikisi de O'nun kelimeleridir.

---

(157) Kehf, 27.

(158) Fetih, 15.

Muhasibî, bundan sonra bu husustaki fıkhi görüşünü şöyle açıklar: Allah'ın kullarından yapmamalarını istediği kelimeler, kendi kelimeleridir. Kulların onun hak olduğuna ve Kur'an'dan olduğuna inanmaları gerekir. Kim inkar ederse kafir, kim de ona inanırsa mümin olur. Ayrıca onu ezberlemeleri ve Kur'an'dan çıkarmamaları gerekir. Çünkü ayetin sadece farzı düşürülüp nassı sabit kalmıştır.

Kim, nesh edilen hükmün vucubuna inanır ve neshe-den hükmün vucubuna inanmazsa kafirdir. Allah Beyt-i Makdise yönelerek namaz kılınmasını iptal etti, demek caiz olup, Allah kelamını iptal etti demek caiz olmaz. Çünkü bu durumda Allah'ın kelamını hükümsüz yapmış olur.

Bir mümin, Allah c.c. bu hükümlerin vacip olduğu ayetleri iptal etti, hükümsüz kıldı demez. Çünkü bu söz batıldır.

Muhasibî, daha sonra Mu'tezile'nin delil olarak
 « مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا » (159)

(Biz, bir ayetin hükmünü diğer bir ayetle değiştirirsek veya unutturursak ondan daha hayırlısını yahud onun benzerini getiririz) ayetini getirdiklerini ve mademki bir kısmı diğerinden hayırlıdır o zaman o mahluktur. (160)

---

(159) Bakara, 106.

(160) Bkz., el-Farkı Beyne'l-Fırak, s.114, el-Milel ve'n-Nihal, I,45.

Çünkü bir şey diğer bir şey den hayırlı ise hayırlı olan mükemmel diğeri ise eksiktir. Aynı şekilde bir benzeri olan da mahluktur. Çünkü örneği olan örneğine benzer. Her mahlukun benzeri de mahluktur. Zira örneğin hükmü, benzerinin hükmüdür dediklerini belirtir.

Muhasibî, Mu'tezile'ye bu hususta cevap verirken; onlar tevili unuttular der ve " نَاتٍ بِخَيْرٍ مِنْهُ " ayetindeki " بِخَيْرٍ " sözünü; sizce yapılması daha kolay olan başka bir emirle, " مِثْلَهَا " sözünü de hafiflik ve kolaylıkta benzeri olarak açıklar. " مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهُ " (161) ayetinde Allah'ın tevhidden daha hayırlısını değil de, o yapmış olduğu haseneden daha hayırlısını bulacağını kasteddiğini belirtir. Bunu " الدَّرَاهِمُ خَيْرٌ مِنَ التَّالِي " sözünüyle destekler. Bu sözde, maldan daha hayırlı bir şey istenmeyip, dirhem maldan hayırlı olduğu anlatılmaktadır.

Muhasibî, konunun sonunda Mu'tezile'nin "Kur'an mahluktur" görüşünün yanlışlığına kısaca şöyle cevap verir. Kim gece ibadetinin vucubiyetinin üzerimizden kaldırılması kolaylık açısından bizim için daha iyi daha uygundur derse doğru söylemiş olur. Şayet, Allah'ın

---

(161) Kasas, 84; Nahl, 89.

" قَاْفَرُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ " (162) ayeti
 " يَا أَيُّهَا الْمَرْزُوقُ فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيْلًا " (163) ayetinden daha hayırlıdır der ve ikinci ayetin daha iyi ve daha mükemmel, ilk ayetin de diğere nazaran daha eksik olduğunu belirtmek isterse Allah'ı inkar etmiş olur.

Böylece Muhasibî, bu kısımda Mü'tezile'nin Kur'an mahlukdur sözünü misaller vererek reddetmiş olur. (164)

Muhasibî'nin neshin konusunda tutmuş olduğu yolun değerlendirmesini konunun sonuna bırakarak, neshin caiz olmadığı yerler üzerinde duralım.

b. Neshin Caiz Olmadığı Yerler

Muhasibî, neshin caiz olmadığı yerleri iki kısma ayırır: Allah'ın sıfatları ve isimleri ve Allah'ın olmuş ve olacak hakkında vermiş olduğu haberler. Bilindiği gibi Muhasibî'nin yaşamış olduğu asır, Mü'tezile ile Şia ve Mü'tezile ile Muhaddisler arasındaki tartışmaya sahne olmuştur. Muhasibî, ifrat ve tefritde olanlara meyletmeyerek Allah'ın haberlerinde neshin ve Allah'ın sıfatlarında teşbihe gitmenin caiz olduğunu söylemenin İslamiyetle uzaktan yakından ilişkisi olmayan sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. (165)

(162) Müzzemmil, 20

(163) " , 1

(164) Muhasibi, 363-69.

(165) Fehmü'l-Kur'an, s.249.

1. Allah'ın isimleri ve sıfatları

Muhasibî'ye göre insanın; Allah'ın isimleri, sıfatları ve medihlerinde, neshi caiz görmesi doğru olmaz. Allah zatını kâmil sıfatlar ile vâsfetmiş, güzel medihlerle övmüş ve en güzel isimlerle isimlendirmiştir. Kim bu hususlarda neshi caiz görürse; Allah'ın güzel isimlerinin çirkine, mükemmel sıfatlarının ekâikliğe ve temiz övgülerinin zemme dönüşmesine razı oluyor demektir. Allah'la bu tür eksikliklerden münezzehtir. (166),(167).

2. Allah'ın olmuş ve olacak hususlar hakkında verdiği haberler

Muhasibî'ye göre, Allah'ın olmuş ve olacak hakkında vermiş olduğu haberlerde neshi caiz olmaz. (168) Şayet caiz olsaydı o zaman doğrudan yalana, haktan sapıklığa yönelinmiş olurdu. Haberlerini neshedenler yalancılar ve zannî haberler verenlerdir. Kişi bir şeyin olduğunu haber verir sonra da kalkıp böyle bir şey olmamıştır derse, bu o kişinin bilmediği bir şeyi söylediği veya kendisini yalanladığı anlamına gelir.

---

(166) Fehmü'l-Kur'an, s.332.

(167) Zerkeşi, Suyuti ve Zerkâni bu hususa neshi konusunda değinmemişlerdir.

(168) Suyuti'de aynı görüştedir. Bkz. el-İtkân II,27.

Mıhasibî, bu konuda görüşünü belirttikten sonra bazı Rafizilerin, Allah'ın vermiş olduğu haberlerde tenasühü caiz gördüğünü, bunun da küfür olduğunu söyler. (169) Meselâ, Allah Âdem'i yarattı, meleklerin ona secde etmesini emretti ve meleklerin İblis hariç hepsi O'na secde etti. Geçmiş peygamberlerden ve devirlerden haber verdi. Ayrıca kıyametin vuku bulacağını ve kabirlerindeki kilerin dirileceklerini ve bir grubun cennete, diğer grubun cehenneme gideceğini haber verdi. Şayet Allah bu söylediklerinin aksini haber verirse o zaman ilk sözünün yalan olduğu ve sözünden döndüğü ortaya çıkar. Sözden dönmek ise yalandır. Sözden dönmek de, "beda" yani sonradan öğrenmekle olur.

Allah'ın, olan bir şeyi haber vermesi sonrada olmadı demesi, yahut bir şey hakkında olmayacak demesi sonra da olacak demesi caiz olmaz. Mesela, Allah ârabi-
lere " قُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا " (170) dediğinde

---

(169) Eşâri, II, 153 de "Bu konuda Rafiziler aşırı gittiler ve Allah bir şeyi haber verir sonra o konuda -haşa- farklı fikir ileri sürer.", II, 253 de de, "çoğu insanlar, Allah'ın haberleri, medihleri ve isimlerinde neshin caiz olmadığını söylediler" dediğini rivayet eder.

Âmidi ise, III, 131 de haberin neshi ile, teklifin neshini birbirinden ayırır. İlki-
ni caiz görmez, ikincisini caiz görür. Bkz. Fehmü'l-Kur'an, s. 332.

(170) Tevbe, 83.

onlar Allah'ın bu haberinden sonra " ذُرُونَا تَتَّبِعُنَا " (171) dediler. Ancak Allah şöyle buyurdu. " يُرِيدُونَ أَنْ " (172) Başka bir ayetde ise " لَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِهِ " (173) buyurdu. Çünkü Allah her türlü cehalet ve bedavetten münezzehtir ve sözünden dönmez.

Bazen ayetin zahiri manası, bir başka ayeti nesheder zannedersin. Meselâ, Cenab-ı Hak, Firavn hakkında " حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَجْفُونَ " (174) daha sonra " فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ " (175) der. Bu ikinci ayetde Allah, Firavn'ı dünyada boğulmadan, ahirette de azabdan kurtaracağını söylemiyor. Çünkü Firavn ve kavmi denizde boğulduğunda, İsrail oğulları Firavn'ın öldüğüne inanmadılar ve "Firavn ölmedi. Biz, onun bizi yakalayıp öldüreceğinden korkuyoruz" dediler. Allah'da onların bu sözleri karşısında denize emretti. Deniz Firavn'ın cesedini cansız olarak kıyıya attı. İsrail oğulları onun öldüğünden emin oldular ve cesedini parçalamaya başladılar. (176)

---

(171) Fetih, 15.

(172) Fetih, 15.

(173) Kehf, 27.

(174) Yunus, 90.

(175) " , 92.

(176) Bu haberi İbn Kesir, II, 431 de, Taberi'de XI, 165 de İbn-i Abbas'dan rivayet ederler. Ayrıca Taberi benzeri bir kaç rivayet daha zikreder.

Yine aynı şekilde " فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا " (177) ayeti ile " وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاءُوا مِنْكُمْ " (178) ayeti arasında sanki zahirde bir ihtilaf vardır.

İkinci ayetin zahiri, "Allah'ın mücahidlerin cihadını sâdıkların doğruluğunu ve yalancılardan yalanını sonradan öğrendiği" manasını vermektedir ki, hâşâ Allah'ın sonradan bir şeyi öğrenmesi olamaz ve Allah bu tür şeylerden münezzehtir. Çünkü Allah, olan her şeyi yaratandır.

Allah, her şeyi olmadan önce bildiği gibi, nasıl olacağını da bilir. Şayet nasıl olacağını bilmeseydi o zaman onu yaratamazdı. Zira bir şeyi bilmeyen onu yapmasını da bilmez. Biz insanlar da öyle değilmiyiz! Kitap görmesek, yazmayı da bilmesek anlaşılır bir kitabı tahminle yazabilir miydik? Aynı şekilde bütün sanatlar bilgiye muhtaçdır. Allah bu konuda şöyle buyuruyor :

" أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ " (179)

" وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ " (180)

" وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ " (181)

" عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ " (182) Bu ve

benzeri ayetlerle Allah zatını överek her şeyi bildiğini belirtmiştir. (183)

(177) Ankebût, 3. (Allah sadık olanları muhakkak bilecek.)

(178) Âli-İmran, 142. (Allah cihad edenleri belirtmeden..)

(179) Mülk, 14. (Yaratan bilmez olur mu? O, Latiftir, haberdardır).

(180) İsrâ, 55. (Göklerde ve yerde olan kimseleri Rabbin daha iyi bilir).

(181) En'âm, 3. (O, göklerin ve yerin Allah'ı, içini dışını bilir.)

(182) En'âm, 73. (Görülmeveni ve görüleni bilen O'dur)

(183) FehMü'l-Kur'an, s.332-39.

Muhasibî, bu konuda daha bir kaç örnek vererek, haberlerin neshinin caiz olmadığı görüşünü, Allah'ın Alîm, Habîr olduğu noktasından hareketle; "O'nun olmuş ve olacak her şeyi evvelden bildiğini, binaenaleyh, olmuş veya olacak bir hususu haber verdikten sonra, o konuyu başka bir haberle neshetmesinin mümkün olamayacağını" haber verir. Böyle bir şey Allah'a eksiklik izafe etmek ve hâşâ O'nun hataya düştüğünü ve bazı şeyleri bilmediğini ileri sürmektir. Allah bu tür noksanlıklardan münezzehtir.

Muhasibî, haberlerde neshi kabul etmenin ilk haberde yalanı gerektirdiğini ve bununda "bedâ" yani ce- haletten kaynaklandığını belirtir ve bu konuyu ele alır.

Allah, olacağını bildiği şeyi istemeye devam eder. Allah, olmayan bir irade huduse⁽¹⁸⁴⁾ getirmez. Çünkü iradeler isteyenin bilgisi orantısında huduse gelir. Hayır ve şerden olanı veya olacağı bilen ve bilmeye devam eden bilerek irade eder. Onda bedâ meydana gelmez. Esasen on- da o konuda bir bilgi huduse gelmez.

---

(184) el-Bedâ'yı mevcut olmayan bir şeyin sonra- dan ortaya çıkması olarak açıklamıştık. Hu- dusu'l-irade ise; isteğin yani iradenin meydana gelmesi veya yeni bir iradenin oluş- ması şeklinde açıklanabilir.

Muhasibî, daha sonra bu hususu, bazı sünnet iddia edenlerle, bazı bid'at ehlinin hudus olarak te'vil ettiğini belirtir.

Sünnet ehli, bu te'villeriyle kaderi isbat etmek ister. Şöyle ki; Allah'ın iradesi takdirinden daha sonradır. Takdiri ise iradeden öncedir.

Bid'at ehline⁽¹⁸⁵⁾ gelince onlar, Allah'ın iradesini bir şeyin "halkı" (yaratması) olarak görürler ve mahluk olmadığını kabul ederler. Ancak Allah iradesiyle mahlukatı yarattı. Onlar "halk" ın mahlukdan farklı olduğunu ve "halk" ında irade olduğunu ve Allah'ın zatının bir sıfatı olmadığını iddia ederler. Ancak Allah'ın iradesi dışında bir şey meydana gelmez ve Allah, bedâ ve irade değişikliğinden münezzehtir.

" لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ " (186) (Siz Allah dilerse Mescid-i Harâm'a gireceksiniz) ayetinde Allah, onların Mescid-i Harâm'a gireceklerini bildiği için onlara bu vaat de bulunmuştur.

---

(185) Hüseyin el-Kuvvetli, Muhasibî bu sözyle Mu'tezile'yi kastediyor. Özellikle de muâsır Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden olan ve "bir şeyin halkı, onun tekvini, oluşturulmasıdır. Bu da Allah'ın o şey hakkındaki iradesi ve onun için "kûn" sözüdür" diyen Ebu-Huzeyl el-Allaf'ı kastediyor. demektedir. Bkz. Fehmü'l-Kur'an, s.342.

(186) Fetih, 27.

" إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ " (187) (Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona ol deriz ve olur) ayeti ve " وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا " (188) (Bir memleketi helâk etmek istediğimiz zaman, o memleketin zevke düşkün öncülerine yola gelmelerini emrederiz.) ayetinde Allah, bir şeyi yapmadan önce o işi vaktinde yapmak ister. O işi yaptığı vakitte iradesiyle yapar. Allah'ın iradesi sürekli dir. Çünkü O mahhikatı yaratmadan önceki zamanda ve yarattığı vakitte de o işi murad eder.

Aynı şekilde " إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ " (189) (Biz sizinle beraber dinlemekteyiz) ayeti, biz size kulak verdik veya konuşanın konuştuğunu anlamak için zahmete katlandık manasına gelmez. Bu ayet ve " وَسَيَرَّ اللَّهُ عَمَّا كُنْتُمْ " (190) (Allah işleyeceklerinizi görecektir) ayetinde: "Dinlenen ve görülen ne işitmeme ne de görmeme gizli kalacaktır." Bunu yaparken de Allah'da herhangi bir hudus meydana gelmeyecektir. denilmek isteniyor. Allah bu tür huduslardan münezzehtir. Allah c.c. başka bir ayette ise " اِعْمَلُوا فَسَيَرَّ اللَّهُ أَعْمَالَكُمْ وَرَسُولُهُ " (191) (İsteddiği-

---

(187) Nahl, 40.

(188) İsra, 16.

(189) Şuarâ, 15.

(190) Tevbe, 94.

(191) " , 105.

nizi işleyin Allah ve Resulu işlediklerinizi görecektir.) buyurmaktadır. Allah'ın onların amellerini görmesi; ne bir basar ne de zatında bir anlık dikkat kesilme huduse getirir. (192)

Muhasibî, buna benzer daha bir kaç misal zikreder ve bazı Rafizilerin, Allah'ın haberlerini neshettiğini söylediğini belirtir ve bu görüşe, Ehl-i Sünnet'den bazılarının kasıtsız olarak gerekli araştırmayı yapmadan katıldığını ifade eder. Bu konuyla ilgili olarak Muhasibî, bir iki ayet daha zikreder. Ancak biz yeterince örnek verdiğimiz inancıyla neshin çeşitleri konusuna geçmek istiyoruz.

c. Neshin Çeşitleri

Muhasibî, ahkâm ile ilgili nâsîh ve mensûh çeşitlidir, bazısında husus bazısında umum vardır der ve bu konuda Katâde ve Mücahid'den gelen birer rivayet zikreder.

Katade, " نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا " (193)

(Onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini geti-

---

(192) Fehmü'l-Kur'an, s.341-46.

(193) Bakara, 106.

ririz) ayeti hakkında "Onda tahfif, ruhsat, emir ve nehiy vardır"(194) der.

Mücahid ise " ما تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَسِيهَا " (195)
(Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak) ayeti hakkında "hattını sabit bırakır, hükmünü değiştiririz" der. (196)

Muhasibî, bu iki rivayeti zikrettikten sonra neshin çeşitlerini zikretmeye başlar ve onbeş kısma ayırır. (197)

1. Kitapdan resmi (yazısı) kaldırılan, hıfzı kalplerde mahfuz olan ve hükmü Hz.Peygamberin sünnetiyle sabit olan. (198)

Muhasibî, bu kısma çeşitli örnekler verir. Bunlardan bir kaçını zikrederim.

---

(194) Taberi, I, 479; İbn-i Kesir I,150.

(195) Bakara, 106.

(196) Mücahid, I,85; İbn-i Kesir I,149; Taberi farklı bir senetle I.475'de rivayet eder.

(197) Zerkeşi, Suyuti ve Zerkani neshi üç grupta toplar. Tilavetin ve hükmün neshi, tilavetin bakası, hükmün neshi ve hükmün bakası tilavetin neshi. Bkz.el-Burhân, II,35-40, el-İtkân, II, 28-34; Menâhil, II, 214-16.

(198) el-Burhan, II,35-36 da birinci kısım, el-İtkân, II,32-35'de üçüncü kısım; Menâhil, II, 215-16'da üçüncü kısım olarak almıştır.

Hz.Ömer, biz " الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ " (İhtiyar bir kadınla ihtiyar bir erkek zina ederlerse onları mihakkak recmediniz) ayetini okurduk⁽¹⁹⁹⁾ diye rivayet eder.

Enes b.Malik, neshedilenler arasında " أَنْ قَدْ بَلَغُوا " (kardeşlerimize bizim Rabbimize kavuştuğumuzu Onun bizden, bizim de Ondan razı olduğumuzu iletiniz) sözü vardı der.

---

(199) Zerkeşi, el-Burhân II.35 de Hz.Ömer'in bu sözünü nakleder. Buhâri, VIII, 25-26 da Hz. Ömer'in recm ayeti hakkında şayet birisi "biz recm ayetini Allah'ın kitabında bulamıyoruz ..." derse sözünü rivayet eder. Zerkeşi, ayrıca Ubey b.Ka'b'ın "Ahzap suresi Nur suresine eşitti ve onda " الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ " ayeti vardı dediğini rivayet eder.

Suyuti, el-İtkân, II, 32 de Ubey b.Ka'b'ın yukarıdaki rivayetini "Ahzap suresi, Bakara suresine eşitti diye nakleder.

İbn-i Kesir, III, 260-61 de recm ayetiyle ilgili çeşitli rivayetler zikreder.

(200) Suyuti, el-İtkân, II, 33-34 de Enes b.Malik-den Buhâri ve Müslim'in bu rivayeti zikrettiğini nakleder. Bkz. Müslim, I,467.

Muhasibî, şöyle der : Recm sünnet ile sabit olmuştur. Hz.Peygamber ümmetine, kimsenin babasını inkar etmesini vacip kıldı ve şöyle buyurdu. " مَنْ أَنْفَى مِنْ أَبِيهِ أَوْ إِدْعَى إِلَى غَيْرِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ (Kim, babasını inkar eder veya efendisinden başkasına ait olduğunu iddia ederse Allah'ın laneti onun üzerine olsun).⁽²⁰²⁾

Böylece Muhasibî, ilk kısmı, bu ve benzeri örneklerle açıklar ve ikinci kısma geçer.

2. Hükmü başka bir ayetle kaldırılıp, resmi sabit olan⁽²⁰³⁾ Misal olarak Muhasibî aşağıdaki ayetleri verir.

- " (204) وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ
- " (205) إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ
- " (206) فَامْسِكُوا هُنَّ فِي الْبَيْتِ
- " (207) ثَلَاثَةٌ فُرُوجٌ
- " (208) وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ
- ve " (209) إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ

(201) Buhâri, VIII, 12 de aynı manada başka bir rivayet zikreder.

(202) Fehmü'l-Kur'an, s.398-401.

(203) Zerkeşî, el-Burhan, II, 37 de ikinci kısım, Suyuţi, el-İtkân, II, 28 de ikinci kısım; Zerkânî, Menâhil, II, 214-15 de ikinci kısım olarak almıştır.

(204) Bakara, 243.

(205) Enfâl, 65.

(206) Nisâ, 15.

(207) Bakara, 228.

(208) Talâk, 4.

(209) Bakara, 180.

Ancak Muhasibî bu ayetleri hangi ayetlerin neshettiğini açıklamaz. Daha sonra " وَأَلْقُوا " قَانَ إَعْتَزَلُواكُمْ فَلَمْ يُعَاتِلُواكُمْ، وَأَلْقُوا " وَاقْتُلُوهُمْ " (210) ayetini zikreder ve bu ayeti " وَقَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ " (211) " حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ " (212) ve " أُذُنَ اللَّيْلِ يُقَاتِلُونَ بِأَنْفُسِهِمْ " (213) ayetlerinin neshettiğini belirtir.

(214)

3. Resmi kitapdan, hıfzı hafızalardan kaldırılan ve hükmü neshedilen, Muhasibî, bu kısma da bir kaç rivayet zikreder. Biz bir tanesiyle yetineceğiz.

Ebu Umame (ö.86/705)⁽²¹⁵⁾ şöyle rivayet eder: Birisinin ezberinde bir sure vardı. Gece kalkıp okumaya başladı ancak okuyamadı. Başka birisi de okumaya çalıştı. O da okuyamadı. Hz.Peygamber : "O sure dün neshedildi" dedi.^{(216),(217)}

(210) Nisâ, 90.

(211) Nisâ, 89.

(212) Tevbe, 29.

(213) Hac, 39.

(214) Fehmü'l-Kur'an, s.403-404.

(215) Südey b.Aclân el-Bâhili Bkz.Takribu't Tehzib, I,366.

(216) Suyuti el-İtkân, II, 33 de Tabarâni'nin İbn-i Ömer'den benzer bir rivayetini nakleder.

(217) Fehmü'l-Kur'an, s.404-406.

4. Resmi kitapdan kaldırılan, hükmü neshedilen ancak hıfzı hafızalarda kalan.

Misal; Hz. Âişe'nin "Allah'ın indirdikleri arasında on kere emzirmeyle haram olma vardı." (218) Ancak ümmet on defa emzirmenin kitap veya sünnetde gerekli olmadığı görüşünde olup, âlimler bir ile beş emzirme hususunda ihtilafa düşmüşler kimse de beş defadan fazla gereklidir dememiştir. (219)

5. Resmi kaldırılan, hükmü de bir illet için neshedilen ve daha sonra bu illet zail olan.

Misal ; " إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٌ فَأَمْتَجِنُوهُنَّ .. إِلَى " (220) ayeti. Bu ayet Hz.Peygamber ile Mekke kafirleri arasında sulh esnasında geçerli idi. Bu ayet gereği iman edip, müslümanlara sığınan kadınların, inkarcı kocalarına mehirleri iade edilecek ve inkar edip kafirlere iltihak eden kadınlardan da

(218) Zerkeşi, el-Burhân, II, 39; Suyuti, el-İtkân, II, 28 de Hz.Âişe'nin bu sözünü aynı lafızla naklederler. Hz.Âişe der ki; "İndirilenler arasında bilinen on emzirme vardı. Beş emzirme ile neshedildi. Hz.Peygamber vefat ettiğinde bu tilavet olunmaktaydı". Bkz. Müslim, II, 1075.

(219) Fehmü'l-Kur'an, s.407.

(220) Mümtetine, 10.

müslümanlar mehirlerini geri alacaktı. Ancak sulh bitip de Mekke feth edilince bu hüküm nesh edildi. Bundan sonra böyle durumlarda iki tarafın birbirlerine kadınların mehirlerini vermesine gerek kalmadı. (221)

Muhasibî'nin vermiş olduğu bu misalde nesih olduğu görüşüne katılmıyoruz. Zira böyle bir durum ilerde de vuku bulabilir. O zaman da o günkü müslümanların amel ettiği gibi amel etmemiz gerekir. Bu misal de nesih olduğunu kabil etsek bile, Muhasibî'nin bu kısmın başında söylediği, "resmi kaldırılan" sözüne katılmak mümkün değil. Çünkü resmi Kur'an'da mevcuttur.

6. Hz.Peygamberin bir şeyi yapması veya kitapda olmayan bir hususu ümmetine emretmesi, daha sonra bu hususun Kur'an'da nazil olan bir hükümlle neshedilmesi.

Bu hususa misal olarak Muhasibî, Hz.Peygamberin Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmasını örnek verir. Hz.Peygamberin bu fiili, " **قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ** " (222) (Yüzünü Mescid-i Haram'a çevir) ayetiyle neshedilmiştir. Muhasibî, bu konuda bazılarının, " **قَائِمًا ثَوْبًا** " (223) ayetinin namazın Beyt-i Makdis'e

(221) Fehmü'l-Kur'an, s.408-410.

(222) Bakara, 144.

(223) " , 115.

doğru kılınmasını farz kıldığı görüşünde olduğunu belirtir. Fakat bu görüşün ümmet tarafından ittifakla kabul edilmediğini ve bu hususun Hz.Peygamberin müslümanlara emretmesiyle vacip olduğunu, Hz.Peygamberin de,Allah'dan aldığı emirle bunu yaptığını ve ümmetinde bu hususta ittifakı bulunduğunu belirtir.(224),(225)

7. İki ayet hakkında birisi diğerini neshetti mi, neshetmedi mi? diye ihtilafa düşülmesi ve ihtilafa düşülen ayetten caiz görerek ve ihtiyat kabilinden kat'i olduğu düşünülmeyerek yararlanılması.

Muhasibî, bu kısma misal olarak, " وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ " (226) " الْأَخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا " (ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek-geçmişte olanlar hariç-size haram kılındı. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder). Ayeti ile " إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ " (227) (Sahip olduğunuz cariyeler müstesna) ayetini getirmiştir. Bu ayet hakkında Hz.Ali "Bir ayet helâl, diğeri haram kıldı" der. Hz.Osman'da benzer bir söz söyler. (228), (229)

(224) Bu ayet hakkındaki çeşitli görüşler için Bkz. Taberi, I, 501-508.

(225) Fehmü'l-Kur'an, s.413-414.

(226) Nisâ, 23.

(227) " , 24.

(228) Hz.Ali'nin bu sözünü Taberi ve İbn Kesir'de bulamadım.

(229) Fehmü'l-Kur'an,s.415-16

8. İki ayet hakkında birisi diğeri neshetti mi, neshetmedi mi? diye ihtilafa düşülmesi ve iki ayrı manâda ayetlerin hükmünün sabit olduğu üzerine ittifak edilmesi.

Buna misal olarak Muhasibî, " وَ الْمَطْلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ " (230) ayetini verir. Mücahid, Allah bu ayetden dâhil yapılmayan kadının iddetini, " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا " (231) ayetiyle neshetti der. (232), (233)

9. Hz. Peygamberin ashabının iki ayet hakkında birisi diğeri neshetti mi? diye ihtilafa düştükleri ve ikisinin de hükmünün sabit olduğu, ancak daha sonraki asırda tabiiler ve onlardan sonra gelen âlimlerin, Hz. Peygamberin sünnetine dayanarak birinin diğeri neshettiği yahut bazı hükümlerini değiştirdiği hususunda icma ettiği ayetler.

(230) Bakara, 228.

(231) Ahzâp, 49.

(232) Taberi, XXII, 20'de Said b. el-Müseyyib'den benzer bir rivayeti nakleder.

(233) Fehmü'l-Kur'an, s.419.

Buna misal olarak Muhasibî " وَالدِّينَ يَتَوَقَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ " (234)
 "أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا"
 " (235) وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ " ayetlerini verir ve Zeyd, İbn-i Mes'ud ve İbn-i Abbâs'ın bu ayetler hakkında ihtilaf ettiğini ve İbn-i Mes'ud'un "Kısa Nisa suresi (dört ay on gün ayetinden) sonra indirildi"(236) dediğini rivayet eder.

Utbe(237) ise, "iki müddetin sonunu bekler" der.

Ümmet ise bugün hamile kadın hakkındaki ayetin hükmünün sabit olduğu ve iki müddetin sonunu beklemesine gerek olmadığı hususunda icma etmiştir. Çünkü Hz.Peygamber, Sûbeyâ'ya kocasının ölümünden kırk gün geçtikten sonra evlenmesini emretmiştir.(238),(239)

---

(234) Bakara, 234.

(235) Talak, 4.

(236) Taberi, XXVIII, 143 de İbn-i Mes'ud'un bu görüşünü rivayet ettiği gibi buna benzer başka rivayetleri de zikreder.

(237) Utbe b.Mes'ud el-Hanzeli, Ölüm tarihi bilinmiyor. Bkz. Siyerü Âlâm, I,500.

(238) Bu manada başka bir rivayet için Bkz. Bu-hâri, VI, 68.

(239) Fehmü'l-Kur'an, s.423-424.

10. Alimlerin bir ayetin neshi üzerinde ittifak etmeleri, sonra da nâsihin hangi hükmü vacib kıldığı hususunda ihtilaf etmeleri ayrıca, o ayetin bir hükmü vacib kıldığı ve kendinden önceki hükmü neshettiği üzerinde icma etmeleri, diğer yandan başka bir hüküm hakkın da nâsih ile sabit oldu mu olmadı mı? diye ihtilaf etmeleri olmuştur.

Buna misal olarak Muhasibî, " وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا " (240) ayetini verir ve müslümanların hicret yoluyla birbirlerinin mirasını aldıklarını ancak daha sonra bu hususun " وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ " (241) ayetiyle neshedildiğini belirtir. Böylece, Allah, mirasın hicret yoluyla değil de akrabalık yoluyla müminlerden Allah'ın zikrettiklerine ve zikretmediği teyze, hala ve kardeş kızı (yeğen) gibi akrabalara verilmesini geçerli kılar. Alimler, zevce ve zevce hariç Allah'ın zikrettiklerine miras dağıtıldıktan sonra arta kalan malın varislere geri verilmesini uygun görmezler. Onlar, ölenin geride Allah'ın zikrettiği akrabalarından

---

(240) Enfâl, 72.

(241) Enfâl, 75.

kimse kalmamış da, zikretmediklerinden kalmışsa mirasın onlara akrabalık derecelerine göre verilmesi görüşündedirler.

Muhasibî devamla Irak ehlinin (Hanefilerin) bu görüşte olduğunu, ancak İmam Malik ile Medine'lilerin bu görüşü kabul etmeyip "arta kalan mal Allah'ın zikrettiklerine geri verilmediği gibi, zikretmediklerine de verilmez. Bu durumda arta kalan mirası müslümanlar alır. Kim de, hakkı (Kitapta) belirlenen kimse geride bırakmazsa, bu durumda da mirası Beyti'l-Male kalır." görüşündedirler. Zeyd b.Sabit'de İmam Malik'le aynı görüştedir. Sahabeden Ömer, Ali ve İbn-i Mes'ud ise ilk görüşü savunmuşlardır.(242)

11. Hz.Peygamberin ashabının, iki ayet hakkında biri diğerini neshetti mi etmedi mi? diye ihtilafa düşmesi, sonra gelen âlimlerin ise bu ayetlerden birisinin muhkem olduğu hususunda ittifak etmeleri.

Bu kısma örnek olarak Muhasibî, " الزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ " (243) ayetini verir. Bu ayet hakkında

---

(242) Fehmü'l-Kur'an, s.428-29.

(243) Nur, 3.

Hız.Âişe, neshedilmedi ve zâniye bir kadınla ancak zâni bir erkek evlenebilir der. İbn-i Mes'ud dan da böyle bir görüş rivayet edildiği gibi aksi bir görüşte nakledilir. İbn-i Mes'ud, bu hususta sorulduğunda şu ayeti okur.

" وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ "

(244), (245) İbn-i Mes'ud, böylece zaniye bir kadının

afif bir erkekle, zâni bir erkeğin de afif bir kadınla evlenebileceğine yukardaki ayeti okuyarak cevap verir.

Said b. el-Müseyyib ise ayetin " وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَا مِنْكُمْ "

(246) ayetiyle neshedildiğini söyler. (247)

Muhasibî, son olarak, "bugün ümmet zâniye bir kadınla, zâni veya başka bir erkeğin evlenebileceği görüşündedir. Böyle bir durumun evveli haram sonu helal olur." der. (248)

12. Ümmetin, başı ve sonu iki ayrı ayette bulunan bir ayet hakkında, biri diğerini neshetti mi etmedi mi? diye ihtilafa düşmesi ve bu hususda görüş birliğine varamaması.

(244) Şûrâ, 25.

(245) Taberi, XXV, 28 de İbn-i Mes'ud'un bu sözünü nakleder.

(246) Nûr, 32.

(247) Taberi, XVIII, 74-75 de Said b. el-Müseyyib'in bu sözünü nakleder.

(248) Fehmü'l-Kur'an, s.430-432.

Bu hususa " فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ " (249) ayetini Mıhasibî örnek olarak verir ve ulemanın bu konuda farklı görüşte olduğunu belirtir. Irak ehli: "Ayetin muhkem olduğu ve onu nesheden olmadığı" görüşündedir. Bu mevzûda Ali b.Ebi Talib'in Muhammed b.Ebi Bekr'e (250) (Ö.38/658) zina eden hıristiyan bir kadın hakkında "Onu kendi dininden olanlara teslim et" diye haber gönderdiği rivayet edilir. Böylece Hz.Ali'nin tahyir ayetini muhkem kabul ettiği, bunun için de Muhammed b.Ebi Bekr'e kadını kendi dininden olanlara teslim et dediği ortaya çıkar. (251) Ancak bu görüşü çoğu ulema reddeder ve "Mevâli'den böyle bir durum kadıya arzedildiğinde hükmetmesi gerekir" derler. Ayrıca bu ayeti sonra gelen " وَأَنْ إِحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ " (252) ayeti neshederler. Şâ'bî, Mücahid, İkrime ve Katâde de aynı görüştedirler. (253), (254)

(249) Mâide, 42.

(250) Muhammed b.Ebi Bekr, Ebu'l-Kâsım H.38 yılında öldürüldü. Ali b.Ebi Talib kendisinden övgüyle bahsederdi. Bkz.Takribu't-Tehzîb, II,148.

(251) Taberi, VI, 244 de ayetin muhkem olduğu görüşünü savunanların sözlerini zikreder.

(252) Mâide, 49.

(253) Taberi, VI, 245'de bu görüşü savunanların sözlerini nakleder.

(254) Fehmü'l-Kur'an, s.443-444.

13. Ümmetin, nâsîh-mensûh diye üzerinde ittifak ettiği ayetler.

Bu kısma Muhasibî, aşağıdaki ayetleri örnek olarak verir. " فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَوِيلَ " (255), " فَاصْفَحِ " " وَأَمْهَلْهُمْ زُرِيدًا " (256), " عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ قَاعْرِضِ " (258), " فَذَرَهُمْ فِي غَمَرَاتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ " (257), " عَنْهُمْ وَأَنْتَظِرُ " (259). Bu ve benzeri ayetler " أُو۟نَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ " (260) ayetiyle neshedilmiştir. (261)

14. Ümmetin, mensûh mı yoksa umûmdan bir hususun istisnası mı? diye ihtilaf ettiği ayetler.

Muhasibî, bu hususa " فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا " (262) ayetini misal olarak verir. Bu konuda alimler, fiskın tevbeyle sakıt olacağı hususun da icma etmişlerdir. Bazıları ise Allah bu ayette tevbe etmeyi kasteddi derler. Daha sonra şehadet konusunda ihtilafa düşerler.

(255) Hicr, 86.

(256) Zuhruf, 89.

(257) Tarık, 17.

(258) Müminın, 54.

(259) Secde, 30.

(260) Hac, 39.

(261) Fehmü'l-Kur'an, s.450.

(262) Nûr, 40.

Malik ve görüşünde olanlar, "tevbe ederse şahadeti kabul edilir"(263) derler.

Irak ehli ise, tevbe etse de etmese de şahadeti kabul edilmez derler.(264),(265).

15. Mensuh olduğu hususunda ihtilafa düşülen ve ilim erbabı nazarında kitap ve sünnetde vuku bulması caiz olmayan ayetler.

Bu kısma Muhasibî, " **إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ** " (266) ayetini örnek verir ve Kelbî'nin bu ayetin " **إِنَّ الدِّينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْهَا الْحُسْنَى** " (267) ayetiyle neshedildiği görüşünü nakleder.(268) Ancak Muhasibî, bu görüşe katılmaz ve şöyle der: "Kimse, Allahın ilk ayette melekler, İsa aleyhisselam ve diğer sadık kullarının tâzibini kasteddiğini (269) kat'i olarak bilmeden kalkıp da Allah onları kas-

(263) Şemseddin, eş-Şeyh ed-Desukî, Haşiyetü't-Desûki, Dâru İhya el-Kütup, t.y.IV,166.

(264) Abdullah b.Muhammed el-Meysilî, el-İhtiyar, İstanbul,1980, II,147; Alâeddin el-Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi', Beyrut,1980,VI,266.

(265) Fehmü'l-Kur'an, s.466.

(266) Enbiyâ, 98.

(267) " , 101.

(268) Kelbi'nin bu görüşünü Taberi'de bulamadım.

(269) Taberi,XVII,96-97 de (Enbiya 101) ayetini açıklarken çeşitli kimselerin ayetten kast olunanın İsa,Hzeyr,melekler ve Meryem olduğuna dair görüşlerini zikreder. Mücahid ise, I,417 de "İsa,Hzeyr ve melekler" demektedir.

teddi, kullarına onlara azap edeceğini haber verdi, sonra da iki hususu neshetti (müstesna tuttu) diyemez. Bu iki husus :

- Allah c.c. bu ayetle evliyelerine azap etmek istemedi. Çünkü Allah onlara azap etmek istemez.

- Bu ayet nazil olmadan önce, İsa aleyhisselamın, meleklerin ve Hz. İsmail'in hakkında Cennet ehli olduklarına dair haberler geçti. Allah'ın haberini yalanlaması caiz değildir.

Kim, Allah haberini neshetti derse, Allah'ı yalanla tavsif etmiş olur. (270)

Böylece Muhasibî, neshin onbeş kısmını zikretmiş olur. Ancak dikkat edilirse zikretmiş olduğu çoğu kısımları, Zerkeşi ve Suyutî'nin yaptığı gibi üç kısımda toplamak mümkündür. Âmidî'de İhkâm'da, "İlemler, Mu'tezile'den şâz bir grup hariç, tilavetin neshi, hükmün bakası, hükmün neshi tilavetin bakası ve ikisinin neshinin caiz olduğunu üzerinde ittifak etmiş olup, akıl ve nakil de bunu ispatlar" (271) der.

---

(270) Fehmü'l-Kur'an, s.473-474.

(271) a.g.e., s.258.

Muhasibî'nin nesih konusundaki görüşlerinin değeri-
lendirilmesi

Daha öncede belirttiğimiz ve gördüğümüz gibi Muhasibî neshi; caiz olduğu yerler, caiz olmadığı yerler ve çeşitleri başlığı altında ele aldı.

Neshin caiz olduğu yerler konusundaki görüşüne, niçinini açıkladığı uslubuna ve ileri sürdüğü aklî ve mantıkî delillere, Ayrıca Mu'tezile'ye vermiş olduğu cevaplara katılıyor, münakaşadaki üstünlüğünü teslim ediyoruz.

Ayrıca neshin caiz olmadığı yerler konusundaki görüşlerine ve nedenini açıklamadaki başarısına da katılıyor.

Neshin çeşitleri konusunda zikretmiş olduğu kısımları, kendisinden sonra gelen alimler üç grupta toplamıştır. Biz de üç grupta toplanabileceği kanaatindeyiz. Çünkü zikretmiş olduğu kısımların çoğunda nâsîh ve men-sûhlar tam açıklık kazanmamaktadır.

Neshin kısımlara ayrılması konusuna Subhi Salih karşı çıkar ve şöyle der: Kur'an'ın tevatür yoluyla sabit olduğu ve âhâd haberlerin ise kat'i olmayıp, zannî olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Buna rağmen Kur'an'da neshi üç kısma ayırmışlardır. Hüküm neshi tilavetin bakâsı, tilavetin neshi hükümün bekâsı ve hem

tilavetin hem hükmün neshi. Subhi Salih devamla, isterlerse ilk kısım için daha fazla örnek versinler. Çünkü onların, Kur'an'ın nassı ile uzaktan yakından alakası yoktur. Zira ayetin tilaveti nesholmayıp, bilakis hükmü, Allah'ın bileceği terbevî ve teşriî sebeplerden dolayı kaldırılmıştır. Subhi Salih diğer iki kısmı da garip bir cüretkârlık olarak değerlendirir.

Daha sonra, Subhi Salih, bu taksim hata olduğunu, bu taksimi inceleyen kısa zamanda hatasını keşfedeceğini belirtir ve böyle bir taksim yapabilmek için çok ve yeterli delile ihtiyaç olduğunu ifade eder. Nesih aşıklarının ise, son iki kısım için bir ve ikiden fazla delili olmadığını ve bütün delillerinin âhâd haberler olduğunu vurgular. Kâdı Ebu Bekr'in "İntisar" adlı kitabında "huccet olmayacak âhâd haberlerle Kur'an indirmek veya neshetmek caiz olmaz" dediğini, bu görüşe Ebu Abdillah b.Zafer'in "Yenbu'" adlı kitabında katıldığını belirtir. (272)

Böylece Subhi Salih, son iki kısma, gerekli delil olmadığı ve eldeki delillerin âhâd haber olduğu, âhâd haberlerin de zannî olup, kat'î haberleri neshedemeyeceğinden katılmaz.

---

(272) Subhi Salih, s.265-266.

Biz de geçmiş alimlerin yapmış oldukları taksime saygı duymakla birlikte, Subhi Salih'in bu görüşüne katılıyoruz. Zira Zannî haberlere dayanarak Allah'ın " وَإِنَّا لَنَحْفَاطُكُمْ " (273) dediği Kur'an'da, önceden varolup da sonradan neshedilen ayetler olduğunu kabul etmek mümkün değil. Bu görüşü ileri sürmek, İslam düşmanlarının, İslama ve Kur'an'a saldırmalarına ve insanları Kur'an hakkında şüpheye düşürmelerine yardımcı olmak demektir. Nitekim, İslam düşmanları ve müsteşrikler bu tür âhâd haberlerden yararlanarak, Kur'an'ın doğruluğu ve bütünlüğü hakkında sorular ortaya atmışlardır.

Mesela M.Watt, elimizde bulunan Kur'an'ın Hz.Peygamberin insanlara iletmiş olduğu ayetlerin tamamını içirip içermediğini sorar ve bu soruya olumlu cevap vermenin güç olduğunu belirtir. Watt, bu soruya olumsuz cevap vermenin de güç olduğunu belirtir. Ancak bununla kalmayıp bu konuda bazı haberler zikrederek zihinlerde Kur'an hakkında şüphe yaratmaya çalışır. İşte Watt'ın bu hususta zikretmiş olduğu haberler arasında, âhâd olarak Hz.Ömer ve Ubey b. Ka'b'dan nakledilen ve bizim de daha önce zikrettiğimiz recm ayeti vardır. Watt, bu ayetin Nur ve Ahzâp surelerine atfedildiğine de işaret eder. (274)

---

(273) Hicr, 9.

(274) Watt, M.Bell's Introduction To The Qur'an, Edinburgh, 1970, s.54-55.

Zaten Allah c.c. Kur'an'da "Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz"(275) demiyor mu? Bu ayet gereği de yapılan taksim son iki kısmına katılmak mümkün değil. Çünkü bu konuda getirilen delillerin benzeri veya daha hayırlısı Kur'an'da zikredilmiş bulunmamaktadır.

4. MU'TEZİLE'YE REDDİYE

Muhasibî, nesih konusunu geniş bir şekilde ele aldıktan sonra, Mu'tezile ile uzun uzadıya bir tartışmaya girer. Mu'tezile'nin kendileri hakkında ileri sürmüş olduğu görüşleri zikreder ve onlara teker teker cevap verir. Bu konuyu, mümkün mertebe kısaltmadan sunarak, Muhasibî'nin düşünce tarzını ve tartışmadaki üstünlüğünü okuyucuya sergilemek istiyoruz.

Muhasibî, konuya girerken bid'at ehli Mu'tezile'den bazıları, bizim hakkımızda, bizim Allah'ın haberleri ve sıfatlarını neshetti görüşünde olduğumuzu ileri sürer ve şöyle derler: "Allah, katil, zina eden, içki içen ve haksız yere yetim malı yiyen kimselere azap edeceğini haber verir. Siz ise, Allah'ın bazı büyük günah işleyenleri

---

(275) Bakara, 106.

affedeceği, diğer bir kısmına da azap edeceği görüşündesiniz. Bazılarınız ise, Allah'ın onların hepsini affedeceği görüşünü ileri sürmektedirler."

Allah, facirlerin ateşten çıkmayacağını haber verdi. Siz ise, Allah'ın bazı Allah ve Resulüne inanan facirleri ateşte yakdıktan sonra cennete sokacağını ileri sürdünüz.

Bazılarınız ise, Allah'ın katil, zâni, hırsız veya en büyük günahları işleyen, ancak Allah'ı inkâr etmeyen her faciri ateşten çıkaracağı görüşündesiniz.

Allah'ın, azap edeceğim ve cehennemde ilelebet bırakacağım dediği bazı haberlerini neshettiği, vaîdinden (azap edeceğim sözünden) caydığı, ve sözünü yalanladığı görüşünü ileri sürdünüz. Bu ise sözün yalanlanması ve sözden caymak anlamına gelir.

Sıfat konusunda ise dediler ki; siz Allah'ın zatını, gözler göremez diye övdüğü görüşündesiniz. Sonra bu övgü ahirette değişecek ve gözler onu görecektedir. (276) Bu ise medhin neshidir. Zira Allah gözler zatını göremez onu ihata edemez demiş ve sadece dünya da diye bir istisnada bulunmamıştır.

---

(276) Mu'tezile dünyada ve ahirette Allah'ın görülemeyeceğini savunur. Bkz. el-Farkı Beyne'l-Fırak, s.114; el-Milel ve'n-Nihal, I.45.

Muhasibî, Mu'tezile'nin kendileri hakkında ileri sürmüş olduğu görüşleri serdettikten sonra, kısaca onların bu konudaki cevaplarına yer verir.

Mu'tezile şöyle der : Eğer Allah, büyük günah işleyenler için onlara azap edeceğim ve onların cezası cehennem dedikten sonra, onları affedecekse o zaman kafirleri de affetmesi caizdir. Çünkü Allah, onlar hakkında da azap edeceğim ve cezaları cehennemdir demiştir.

Allah, gözlerin zatını göremeyeceğini söyledikten sonra, gözlerin onu görmesi caiz ise, o taktirde " وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُلْقَى " (277) (beslenmeyip besleyen) ayetine göre Allah'ın ahirette besleyip, dünya da beslememesi caiz olur. Aynı şekilde " لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ " (278) (kendisini uyuklama ve uyku tutmayan) ayetine göre ahirette Allah'ı uyuklama ve uyku tutması caiz olması gerekir. Ayrıca " لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ " (279) (Allah'tan hiçbir şey gizli kalmaz) ayetine göre de ahirette bazı şeylerin Allah'tan gizli kalmasının caiz olması gerekir. Mu'tezile bu ayetlerle " لَا تُذْرِكُهُ الْأَبْصَارُ " ayeti arasında fark yoktur der.

---

(277) En'âm, 14.

(278) Bakara, 255.

(279) Âli-İmran, 5.

Muhasibî, Mu'tezile'nin bu cevaplarını zikrettikten sonra onlara, Kâle Ebu Abdillah rahimehullah diye cevap vermeye başlar ve şöyle der :

Yanlış kıyasta bulundular ve bizim söylemediğimiz şeyleri bize atfettiler. Allah'ın haberleri ve sıfatları neshedilir demekten Allah'a sığınırız. Biz, Allah'ın umum haberleri vardır. Bu haberler, zahirde umum gibi gözükse de, umum ve husus manalarına gelebilir dedik.

Muhasibî'nin el-Va'd ve'l-Vaîd⁽²⁸⁰⁾ konusunda cevapları

Bizim hakkımızda vaîd konusunda ileri sürdükleri iddialar yanlıştır. Allah c.c., haksız yere yetim malı yiyen, zina eden, hırsızlık yapan ,içki içen ve adam öldürenlerin azâba müstehak olduklarını belirtmiş, ancak onların hepsine azap etmek istememiştir. Eğer Allah azâbı hakeden bazılarına azap etmek isterse, onlara adaletiyle

---

(280) Mu'tezile büyük günah işleyen, tevbe etmeden ölürse ilelebet cehennemde kalır ve onun azabı kafirlerin azabından daha az olur der. Mu'tezile bu hususu el-Va'd ve'l-Vaîd olarak isimlendirmiştir. Bkz. el-Milel ve'n-Nihal, I,45.

azap eder. Bazısını da rahmeti gereği affeder. Çünkü Allah " **إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ** " (281) (Allah kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz. Bundan baskasını dilediğine bağışlar) buyuruyor.

Böylece Allah, müşriklerden kimseyi bağışlamak meşietini (arzusu) olmadığını ve şirk dışında kalan kimse-lerden de dilediğini bağışlamak arzusu olduğunu haber verir. Ayrıca hepsine azap etmek istemediğini ve onlardan dilediğini bağışlayacağını bildirdiği gibi, onların hepsinin azabı hakettiklerini de ifade eder.

Allah'ın tevhid ehlinin azabı hakkında vermiş olduğu haber, hususi olup, umumi değildir. Çünkü Allah onlardan dilediğini affedeceğini haber verir. Onların hepsinin azâbı hakettiği haberi ise umumidir.

Bizim hakkımızda, "kafirlerin azabı hususunda şüphe etmeniz gerekir. Çünkü Allah, Yahudi ve Hıristiyanlara " **بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ** " (282) demiştir. Bu ayete göre Allah, onların bazılarını bağışlayacaktır. Allah bu ayette de, diğer ayette şirkten gayrısını istisna ettiği gibi, istisna da bulunmuştur" dediler.

---

(281) Nisâ, 48.

(282) Mâide, 18.

Onlara bu konuda şöyle denir : Siz yanlış mukayese de bulundunuz. Çünkü Allah bu ayette yahudi ve hıristiyanlara sizden dilediğini bağışlayacak dememiştir⁽²⁸³⁾. Şayet öyle demiş olsaydı, biz de sizin gibi düşünürdük. Ayrıca dilediğini bağışlar sözü, umumi olup, belirli bir zümreye ait değildir. Bu umumi haberden sonra, diğer bazı hususi haberlerle Allah'ın kimi affedeceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Eğer bu hususi haberler olmasaydı o takdirde Allah'ın kimin azabını istediği konusunda susmamız gerekirdi. Ancak Allah, bize şirk koşanları affetmeyeceğini bildirince, bu konu hakkında kati görüşümüzü ortaya koyduk.

Allah, tövbe edenlerden dilediğini affedeceğini
 " (284) " وَ إِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى
 ve " وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ " (285)
 ayetleriyle haber verdi. Böylece bu görüşü kabul ettik. Ayrıca Allah'ın, kafirlerin azabını istediğini ve tevbe edenlerin mağfiretini dilediğini öğrenmiş olduk. Tevhid ehlinde günaha ısrar edenlerin, Allah'ın mağfi-

(283) Taberi, VI, 165; İbn-i Kesir, II, 34. Hatta Mu'tezili olan Zemahşeri'de Taberi ve İbn-i Kesir'le aynı görüştedir. Bkz. Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşaf, Kahire, 1953, I, 480.

(284) Tâhâ, 82.

(285) Âli-İmran, 129.

retini geri teptiklerini gördüğümüz de, Allah'ın onlardan bazılarını mağfiret edeceğini, bazılarını da azaba düşürdüğünü öğrendik. Böylece Allah, " أَتَدَّبُّ وَ أَغْفِرُ " sözünü bazılarını hususi olarak bağışlayacak, diğerlerini de azaba çarptıracaktır.

Diğer yandan Muhasibî, Mu'tezile'nin bu konudaki görüşünün aşağıdaki şekillerde telakki edilebileceğini belirtir.

- Allah, onlara azap edeceğini bildiği için, azap edeceğim demiştir.

- Yahut onlardan kime azap edeceğini bilmemekteydi.

- Veya onlara azap edeceğini bilmekteydi.

Muhasibî'ye göre, Allah'ın onların azabı konusundaki ilminden şüphe etmek ise küfürdür.

Muhasibî'nin onlara bu konudaki cevabı şöyle:
Allah onlardan bazılarını azap edeceğini ve dilediğini de affedeceğini bildiği için o sözü söylemiştir. İstisna konusunda şüphe götürmez ve yalan değildir. Ayetin, tevhid ehlinde dilediğini affetmesini istisna etmesi; ayetin başından sonuna kadar ısrar edenler veya tevbe edenler hakkında olduğuna veya muhassas olduğuna delalet eder. Ayetin, başının ve sonunun tövbe edenler hakkında olduğunu ve Allah, kim şirkten tevbe ederse onu affeder

kim de gnahtan tevbe ederse onlardan dilediğini affeder diye kimse söylememiştir. Ayet, ısrar edenler hakkındadır görüşü, bizim nazarımızda daha doğrudur. Çünkü Allah şirkte ısrar ederek leni affetmez, ancak muvahhid olduğu halde günahta ısrar ederek ölenlerden dilediğini affeder. (286)

Muhasibî, daha sonra ayetin zahiri tilaveti üzerinde Mu'tezile ile uzunca bir tartışmaya girer. Ancak biz bu konuda buraya kadar onların görüşünü ve Muhasibî'nin onlara yeterli cevabı verdiğini kabul ederek Muhasibî'nin Mu'tezile'nin diğer görüşlerine verdiği cevapları görelim.

Muhasibî'nin büyük günah işleyenler hakkındaki görüşleri

Muhasibî, Mu'tezile'ye hitap ederek şöyle der :
Sizin, "büyük günah işleyen mümin değildir" (287) görüşü-

(286) Fehmü'l-Kur'an, s.370-377.

(287) Mu'tezile, büyük günah işleyen için ne mümin ne kafir, ikisi arasında bir yerde yani "menzile beyne'l-Menzileteyn" demiştir. Bkz.el-Fark-Beyne'l-Fırak, s.115; el-Milel ve'n-Nihal, I,48.

nüz mesnetsiz bir görüştür. Daha önce Hariciler de aynı sözü söylediler.(288) Sizin bu görüşünüz, onların sözünün aynısıdır. Ya hep birlikte ehli hakkın sözüne döner; Allah'ın inat ederek inanmayanlara azap edeceğine, tevbe edenleri affedeceğine ve şirk koşmayıpta, Allah'ın tevhid ehlinde istisna ettiklerine inanırsınız. Yahut yanlış peşinde koşanlardan olursunuz. Sizin bu sözünüzü açıklamanızı istiyoruz. Tâki sizin bu görüşünüzün kitap, sünnet ve icmayı ümmete muhalif mi değil mi? olduğunu bilelim.(289)

Muhasibî'nin el-Havf ve'r-Reca konusundaki cevapları

Muhasibî, Mu'tezile'ye şöyle seslenir: Bütün insanlar büyük veya küçük günah işlemekten kurtulabilirler mi? Şayet hayır diye cevap verirlerse, deriz ki; O halde onlardan büyük günah işleyenlerin tevbe etmeden öldükleri taktirde cehennemlik olduklarını bilmeleri gerekir mi? Eğer, evet bilmeleri gerekir derlerse, o tak-

---

(288) Haricilerin hepsi bu görüş üzerine ittifak etmemişlerdir. Bkz.el-Fark, s.73-74. Şehristani ise Haricilerin bu görüşünü zikreder, ancak tafsilatına mezheplerini incelerken değinir. Bkz.el-Milel ve'n-Nihal, I,49.

(289) Fehmü'l-Kur'an, s.384-385.

tirde onlara denilirki; büyük günah işleyen günahlı üzerine ölürse Allah'ın ona azap edeceğinden korkması gerekir mi? Şayet, evet derlerse, deriz ki; korku şüphe durumunda olur. Ancak, kim öldüğünde muhakkak azap olacağını biliyorsa o zaman korkmasına gerek yoktur. Çünkü o azap olacağını kesinlikle biliyor ve bundan şüphe etmiyor demektir. O halde bu durumda olan insan nasıl korkar?.

Büyük günah işleyen için bu caiz olursa, bu durumda onların şöyle demesi de caiz olur: Biz, Allah'ın Firavn ve Hâmâna azap etmesinden korkuyoruz. Ancak onlar, bu caiz olmaz, Çünkü biz Firavn ve Hâmân'ın cezalandırılacağını yakinen biliyoruz derler.

Onların şayet, kafir küfründe ısrar ederek ölürse, onun azaba düçar olmasından korkarız demeleri caizdir. Eğer, hayır bu caiz olmaz. Çünkü biz onların azaba uğrayacağından eminiz derlerse, onlara denilir ki; Aynı şekilde büyük günah işleyenin azaplandırılacağından korkmaması gerekir. Zira Allah'ın vaîdinde şüpheye düşer ve kafir olur.

Onlara, büyük günah işleyenin günahında ısrar etmesi ve henüz tevbe etmemesi halinde onun Allah'ın affını umması caiz olur mu? denir. Cevap olarak hayır, çünkü onun tevbe etmediği halde Allah'tan affını umması, Allah'ın vaîdinden ve sıdkından şüpheye düşmek olup, Allah'tan vâ'dinin aksine hareket etmeyi ve sözünü yalanlamayı is-

temek olur derlerse, o zaman onlara; büyük günah işleyenin korkması ve Allah'tan affını umması da yanlıştır denir.

Ayrıca onlara, insan büyük günahlardan sakınsa Allah'tan korkması caiz olur mu? denir. Evet, onun Allah'tan korkması gerekir derler. Onlara, Allah ona mağfiret ve cennet vâdettiği halde Allah'ın azabından korkacak mı? denir. Şayet, hayır Allah'tan büyük günahlardan sakındığı halde küçük günahlarından dolayı korkmamalıdır derlerse, onlara deriz ki; Eğer büyük günahlardan sakındığı halde bir kimsenin Allah'tan korkmasını caiz görürseniz, o kimsenin korkusu yanlıştır. Çünkü bu, onun Allah'ın vâ'dinde şüpheye düşmesi demektir.

Onlara şöyle denilir : Büyük ve küçük günahlardan sakınan bir kimsenin Allah'tan kötülüklerini affedeceğini ve cennetine sokacağını umması caiz dir. Söylermisiniz! Bir kimse büyük günahlardan sakınır, küçük günahları işlerse veya bütün günahlardan sakınırsa, bu durumda onun Allah tarafından af ve mağfiret edileceğini umması caiz olur mu?

Şayet, onun böyle yapmasına gerek yok derlerse, bu durumda, kimsenin Allah'tan mağfiret dilemesine gerek yok demiş olurlar. Çünkü onlara göre büyük günah

işleyenler Allah'ın rahmetinden ümit kesenlerdir. Küçük günah işleyen ve hiç günah işlemeyenler ise Allah'ın rahmetinden emin olanlardır. Bundan dolayı onların görüşüne göre kimsenin Allah'tan korkması veya ondan mağfiret ummasına gerek yoktur.

Eğer, onun Allah'tan ümit kesmesine gerek yok derlerse, o zaman onlara, size göre Allah'tan mağfiret ummak yakinen değil de şüphe ile olur deriz. Bu durumda o kimse, nasıl olur da Allah'tan kendisini affetmesini ve cennetine sokmasını umabilir? Halbuki Allah ona, onu va'detmiş! Şayet, bu o kimseye caiz olursa onlar, Allah'tan peygamberlerini cennete sokmasını ve başkalarının günahlarından hesaba çekilmelerini istemeni caiz kılarlar ve başkalarının küfründen dolayı Allah'ın onları hesaba çekmesini isterler. Ayrıca Allah'a inandığınız halde sizi kafirlikten dolayı hesaba çekmemesini umarlar. Bütün bunlar onların nazarında caiz değildir. Çünkü onlara göre reca da havf da yakın ile değil şüphe ile olur. Eğer onlar derlerseki; Bu caiz olmaz. Çünkü Allah, peygamberlerini cennete sokacağını ve kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğini haber verdi. Ayrıca kullar işledikleri sevap karşılığında mükafatlandırıldıkları gibi, işlememiş oldukları suçlardan hesaba çekilmezler.

Son olarak onlara denilir ki; Aynı şekilde büyük günah işleyenin Allah'tan mağfiret dilemesi caiz olmaz.

Muvahhidlerden, büyük günah işlemeyen, büyük veya küçük günahta, yahut ikisinde ısrar etmeyen zor bulunur. Bu durum da size göre onların reca ve havf ta bulunmaları, keza kulların da yine sizin görüşünüze göre reca ve havf ta bulunmaları haramdır. Çünkü onlardan hiçbiri iki menzileden biri dışına çıkamaz. Bu da Kitaba, sünnete, evvelkilerin ve sonrakilerinin icmasına karşı gelmektir!!!
(290)

- Muhasibî'nin af konusunda Mu'tezile'ye cevapları

Muhasibî, Mu'tezile'ye hitaben şöyle der : Mezebinize göre ahirette Allah'ın bazılarını affetmesi caiz olmaz. Çünkü insan, ya büyük günah işlemiş ve Allah'tan ümidini kesmiş olarak ya da büyük günahta ısrar etmeyip küçük günah işlediği için de dünyada affolmuş olarak ahirete geçer. Affolmuş olarak ölen bir insan da, öldüğü gün cennetlik olur ve kıyamette affa ihtiyacı olmaz. Çünkü dünyada iken affolmuş ve Allah'ına ahirette ceza gerektiren bir günahla kavuşmamıştır. Kıyamet gününde kimse Allah'la kafir veya muvahhid olarak karşılaşmayıp, büyük günah işleyen veya işlemeyen biri olarak karşılaşacaktır.

Bu iki sınıf insandan da böylece af sakıt olacaktır. Binaenaleyh mezhebinize göre ahirette kimse Allah'ın affına uğramayacaktır.

Bu ise, kitap, sünnet ve geçmiş asırlardakilerin icmasına karşı gelmektir. (291)

Muhasibî'nin Hz.Peygamberin şefaati konusunda

Mu'tezile'ye cevabı

Aynı şekilde, sizin görüşünüze göre ahirette Hz. Peygamberin şefaati de caiz olmaz. Çünkü büyük günah işleyeni muhakkak Allah cezalandıracaktır. Böyle bir insana Hz.Peygamberin şefaati ise mümkün olmaz. Aksi taktirde Allah'ın sözüne karşı gelinmiş ve vaâdi yalanlanmış olur.

Büyük günahattan sakınan ise, dünyada azaptan emin olmuş, Allah'ın affına uğramış ve cennete gireceğine dair Allah'tan kesin söz almış olarak Rabbine kavuşur. Böyle bir insan da Peygamberin şefaatine zaten ihtiyaç duymaz.

Bu görüş, Hz.Peygamberden gelen haberleri reddetmekte olup, ümmetin hepsi, alim ve cahili de dahil, Hz. Peygamberin şefaatinin ummaktadır. Size göre kimse peygamberin

(291) Fehmü'l-Kur'an, s.389-90.

şefaatinin umamaz ve isteyemez. Eğer büyük günah işlemişse Hz. Peygamberin kendisine şefaati edemeyeceğini bilmesi gerekir. Çünkü böyle bir şey, Allah'ın sözünü yalanlaması ve va'idinden dönmesi demektir.

Şayet büyük günahından sakınmış ise, onunda, ahirette peygamberin şefaatinin kendisi için caiz olmayacağını bilmesi gerekir. Kulların Allah'tan Hz. Peygamberin şefaatinin umması ise size göre haramdır. (292)

Muhasibî, buraya kadar Mu'tezile'ye yukarıda zikrettiğimiz çeşitli konularda cevaplar verip, onların görüşlerini kuvvetli istidlâliyle çürüttükten sonra, son olarak onlara hitaben şöyle der :

Siz, hata eden, âmî-hâs yapan ve görüşünüze katılmayanı Allah'ın haberlerini neshediyor diye suçlayan bir güruhsunuz. Yaptığınız bu hatada peygamberlerin ve tövbe edenlerin azabını caiz gördünüz. Çünkü siz, Allah, kendisine isyan edenleri cehennemine sokacağını va'detti ve kimseyi istisna etmedi. Ancak, Allah başka ayetlerde peygamberlerini ve tövbekarları affedeceğini haber verdi, dersiniz, o zaman size, Allah şirkten başka günahkarlardan dilediğini bağışlayacağını haber verdi deriz. (293)

---

(292) Fehmü'l-Kur'an, s. 390-392.

(293) " " s. 392.

Muhasibî, daha sonra bu hususla ilgili bir iki ayetin tahliline girer. Biz buraya kadar Muhasibî'nin naklettiğimiz görüşlerinin bu konuyu yeteri derecede açıkladığı kanaatindeyiz. Son olarak burada şu hususu bir kere daha vurgulamak istiyoruz. Muhasibî, Kitabının başka yerlerinde de Mu'tezileyi bid'at ve dalâlet ehli olarak tanıtmış ve onların görüşlerini reddetmişti. Ancak bu kısımda Muhasibî gördüğümüz gibi uzun uzadıya Mu'tezile ile tartışmaya girdi, onların görüşlerini çürüttü, fikirlerinin tutarsızlığını ortaya koydu. Ayrıca bu kısım, Muhasibî'nin parlak zekasının ve tartışmadaki başarısının çok güzel bir örneğidir.

E. SONUÇ

Giriş kısmında, Muhasibî'ye kadar olan zaman içerisinde hadis, tefsir, fıkıh, kelam ve tasavvuf alanında meydana gelen gelişmeleri zikrettik.

Birinci bölümde, Muhasibî'nin ilmi muhiti, hayatı, şeyhleri ve rivayetleri, şahsiyeti, ekolü ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu bölümde, Muhasibî'nin hayatında bizce önemli olan ve zikredilmeye değer bulduğumuz hadiselerle bilhassa değinmeye özen gösterip, onun muhaddisler tarafından dışlanması'nın nedenini açıklamaya gayret ettik. Ayrıca eserlerinden bilinenlerin hepsini zikrettikten sonra Fehmü'l-Kur'an hakkında yeteri kadar bilgi verdik.

İkinci bölümü ise, Kur'an ile ilgili hususlar ve usul ile ilgili hususlar başlıkları altında inceledik.

Tez projemizde, araştırmanın amacını açıklarken Muhasibî'nin yakın zamana kadar kayıp olan bu değerli eserini inceledikten sonra, kitabının değerlendirmesini yapıp; orijinal görüşleri olup olmadığını, kitabının bir tefsir kitabı veya bir usul kitabı olarak kabul edilip edilemeyeceğini açıklayacağımızı söylemiştik.

Muhasibî'nin Fehmü'l-Kur'an'ını baştan sona incelememiz neticesinde varmış olduğumuz görüşler aşağıdadır.

Fehmü'l-Kur'an, bir tefsir kitabı değildir. Bir usul kitabı da değildir. Muhasibî, adından da anlaşılacağı gibi kitabında Kur'an'ın fehmi yani anlaşılması üzerinde durmuş ve bu konuyu geniş bir biçimde izaha çalışmıştır. Muhasibî, bu hususu izaha çalışırken, Kur'an'ın ve Kur'an okuyanların faziletlerini zikretmiş ve Kur'an'ın bizim nazarımızda değerinin ne olması gerektiğini, ayrıca Kur'an'ı nasıl okumamız gerektiğini çok güzel mantıki değerlendirme ve benzetmelerle izaha çalışmıştır. Daha sonra Muhasibî, "Kur'an'ı anlamama yardımcı olacak hususlar nelerdir?" diye bir soru sorar ve Kur'an'ın Mekkî-Medenî, muhkem-müteşâbih, nâsîh-mensuh ayetleri olduğunu, Kur'an'ın kendine özgü uslubu bulunduğunu ve bunların bilinmesi gerektiğini belirterek sorusunu cevaplar.

Muhasibî, sonraki kısımlarda muhkem-müteşâbih, Mekkî-Medenî, nâsîh-mensûh ve uslubu'l Kur'an konularını işler. O, muhkem-müteşâbih ve Mekkî-Medenî konusunu müfessirlerin görüşünü zikrederek izah eder. Nesih meselesi ise Fehmü'l-Kur'anda büyük bir yer tutar. Bu kısımda Muhasibî, neshin caiz olduğu yerleri, caiz olmadığı yerleri ve neshin çeşitlerini açıklar.

Daha önce Fehmü'l-Kur'an'ın bir usul kitabı olarak kabul edilemeyeceğini söylemiştik. Bununla beraber Muhasibî, Fehmü'l-Kur'an'da konusuyla ilgili yukarıda

belirttiğimiz dört usul konusuna değinmiştir. Bu konulardan biri olan nesih bahsini Muhasibî geniş olarak ele almış ve bu hususta orijinal kabul edilebilecek görüşler ileri sürmüştür. Çünkü onun zamanında henüz usul ilmi derli toplu bir halde değildi. Elimizdeki usul kitapları da zaten ondan sonra yazılmıştır.

Muhasibî'nin nesih konusunu incelerken Mu'tezileyle tartışmaya girmesi, o devirde Mu'tezile'nin ileri gelen ve toplumda yaygın olan bir mezheb olduğuna işaret eder. Mu'tezile'nin tarihine baktığımızda bu husus gayet açıklıkla ortaya çıkar. Ayrıca Muhasibî, Mu'tezile'nin görüşlerinin devlet tarafından benimsendiği ve o görüşlere iştirak etmeyenlere baskı yapıldığı bir dönemde Mu'tezileyle tartışmaya girmiştir. Bu davranışı, onun cesaretinin en belirgin bir örneğidir.

Muhasibî'nin tasavvufi yönü göz önünde bulundurulduğu zaman, acaba eseri bir tasavvuf kitabı mıdır veya tasavvufi bir tefsir midir? sorusu akla gelebilir. Kitabının tasavvufla ilgili yönü bulunmadığını burada belirtmek isteriz. Belki kitabının mukaddimesinde zikrettiği ikinci grup insanlarla o devirdeki tasavvuf ehlini anlatmış olabilir.

Sonuç olarak şunu bir kere daha vurgulamak istiyoruz. Muhasibî'nin kitabı bir usul kitabı olmadığı gibi, bir tefsir kitabı hiç değildir. Nitekim daha sonra gelen usulcülerin ondan hiç bahsetmemesi bu görüşümü doğrulamaktadır. O, kitabın da kendisine ana hedef olarak Kur'an'ı seçmiş, Kur'an'ın ve Kur'an okuyanların faziletlerini zikretmiş ve Kur'an'ı nasıl anlayabileceğimizi, bunun için neleri bilmemiz gerektiğini izaha çalışmıştır. Bundan dolayı da kitabını "Fehmü'l-Kur'an ve Meânihi" yani "Kur'an'ı ve Manasını Anlamak" olarak isimlendirmiştir.

Kitabı bu alanda değerli bir eserdir.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

Afifi, Ebu'l-Alâ, et-Tasavvuf es-sevre er-Ruhiyye
fi'l-İslam, Darû'l-Meârif, 1964.

Altıntaş, Doç.Dr.Hayrani, Tasavvuf Tarihi, Ankara, 1986

Askalâni, Ahmed b.Ali b.Hacer, el-İsabe fi-Temyiz es-Sa-
habe, Beyrut, t.y.

_____, Ahmed b.Ali b. Hacer, Takribu't-Tehzîb, Beyrut,
1975 (2.Baskı).

_____, Ahmed b.Ali b.Hacer, Tehzibu't-Tehzîb, Daru'l-
Fikr, 1984.

Atâ, Abdülkadir Ahmed, et-Tefsîr es-Sufi li'l-Kur'an,
Kahire, 1969.

Aydın, Dr.Hüseyin, Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi,
Ankara, 1976.

Bağdâdi, Abdülkadir b.Tahir b.Muhammed, el-Farku Beyne'l-
Fırak, Muhammed Muhyiddin Abdülhamit Tahkiki,
Darul-Marife, Beyrut, t.y.

_____, el-Hatib, Tarihu Bağdat, Kahire, 1939.

el-benna, Ahmed Abdurrahman es-Sâati, el-Fethu'r-Rabbânî
li-Tertîbi Müsnedi Ahmed b.Hanbel, Daru İhya
et-Türâs el-Arabi, Lübnan, t.y.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b.İsmail, Sahihî Buhari,
İslâmî Kitapevi, İstanbul, 1979.

Cerrahoğlu, Prof.Dr.İsmail, Tefsir Usulü, Ankara, 1979,
(3.Baskı)

_____, Tefsir Tarihi, Ankara, 1988.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullâh b.Abdurrahman, sünen ed-
Dârimî, Dâru İhya es-Sünne en-Nebeviyye neşri,
t.y.

Desukî, Şemseddin eş-Şeyh Muhammed Arefe, Haşiyetü't
Desukî, Alâ eş-Şerhi'l-Kebir, Dâru İhya el-Kütüp
el-Arabiyye baskısı, t.y.

Ebu Davut, Süleyman b.el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî,
Sünen Ebi Davut, Muhammed Muhyittin Abdülha-
mit tahkiki, Mısır, 1950, (2.Baskı).

Ebu Gudde, Abdülfettah, Risaletü'l-Müsterşidin li'l-
Muhasibî, Dâru's-selâm, Halep, 1982 (4.Baskı)

Ebu 'Ubeyde, Ma'mer b.el-Müsenna et-Teymi, Mecazü'l-
Kur'an, Fuat Sezgin neşri, Mısır, 1954.

Emin, Dr.Ahmed, Duha'l-İslam, Kahire, 1961, (6.Baskı)

_____, Fecrü'l-İslam, Kahire, 1961 (8.Baskı).

el-Hindî, Alaeddin Ali el-Mütteki b.Hüsameddin, Kenzü'l-Ummâl, Beyrut, 1979.

İbn-Abbas, Abdullah, Tenvirü'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas, Ebu Tahir Muhammed b.Yakup el-Feyruzâbâdî neşri, Kahire, 1316 H.

İbn Bülbân, el-Emîr, Alaeddin Ali, el-İhsan bi-Tertib sahih İbn Hibban, Daru'l-Kitap, Beyrut, 1987.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebi'l-Hasen, el-Kâmil-fi't-Tarih, Daru Sadır, Beyrut, 1982.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed, vefiyâtü'l-Ayân, Kahire, 1948.

İbnül-İmâd, Ebû'l-Felah Abdülhay, Şezerâtüz-Zeheb, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut, 1987, (3.Baskı).

_____, Ebü'l-Fidâ, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Daru'l-Marife, Beyrut, 1969.

İbn Mülakkin, Seraceddin Ebi Cafer Ömer b.Ali, Tabakâtü'l-Evliya, Nureddin şeribe neşri, Beyrut, 1986 (2.Baskı).

İbn Nedim, Muhammed b.İshâk, el-Fihrist, Mısır, 1348 H.

el-İsfehânî, Ebu Nuaym Ahmed b.Abdillah, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya, Beyrut, 1980, (3.Baskı)

J. van Ess, Muhasibî Maddesi, İslâm Ansiklopedisi,
İstanbul, 1971, (2.Baskı)

el-Kâsânî, Alaeddin Ebu Bekr b.Mesud, Bedâi'es-sanâi',
Beyrut, 1982, (2.Baskı)

el-Kattân, Menna', Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut,
1983.

Kelebâzi, Ebu Bekr Muhammed, et-Tearruf li-Mezhebi Ehli't-
Tasavvuf, Muhammed Emin en-Nevavi neşri, Kahire,
1969.

Kuşeyri, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim, er-Risale, Mısır, t.y.

el-Kuvvetli, Hüseyin, el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an li'l-Mu-
hasibî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1971

Mevsilî, Abdullah b.Muhammed, el-İhtiyar li'Ta'lili'l-
Muhtar, Çağrı Yayınları, İstanbul,1980

Muhasibî, el-Haris b.Esed, el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an,
Hüseyin el-Kuvvetli neşri, Daru'l-Fikr, Beyrut,
1971.

Mustafa, Dr.Şakir, Devletü Beni'l-Abbas, Kuveyt, 1973.

Mücahid, Ebû'l-Haccâc Mücahid b.Cebr, Tefsiri Mücahid,
Abdurrahman et-Tahir b.Muhammed'in tahkiki,
Beyrut, t.y.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b.el-Haccâc, Sahihu Müslim, Muhammed Fuad Abdülbaki'nin tahkiki, Daru iftâ baskısı, 1980.
- Salih, Dr.Subhi, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Dersaâdet, İstanbul, t.y.
- Sıyutî, Celaleddin Abdurrahman, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an Mısır, 1978 (4.Baskı).
- Sübki, Taceddin Takiyyüddin, Tabakâtü's-Şafiiyye el-Kübra, Daru'l-Marife, Beyrut, t.y. (2.Baskı).
- Sülemi, Muhammed b.el-Hüseyin, Tabakâtü's-Sufiyye, Nuredin Şeribe neşri, Kahire, 1969.
- Şehristâni, Ebü'l-Feth Muhammed b.Abdülkerim, el-Milel ve'n-Nihal, Muhammed Seyyid Keylâni neşri, Daru'l-Marife, Beyrut, 1982.
- Taberi, Muhammed b.Cerir, Camiü'l-Beyan an Te'vili Ây el-Kur'an, Mısır, 1968, (3.Baskı)
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b.İsa, Sünen et-Tirmizi, İbrahim Atve İvad neşri, Mısır, 1965.
- Watt, W.Montgomery, Bell's Introduction To The Qur'an, Edinburgh, 1970.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b.Ahmed, Mizânü'l-İtidal, Ali Muhammed el-Becâvi neşri, Beyrut, 1963.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b.Ahmed, Siyeru A'lâm en-Nu-
belâ, Beyrut, 1984, (2.Baskı).

Zemahşeri, Muhammed b.Ömer, el-Keşşâf, Mustafa Hüseyin
Ahmed neşri, Kahire, 1953.

Zerkeşi, Bedrettin Muhammed b.Abdillah, el-Burhan, fi
Ulumi'l-Kur'an, Daru'l-Marife, Beyrut, t.y.

Zerkâni, Muhammed, Abdülazim, Menahili'l-İrfan fi Ulu-
mil-Kur'an, Kahire, t.y.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi